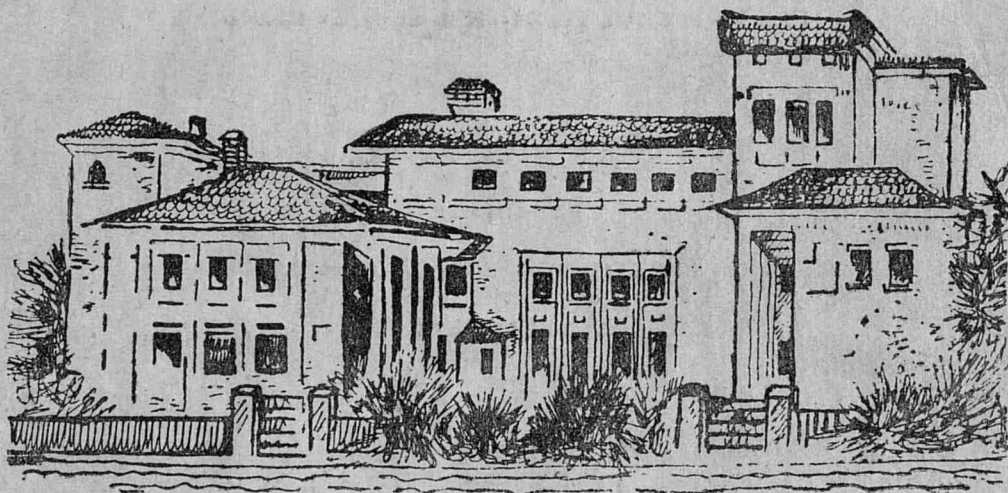

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

REVISTA ISTORICĂ

fondator N. Iorga

Serie nouă, tomul 4, 1993

9-10

septembrie — octombrie

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

COLEGIUL DE REDACȚIE

ȘERBAN PAPACOSTEA (*redactor șef*), PAUL CERNOVODEANU,
VIRGIL CIOCÎLTAN, FLORIN CONSTANTINIU, EUGEN
DENIZE, GEORGETA PENELEA-FILITTI, NAGY PIENARU,
APOSTOL STAN, ION STANCIU, ANATOL ȚĂRANU.

„REVISTA ISTORICĂ” apare de 6 ori pe an în numere duble.
Prețul unui abonament este de 1 200 lei pentru persoane fizice
și 3 000 lei pentru persoane juridice. Cititorii din străinătate se
pot abona adresându-se la ORION SRL, Splaiul Independenței
220 A, București, 6, P.O. Box 74—19 București, Tx 11939CBTxR,
Fax (40) 13122425.

REDACȚIA:

ION STANCIU (*redactor șef adjunct*)
NAGY PIENARU
VENERA ACHIM

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice
correspondență se vor trimite pe adresa redacției revistei
„REVISTA ISTORICĂ”

Adresa Redacției
B-dul Aviatorilor nr. 1
71247 — București, tel. 650.72.41.

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ

Tom IV, Nr. 9 – 10

Septembrie Octombrie 1993

S U M A R

ÎNTREGITORII ROMÂNIEI — COORDONATE POLITICE ȘI DIPLOMATICE

ANASTASIE IORDACHE, Ion I. C. Brătianu la Conferința păcii de la Paris din 1919	817
ARMAND GOȘU, Re unoașterea internațională a unirii Basarabiei cu România. Ioan Pelivan la Conferința de pace de la Paris (1919 1920)	841

*

TATIANA DUȚU, Problema Basarabiei și relațiile româno-ucrainiene (1918—1922) .	859
RADU-DAN VLAD, Nicolae Iorga și marile bătălii din vara anului 1917	865

BASARABIA — STUDII DOCUMENTARE

VITALIE VĂRATEC, Politica Rusiei față de germanii basarabeni în 1914—1915 . .	879
DUMITRU P. IONESCU, Construirea căilor ferate în Basarabia	887
NICHITA ADĂNILOAIE, Învățământul în sudul Basarabiei între anii 1857—1878 .	893

IZVOARE

EUGEN DENIZE, Documente diplomatice spaniole referitoare la unirea Transilvaniei cu România	901
MIRELA ȘERBAN, O sursă polonă privind recensământul populației din Bucovina din 1910	909

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

I. C. FILITTI: Jurnal (VIII (<i>Georgeta Penelea-Filitti</i>))	917

OPINII

FLORIN CONSTANTINIU, Vae victis: o reevaluare a poziției lui P. P. Carp și C. Stere (1914—1916)	927
ADRIAN GRECU, Pace sau război în relațiile româno-sovietice?	933

„Revista istorică”, tom IV, nr. 9 10, p. 813—956, 1993

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

- Sesiunea științifică: „75 de ani de la unirea Basarabiei cu România”, Chișinău, 8–9 aprilie 1993 (*Armand Goșu*); Sesiunea anuală de comunicări a Institutului de istorie „N. Iorga”: „400 de ani de la înscăunarea lui Mihai Viteazul” (*Venera Achim*); Cea de-a XIX-a conferință a Cercului de studii pentru istoria relațiilor culturale în Europa centrală și de răsărit, Bad Homburg, 26–29 aprilie 1993 (*Dan Berindei*); Simpozionul internațional „Brăila — mozaic etnic” (*Anca Popescu*); Călătorie de documentare în Republica Moldova (*Iolanda Țighilui*); O călătorie de studii la Strigoniu (*Eugen Glück*) 937

NOTE

- * * * *Istoria învățămîntului și a gîndirii pedagogice în Moldova*. Coordonator și redactor responsabil T. T. Cibotaru, Edit. Lumina, Chișinău, 1991, 334 p. (*Mirela-Luminița Murgescu*); * * * *Istoria Moldovei din cele mai vechi timpuri până în epoca modernă (Aspecte din viața politică, socială și a culturii)*, Edit. Știința, Chișinău, 1992, 230 p. (*Gheorghe Lazăr*); NICOLAE CIACHIR, *Din istoria Bucovinei (1775–1944)*, Edit. Didactică și Pedagogică, București, 1993, 162 p. (*Armand Goșu*); ANDREI EȘANU, *Din vremuri copleșite de greutate. Schițe din istoria culturii medievale din Moldova*, Edit. Universitas, Chișinău, 1991, 240 p. (*Florin Constantiniu*); ONISIFOR GHIBU, *Pe baricadele vieții. În Basarabia revoluționară (1917–1918). Amintiri*, cuvînt înainte Iurie Colesnic, ediție îngrijită, prefatăată, tabele cronologice, note, bibliografie și indice de nume de Octavian O. Ghibu, Edit. Universitas, Chișinău, 1992, 635 p. (*Dan Berindei*); PAUL MIHAIL, *Mărturie de spiritualitate românească din Basarabia*, Chișinău, 1993, 406 p. (*Violeta Barbu*); MARIN C. STĂNESCU, *Basarabia, 1917–1918 (3): Acordul Averescu–Racovski*, în „Revista de istorie militară”, 1993, 2 (19), p. 16–19 (*Armand Goșu*) 943

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

- „Manuscriptum”, anul XXIII (86–89), 1992, nr. 1–4 (*Armand Goșu*) 953
 „Revista de etnografie și folclor”, tom 38, 1993, nr. 1–2 (*Venera Achim*) 954

REVISTA ISTORICĂ

NOUVELLE SÉRIE

Tome IVe, N°s 9—10

Septembre — Octobre 1993

SOMMAIRE

LES FONDATEURS DE LA GRANDE ROUMANIE — COORDONNÉES POLITIQUES ET DIPLOMATIQUES

- ANASTASIE IORDACHE, Ion I. C. Brătianu à la Conférence de paix de Paris (1919) . . . 817
ARMAND GOȘU, La reconnaissance internationale de l'Union de la Bessarabie avec
la Roumanie. Ioan Pelivan à la Conférence de Paix de Paris (1919—1920) . . . 841

*

- TATIANA DUȚU, La question de la Bessarabie et les relations roumano-ukrainiennes
(1918—1922) . . . 859
RADU-DAN VLAD, Nicolas Iorga et les grandes batailles menées en été 1917 . . . 865

LA BESSARABIE — ÉTUDES DOCUMENTAIRES

- VITALIE VĂRATEC, La politique de la Russie à l'égard des Allemands de Bessara-
bie en 1914—1915 . . . 879
DUMITRU P. IONESCU, La construction des chemins de fer en Bessarabie . . . 887
NICHITA ADĂNILOAIE, L'enseignement dans le sud de la Bessarabie pendant l'in-
tervalle 1857—1878 . . . 893

SOURCES

- EUGEN DENIZE, Documents diplomatiques espagnols concernant l'union de la Tran-
sylvanie avec la Roumanie . . . 901
MIRELA ȘERBAN, Une source polonaise concernant le recensement de la population
en Bukovine en 1910 . . . 909

MÉMOIRES, CORRESPONDANCES, NOTES

- I. C. FILITTI: Journal (VIII) (*Georgeta Penelea-Filitti*) . . . 917

OPINIONS

- FLORIN CONSTANTINIU, Vae victis: une reevaluation de l'attitude de P. P. Carp
et C. Stere (1914—1916) . . . 927
ADRIAN GRECU, Paix ou guerre dans les relations roumano-sovietiques? . . . 933

„Revista istorică”, tom IV, nr. 9—10, p. 813—956, 1993

LA VIE SCIENTIFIQUE

La session scientifique: „75 ans depuis l'union de la Bessarabie avec la Roumanie”, Chişinău, 8—9 avril 1993 (*Armand Goşu*); La session annuelle de communications scientifiques de l'Institut d'Histoire „N. Iorga”: „400 ans depuis l'avènement de Michel le Brave” (*Venera Achim*); La XIXe Conférence du cercle d'études pour l'histoire des relations culturelles en Europe centrale et orientale, Bad Homburg, 26—29 avril 1993 (*Dan Berindei*); Le symposium international: „Brăila — mosaïque ethnique” (*Anca Popescu*); Voyage d'études en République de Moldavie (*Iolanda Țighileu*); Une voyage d'études à Strigoni (*Eugen Glück*)

937

NOTES

* * * *Istoria învățămîntului și gîndirii pedagogice în Moldova* (Histoire de l'enseignement et de la pensée pédagogique en Moldavie), Coordonnateur et rédacteur responsable T. T. Cibotaru, Edit. Lumina, Chişinău, 1991, 334 p. (*Mirela-Luminița Murgescu*); * * *Istoria Moldovei din cele mai vechi timpuri până în epoca modernă (Aspecte din viața politică, socială și a culturii)* (Histoire de la Moldavie des origines jusqu'à l'époque moderne. Aspects de la vie politique, sociale et culturelle), Edit. Știința, Chişinău, 1992, 230 p. (*Gheorghe Lazăr*); NICOLAE CIA-CHIR, *Din istoria Bucovinei (1775—1944)* (Pages de l'histoire de Bukovine, 1775—1944), Edit. Didactică și Pedagogică, București, 1993, 162 p. (*Armand Goşu*); ANDREI EȘANU, *Din vremuri copleșite de greutăți, Schițe din istoria culturii medievale din Moldova* (Des époques écrasées par les malheurs. Esquisses d'histoire de la culture médiévale de la Moldavie), Edit. Universitas, Chişinău, 1991, 240 p. (*Florin Constantin*); ONISIFOR GHIBU, *Pe baricadele vieții. În Basarabia revoluționară (1917—1918). Amintiri*. (Sur les barricades de la vie. Dans la Bessarabie révolutionnaire, 1917—1918. Souvenirs), Avant-propos par Iurie Colesnic, édition, préface, tables chronologiques, notes, bibliographie et indice de noms par Octavian O. Ghibu, Edit. Universitas, Chişinău, 1992, 635 p. (*Dan Berindei*); PAUL MIHAIL, *Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia* (Témoignages de la spiritualité roumaine en Bessarabie). Chişinău, 1993, 406 p. (*Violeta Barbu*); MARIN C. STĂNESCU, *Basarabia, 1917—1918 (3): Acordul Averescu—Racovski* (La Bessarabie, 1917—1918 (3): L'accord Averescu—Racovski), in „Revista de istorie militară”, 1993, 2 (19), p. 16—19 (*Armand Goşu*)

943

REVUE DES REVUES D'HISTOIRE

„Manuscriptum”, XXIIIe année (86—89), 1992, n°s 1—4 (*Armand Goşu*) 953
 „Revista de etnografie și folclor” tom 38, 1993, n°s 1—2 (*Venera Achim*) 954

ÎNTREGITORII ROMÂNIEI — COORDONATE POLITICE ȘI DIPLOMATICE

ION I. C. BRĂTIANU LA CONFERINȚA PĂCII DE LA PARIS DIN 1919

ANASTASIE IORDACHE

Înainte de plecarea la Paris, Ion I. C. Brătianu trebuia să clarifice situația participării României la Conferința de pace, pentru care motiv întârzie. El era decis să reziste oricăror presiuni și ingerințe în drepturile legitime ale patriei sale, deja întregită între fireștile-i hotare, prin voința liber exprimată a Sfatului Țării din Basarabia, la 27 martie/ 9 aprilie 1918 precum și a Adunărilor Naționale de la Cernăuți și Alba Iulia din 15/28 noiembrie și 18 noiembrie/ 1 decembrie 1918, întregire însă nerecunoscută ca atare în tratatele de pace. Consacrarea în dreptul internațional a unei stări de fapt care rezulta din voința exprimată a românilor din provinciile istorice întregite cu țara se va dovedi un proces îndelungat și anevoios. Interesele marilor puteri prevalează asupra celor mici, relațiile dintre state nu evoluează atât de democratic pe cât de democratice erau relațiile interne, dintre cetățenii diverselor state care participă la Conferință.

Mari puteri democratice se lasă influențate de măsuri de dictat și forță pe planul relațiilor internaționale, nedreptățind micile state, fără a mai vorbi de marea putere învinsă, Germania, de-a dreptul umilită, precum prea bine va constata Ion I. C. Brătianu. În țară el lăsa un curs al evenimentelor abia început, un război de dus până la victoria finală, prin capitularea Ungariei infestată de comunism, care, la fel ca inspiratorul său bolșevic de la Moscova, nu-și afla o rațiune de a exista decât în refacerea statului maghiar în frontierele sale din evul mediu, adică prin negarea violentă a dreptului la autodeterminare al popoarelor abia ieșite de sub dominația sa.

Întârzierea plecării lui Ion I. C. Brătianu la Conferința de pace se datora așadar unor cauze multiple, prima fiind nerecunoașterea valabilității tratatului de alianță cu Antanta din 1916 care, între altele, la articolul VI stipula că „România se va bucura de aceleași drepturi ca și Aliații în tot ce privește preliminarile, negocierile de pace precum și în ce privește discuția chestiunilor care vor fi supuse hotărârilor conferinței de pace”¹. Prin negarea valabilității tratatului, România se vedea supusă unui tratament umilitor, care nu-i recunoștea dreptul de cobeligerant, deși suferise mari pierderi, din momentul intrării în război, și cauzase mari avantaje Puterilor Antantei prin dislocarea de armate și tehnică de luptă de pe fronturile de vest spre cele din est. Pro-

¹ 1918 *la români, Desăvârșirea unității naționale a poporului român. Documente externe 1916—1918*, vol. II, București 1983, p. 765.

gramul de pace american se baza pe așa-numita nouă diplomatie promovată de președintele W. Wilson, expusă în 14 puncte dintre care două se dovedeau esențiale: dreptul popoarelor la autodeterminare și sprijinul și ajutorul reciproc prin intermediul Societății Națiunilor. Aceste principii se dovedeau înă abstract, căci nu țineau seama de realitățile istorice ale Europei centrale, unde, prin prăbușirea imperiilor din această zonă, urmau a se constitui noi state, iar altele să se întregesc.

Întemeiat pe tratatul din 1916 și pe principiile independenței și demnității naționale, Ion I. C. Brătianu se decide la rezistență contra presiunilor Consiliului celor patru Mari Puteri. El are dificultăți în problema Transilvaniei, unde americanii și englezii aveau tendința de a sprijini Ungaria. În această privință, are chiar o „ciocnire” cu ministrul american la București, Ch. Vopicka, la 29 decembrie 11 ianuarie 1919². În aceeași zi, el pleca la Paris, împreună cu N. Mișu trecând prin Belgrad, pentru a dovedi că nu avea nimic înamical față de statul vecin. Sarcina conducerii guvernului o lăsase interimar lui M. Pherekyde. La 13 ianuarie 1919^{2 bis}, la un dejun dat de principele regent al Serbiei, viitorul rege Alexandru I, Ion I. C. Brătianu spunea că Dunărea constituia singura graniță posibilă, spre a evita diferențe viitoare, precum există în Dobrogea cu Bulgaria. Principele i-a răspuns că Belgradul nu putea rămâne pe frontieră, iar sârbii din Banat nu puteau fi abandonați³.

Intransigența lui I. C. Brătianu în susținerea drepturilor recunoscute de Puterile Antantei prin tratatul din 1916 se dovedea întrutotul justificată, căci, prin armistițiul de la Belgrad, ofensiva armatei române fusese oprită pe linia Mureșului, iar Serbia ocupase un teritoriu în Banat care depășea limitele pretențiilor sale formulate anterior, concomitent cu rămânerea Dobrogei sub ocupația armatelor aliate, în care trupele românești nu fuseseră admise să intre. Cu deplin temei, va afirma Ion I. C. Brătianu: „În chestiunile mari, în acele de ordin moral care stăpânesc viitorul unui neam, de care sunt legate interesele supreme de onoare și de naționalitate, nu pot fi prețuri de tocmeală, nu pot fi motive de oportunitate, coborându-te pe tărâmul înalt și sigur al principiilor. Oricare ar fi vicisitudinile zilelor și anilor, oricare ar fi durata lor, vine ora răsplătei”⁴.

Ajuns la Paris după începerea lucrărilor Conferinței, Ion I. C. Brătianu constată că nu are de-a face cu o Adunare, un Parlament al Lumii Noi, ci cu faimosul Consiliu al celor patru, care, ulterior, s-a redus la trei, Italia trebuind să-și apere și ea interesele sale. Domina personalitatea președintelui american W. Wilson, apoi Lloyd George, premierul britanic. În fața lor, se afla primul ministru al Franței, G. Clemenceau „mareșalul civil al războiului”, denumit și „tigrul”. O fire dictatorială, căreia avea să i se opună intransigența lui Ion I. C. Brătianu, astfel că relațiile dintre ei nu sunt deloc ușoare: „Ieșirile sale (ale lui G. Clemenceau), adesea lipsite de urbanitate, la adresa primului delegat al României, modul sumar în care expedia unele chestiuni din cele mai importante pentru țara noastră, fără să le cerceteze mai deaproape, i-au făcut o

² Al. Marghiloman, *Note politice*, vol. IV, București, 1927, p. 205.

^{2 bis} Datele din text sunt pe stil nou.

³ Gheorghe Brătianu, *A fi una p lă și militară a României în 1919 în lumina corespundenței diplomatice a lui Ion I. C. Brătianu*, București, 1939, p. 35-36.

⁴ *Ibidem*, p. 38.

reputație de ostilitate susținută împotriva țării și a lui Ion Brătianu în special. E prea adevărat că adesea, primul nostru delegat nu-și putea stăpâni indignarea și că întâlnim, în actele diplomatice și în corespondența din vremea Conferinței destule expresii inamicale, de o parte și de alta. Și totuși, în fond Clemenceau, cu toate asperitățile caracterului său, nu era un dușman declarat și constant. Alte forțe ne erau vrăjmașe și îl obligau, de cele mai multe ori, să ia atitudine alături de ele”⁵.

Că acesta este adevărul, o dovedește însăși telegrama contelui de Saint-Aulaire către ministrul de Externe al Franței, trimisă din București, la 12 ianuarie 1919. Astfel, datorită atitudinii iresponsabile a Antantei față de România și consecințelor acesteia asupra opiniei publice, Ion I. C. Brătianu a plecat brusc la Paris: „El a declarat reprezentanților aliați că este dator să încerce acest efort pentru a determina recunoașterea drepturilor sale. A repetat că, dacă nu va izbuti în această privință, va părăsi puterea”.

Contele de Saint-Aulaire mărturisește că nu este câtuși de puțin partinitor cu Brătianu, adeseori a intervenit pentru a limita și controla, în măsura posibilităților „dictatura sa”, determinându-l să accepte în guvern membri ai opoziției. Această atitudine i-a atras resentimente din partea lui, care a manifestat nemulțumirea sa la Paris. Cu toate acestea, ministrul Franței la București informează guvernul țării sale că, încercând să izoleze Bucureștiul și România, s-ar induce în eroare guvernele Antantei referitoare la problemele care preocupă poporul român și la cele privind rolul primului ministru: „Domnul Brătianu trebuie să fie primit nu doar ca șef al unui guvern aliat, ci și cu considerația ce se cuvine unui om care și-a asumat responsabilitatea intervenției României, care este singurul capabil a o face și care, din această cauză, s-a expus mai mult ca oricare altul la persecuții din partea Germaniei”⁶.

În pofida acestor temeinice argumente, Ion I. C. Brătianu are de întâmpinat multiple dificultăți. Încă de la sosirea delegației române, ea se vede pusă în situația nouă de a nu se asigura aceeași egalitate în drepturi României cu aliații săi din 1916 și nici recunoașterea drepturilor sale asumate prin acest tratat. Șeful delegației române, Ion I. C. Brătianu, se află în dilema fie de a proceda la tranzacțiuni, renunțând la o parte din drepturile recunoscute prin tratat, fie de a declara că nu renunță la nici unul din drepturile înscrise și să refuze orice tranzacție. Politica de tranzacție fusese adoptată de Take Ionescu, care, la Belgrad, ajunsese la o înțelegere cu Nikola Pașici. Prin aceasta se convenea cedarea unei părți din Banat până la linia Timișoara-Vârșeț-Baziaș, inclusiv gura Mureșului, în schimbul unor compensații spre Bulgaria. La aceste tratative participase și A. J. Balfour, ministrul de Externe al Angliei, și E. Venizelos, premierul Greciei⁷.

Pe o poziție exact contrară lui Take Ionescu, care nu avea competența de a trata oficial, se situa Ion I. C. Brătianu, adică intransigent față de atitudinea Aliaților, deloc dispuși de a ține seama de doleanțele statelor mici. Ei nu țineau seama de principiul egalității de tratament. G. Clemenceau nici măcar nu a convocat într-o singură sală pe delegați spre a se cunoaște între ei. Dându-și seama că integralitatea Banatului era definitiv pierdută, Ion I. C. Brătianu încearcă să coalezze statele mici într-un bloc care să

⁵ *Ibidem*, p. 42–43.

⁶ 1918, *Do umente*, vol. III, p. 133–134.

⁷ I. G. Duca, *Amintiri*, vol. III, München, 1982, p. 159.

contracareze acțiunile Marilor Puteri, dar, în afară de aprobări teoretice, nu va obține nimic⁸.

La ședința plenară a lucrărilor Conferinței preliminariilor de pace de la Paris, din 18 ianuarie 1919, a rostit un discurs președintele Franței, R. Poincaré, din partea delegației române fiind prezenți Ion I. C. Brătianu și N. Mișu. În discurs, printre altele, se menționa „România nu s-a hotărât să lupte decât pentru înfăptuirea unității naționale căreia i se opuneau aceleași puteri (Centrale) prin constrângere și samavolnicie. Abandonată, trădată, constrânsă, ea a fost nevoită să suporte un tratat odios, a cărui revizuire o veți cere”⁹. La 22 ianuarie 1919, din partea Ministerului de Externe al Franței se trimitea o telegramă Legației de la București, prin care se relata despre călătoria lui Ion I. C. Brătianu la Paris și semnificația sa pentru relațiile româno-franceze. În drum, s-a oprit la Belgrad, pentru a afirma și nu a discuta necesitatea prieteniei româno-sârbe înainte de Conferință. Sosind la Paris, „primirea la gară a fost extrem de calduroasă”. Corespondenții de presă au comentat pe larg cauza națională românească. După sosire, Ion I. C. Brătianu a fost primit de președintele Franței și de delegați ai Puterilor Antantei. Astfel că, circumstanțele sunt bune pentru România, conținutul trebuind informată asupra numeroaselor aspecte ale problemei românești, ignorate până atunci, mai cu seamă, datorită izolării sale geografice: „Având în vedere sacrificiile recunoscute, precum și interesele comune, este neîndoios faptul că rezultatul final va fi foarte satisfăcător”¹⁰.

La ședința plenară din 25 ianuarie 1919, fără a intra în detaliile problemei, Ion I. C. Brătianu a luat cuvântul cu privire la reprezentarea țărilor mici la Conferință. Astfel, România fiind la gurile Dunării, fluviu care unește marile căi de comunicație ale Europei, are interese deosebite la Conferință. Ea manifesta un interes aparte față de nou înființata Ligă a Națiunilor. Desigur, în privința reprezentării în această Ligă, s-a avut în vedere mărimea populației fiecărui stat. Primul ministru român afirma că, în același timp cu importanța numerică, trebuie avut în vedere și interesul pe care-l manifestă fiecare stat în parte față de înființarea Ligii Națiunilor, în acest din urmă caz, țările mici fiind mult mai interesate decât cele mari. În consecință, reprezentarea în Ligă ar trebui să țină seama de acest dublu aspect al problemei. România aderă la Ligă din interesul manifest al importanței pe care o acordă unui organism internațional, menit mai ales să pună în aplicare principiile afirmate¹¹.

Atmosfera de la Conferința de pace o relatează succint mamei sale însuși Ion I. C. Brătianu, într-o scrisoare trimisă din Paris, la 7/20 ianuarie 1919: „Desigur, n-am sosit prea de vreme. Constat cu surprindere dar nu cu regret că printre dificultăți sunt multe izvorâte din ignoranță. Zic fără regret fiindcă acestea sunt cu leac și cred că deja am depărtat câteva. Cei care mi-au făcut aci reputația unui om imposibil desigur nu voiau să mă servească, dar totuși mi-au făcut oarecare servicii căci am părut mai puțin absurd decât ce fusesem descris. În definitiv, cestiunile de principiu pe care m-am așezat, toți oamenii de seamă cu care am discutat mi-au dat dreptate.

⁸ *Ibidem*, p. 448 482.

⁹ 1918. *Documente*, vol. III, p. 169. Extras din protocolul nr. 1.

¹⁰ *Ibidem*, p. 177 178.

¹¹ *Ibidem*, p. 180 181. Fragment din procesul verbal al ședinței plenare.

Ceea ce nu însemnează încă că am obținut-o, ba din contra văd greutatea mai mari”¹².

La 28 ianuarie/10 februarie 1919, scria, din nou, mamei sale: „M-am săturat de străinătate, mi-e grije și mi-e dor de țară și rezultatele de aci sunt astfel încât nici nu mă lasă să plec, nici nu mă bucură să rămân. Unde e bună voință nu e caracter destul de hotărât ca să realizeze ceva hotărât și nu e bunăvoință peste tot”¹³.

Într-adevăr, Ion I. C. Brătianu întâmpină dificultăți multiple. Într-un articol din ziarul francez „Le Temps” din 2 februarie 1919, se scria că, pentru români, Banatul are o deosebită importanță, încă din 1915 Ion I. C. Brătianu punând problema Tisei și Dunării ca frontieră pentru a accepta să intre în război. De partea lor, sârbii nu concep capitala la limitele altui stat, mai ales că în teritoriile de peste Dunăre și Tisa au mulți conaționali de-ai lor: „O pace nu poate fi durabilă decât dacă satisface populațiile cărora le stabilește soarta. La aceasta nu se poate ajunge decât căzând la învoială și tatonând”. Numai cele două guverne, român și iugoslav, pot ajunge la un acord, cu sprijinul Marilor Puteri¹⁴.

Ministrul Serbiei la București, Pavle Marincovici, a avut o convorbire cu Al. Marghiloman, la 14/27 februarie 1919, fiind foarte supărat că Ion I. C. Brătianu nici măcar n-a căutat să se înțeleagă cu Serbia, creând posibilitatea unei adversități între cele două state. Cei doi delegați români la Paris nu se abat de la tratatul din 1916. C. Xenii, un partizan al lui Take Ionescu, mărturisea lui Al. Marghiloman că Ion I. C. Brătianu ceruse cu insistență Torontalul încă din 1914, iar Aliații, refuzându-l, au trebuit să cedeze în 1916 „fără voia lor”. Acum Torontalul era definitiv pierdut¹⁵.

Problema Banatului nu era singura dificultate, căci se acutizează, odată cu sosirea delegației române, problema naturalizării evreilor. La 12 februarie 1919, Ion I. C. Brătianu făcea cunoscut lui M. Pherekyde că evreii din capitala Franței nu erau mulțumiți cu dreptul de naturalizare din România, considerându-l insuficient, pe motiv că această naturalizare se face individual. A discutat îndelung cu Edouard de Rothschild, președintele Consistoriului evreiesc din Franța, și cu Israel Levy, marele rabin al Franței. Primul ministru îndemna pe M. Pherekyde să examineze problema în sensul unor rezolvări, căci la Paris delegația română se afla „în fața unor grave dificultăți”. Ca și la Berlin, în 1878, problema evreiască îngreuna situația României la Conferința de pace din 1919. Concomitent, exista agitația războinică a ungarilor, care amenințau populația românească din Transilvania: „Armistițiul — telegrafia M. Pherekyde la 19 februarie — a făcut să înceteze războiul, dar nu pentru noi. Suntem campionii ordinei în folosul tuturor și, în loc să fim ajutați, se tolerează călcarea armistițiului de către vrăjmașii noștri, în favoarea bolșevicilor”. La 25 februarie 1919, Ion I. C. Brătianu răspundea: „Am fost de mai multe ori pe punctul de a protesta, întorcându-mă în România și dându-mi demisia. Un exces de conștiință a datoriei mi-a impus obligația de a îndura totul, cât timp va exista o speranță de a face să înceteze această situație mizerabilă”¹⁶.

¹² B.A.R., Msse. Fondul Ion I. C. Brătianu, SI (207)/CCCLXIV.

¹³ *Ibidem*, SI (208)/CCCLXIV.

¹⁴ 1918. *Documente*, vol. III, p. 187—188.

¹⁵ Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. IV, p. 246—249.

¹⁶ Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, p. 50—53.

Ion I. C. Brătianu adresase, la 21 februarie 1919, o scrisoare ministrului de Externe al Franței, St. Pichon, președintelui Comisiei revendicărilor românești, André Tardieu, și delegatului american, colonelul House, membru al aceleiași comisii, asupra necesității ocupării de către armata română a teritoriilor ce trebuiau să revină României. Trupele sârbe ocupau o parte din Banat, cele maghiare o parte din teritoriile unite cu România, cele aliate ocupau Dobrogea¹⁷.

Sarcina delegației române era foarte grea, Ion I. C. Brătianu fiind confruntat nu numai cu ignoranța, dar și cu reaua-credință a unora dintre preopinienții sau adversarii săi. La 28 februarie 1919, el scria fiului său despre starea sa de spirit în timpul dezbaterilor de la Conferința de pace: „Greutățile sunt mari. Pe deasupra tuturor multă răbdare se cere și Dumnezeu știe dacă în starea în care se află țara această virtute e ușor de manifestat. Generațiile viitoare își vor închipui că oameni mai fericiți ca noi, a doua zi după victorie, n-au putut fi, pe când în realitate niciodată n-au fost răspunderile mai mari și sarcina mai grea”¹⁸.

Situația este grea, tensionată, Ion I. C. Brătianu nu are sprijinul necesar unei politici de anvergură, precum o concepea: „Ziarele liberale fac un apel desperat la unire — nota Al. Marghiloman la 2/15 martie 1919. Doamne, ce rău trebuie să meargă lucrurile!”. Potrivit unei scrisori a lui Al. Catargiu: „România e cea din urmă în ordinea de simpatie la conferință, Italia penultima /.../ Brătianu, pierzând capul, a scos tratatul său și a trimis pe Mișu să declare lui Balfour că Englitera nu putea să nu-și onoreze iscălitura; la care, tăios, Balfour i-a răspuns că era singur judecător de ceea ce privește onoarea Imperiului britanic. Nesfârșita îngâmfare a lui Brătianu, desamăgită și unilită, îl face să calce strâmb”¹⁹.

Italia era în Consiliul celor patru și devenise penultima în ordinea de simpatie la Conferința de pace, după România. Ceva nu funcționa normal, conform principiilor democratice care ar fi trebuit să rezolve diferendele dintre diversele state sau popoare. Aliații le întorceau spatele, văzându-și de propriile interese economice sau politice.

Nu numai pentru Imperiul rus tratatele devin simple petice de hârtie dar și pentru cel britanic. Rămân astfel actuale constatările lui Ion Ghica în faimoasele sale *Convorbiri economice* publicate în 1863: „Omul care nu-și păzește îndatoririle luate către alții sau care întrebuițează violența în contra dreptului și în contra rațiunii nu are stima și considerațiunea lumii și când devine primejdios și vătămător, legile prescriu măsuri în contra lui pentru securitatea tuturor; nu este tot așa și cu colectivitățile: între state, între națiuni, între popoare nu se păzesc principiile dreptății și ale echității cu o destul de mare scumpătate; până acum nu se află constituită nici o autoritate care să aibă misiunea și puterea de a face să se respecte acele principii de către toți deopotrivă”²⁰. Evident, în relațiile internaționale continua să domine inechitatea, dreptul forței înaintea forței dreptului. Apărând principiile democratice și drepturile țării sale la întregire națională, Ion I. C. Brătianu apare unora ca arogant, îngâmfat, rigid, când, de fapt, el se

¹⁷ 1918. *Documente*, vol. III, p. 206.

¹⁸ Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, p. 53.

¹⁹ Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. IV, p. 259–261.

²⁰ Ion Ghica, *Scrieri*, vol. I, București, 1914, p. 20–21.

vedea umilit, decăzută din drepturile unui conducător de stat cobeligerant, tratat ca reprezentantul unui stat asociaat, cu rol secundar, care să aștepte liniștit deciziile Marilor Puteri. Dacă nu pe tratatul din 1916, atunci pe ce temei se puteau susține drepturile României la întregire statală? Pe principiul abstract al autodeterminării popoarelor? Dar acest principiu era subordonat acum îndeplinirii unor condiții economice și politice umilitoare, sub presiuni care nu mai aveau vreo legătură, nici măcar aparentă, cu principiile democratice ale relațiilor dintre state. Diligențele lui Take Ionescu pentru o rezolvare în spiritul acestor principii se dovedeau iluzorii. Regele Ferdinand însuși afirmase că „Take Ionescu a încurcat toată situația la Paris și că a făcut mult rău cauzei noastre”²¹.

În atare situație, regina Maria întreprinde o vizită la Paris, desigur în căutare de sprijin pentru România. Ion I. C. Brătianu scria sorei sale Sabina, la 7 martie 1919: „Frumusețea femeii e deja apreciată. Pe stradă mulțimea o aclamă. Am căutat să îi stabilim aci o popularitate de eroism care cred că o merită. Va sta până marți, când pleacă la Londra”²².

Demersurile întreprinse de Ion I. C. Brătianu pe lângă aliați nu rămân fără rezultate, măcar pe planul ajutoarelor materiale, dacă pe plan politic dificultățile rămăneau aceleași. Astfel, fuseseră deja expediate din America și Canada semințe, haine, alimente, materiale de căi ferate pentru România. Fuseseră la Ministerul de Finanțe al Franței, unde obținuse un ajutor de 10 milioane de franci: „Mi-e dor de țară și de voi — scria el acasă. Mi s-a uât tare. De mai multe ori m-am gândit să iau trenul, dar nu să poate”²³.

De plecat nu avea cum Ion I. C. Brătianu în faza incipientă a Conferinței de pace. Intransigența lui nu a fost în dauna intereselor țării. Președintele Conferinței, G. Clemenceau, adversar al opiniilor lui Ion I. C. Brătianu, va spune mai târziu: „Mă întreb adesea dacă el nu este acela care a avut dreptate și noi cei care am greșit”. I. G. Duca reflectează totuși despre Ion I. C. Brătianu și atitudinea lui: „Odată pornit pe drumul intransigenței a exagerat voit uneori nota și era logic să fie astfel. Totuși cred că Brătianu a comis în acea epocă două greșeli inutile. Prima, raporturile sale cu Take Ionescu și a doua, vizita la Paris și Londra a reginei Maria”. După încheierea înțelegerii cu N. Pașici, chiar dacă greșise atunci Take Ionescu, Ion I. C. Brătianu nu a mai avut o convorbire cu el, pentru a-l convinge de contrariul. Plecând din Londra, regina e sfătuită să treacă prin Paris, unde a fost bine primită de populație, dar n-a fost de nici un folos cauzei românești. În loc să fie programată o vizită a lui G. Clemenceau la regină, cum impunea protocolul, s-a procedat invers. Este de neconceput cum un om atât de mândru, ca Ion I. C. Brătianu, să admită un astfel de tratament pentru regina României²⁴.

În afara acestor două greșeli, Ion I. C. Brătianu n-a mai comis altele, păstrând o atitudine demnă, ca reprezentant al țării sale. În cele din urmă, Conferința se cîștigă asupra noului regim comunist din Ungaria, care era o agentură a Rusiei Sovietice. Între cele două regimuri comuniste, situația României devenea tot mai critică. La 22 martie 1919, ministrul Franței la Belgrad trimitea o telegramă lui St. Pickon, referitoare la cererea adresată

²¹ Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 285–288.

²² B.A.R., Msse., Fondul Ion I. C. Brătianu, SI (206)/CCCLXVI.

²³ *Ibidem*.

²⁴ I. G. Duca, *op. cit.*, vol. III, p. 183–185.

guvernului maghiar de a se retrage din Transilvania²⁵. Ion I. C. Brătianu are dese convorbiri cu G. Clemenceau și cu generalul Ferdinand Foch. La 25 martie, Lloyd George invită la dejun pe șeful delegației române, care totuși nu-și face iluzii asupra poziției Angliei. În acest sens, el scria la București: „Necunoașterea chestiunilor continentale, ca și faptul că pentru Anglia marile rezultate ale războiului sunt atinse, prin anexarea coloniilor și distrugerea flotei germane, ne face sarcina foarte grea pe lângă șeful guvernului englez”²⁶.

Întrebat de Lloyd George ce ar face, în locul lui, în problema bolșevicilor, Ion I. C. Brătianu a prezentat un program în trei puncte: ajutor de urgență acordat polonezilor și românilor. Pentru România, acesta ar avea menirea de a întări autoritatea regelui și a guvernului, iar din punct de vedere material se asigură aprovizionarea armatei și a populației; atitudine energică față de Budapesta și obligația statelor vecine cu ea de a se solidariza contra pericolului comun; solidaritatea Aliatilor pe fronturi contra bolșevicilor prin aducerea unor noi unități armate. La acest din urmă punct, L. George s-a eschivat să intre în detalii. Ion I. C. Brătianu nu-și pierdea totuși speranța într-o turnură favorabilă pe măsură ce evenimentele evoluau²⁷.

Intențiile lui Bela Kun față de România devin tot mai clare. Ministrul Franței la Belgrad transmitea, la 24 martie 1919, că liderul comunist maghiar se adresase lui V. I. Lenin, la 22 martie, solicitând o alianță ofensivă și defensivă a „proletariatului ungar” cu guvernul sovietic, în condițiile în care Antanta dorește să intervină în favoarea așa-numitelor „ambiții teritoriale românești”, care „au provocat revoltă în Ungaria”. În aceeași zi, ministrul Franței trimitea o nouă telegramă lui St. Pichon, în care preciza că, după gruparea forțelor armate maghiare, primul obiectiv urmărit este contra României. Se intenționează o joncțiune între armata bolșevică rusă și cea ungară prin România. În caz de reușită, un grav pericol pentru Europa și Italia va veni din această parte, intens supusă unei contaminări. La Belgrad se discută despre intrigi italiene la Budapesta²⁸.

Din București, contele de Saint-Aulaire informa pe St. Pichon, la 14 aprilie 1919, că președintele interimar al Consiliului de Miniștri al României l-a informat că, la cererea Consiliului Național Român, guvernul a fost de acord să trimită trupe în Transilvania pentru alungarea detașamentelor ungare din teritoriile delimitate de Conferința de la Versailles. Decizia a fost luată fără să fi înștiințat pe Ion I. C. Brătianu, căci situația impunea o rezolvare urgentă, ca urmare a „înțelegerii dintre bolșevicii ruși și unguri”. Generalii Franchet și Grazziani opinau, la 22 mai 1919, pentru ocuparea Budapestei și dezarmarea Bulgariei²⁹.

La 10 aprilie 1919, Ion I. C. Brătianu telegrafia din Paris: „Francezii înțeleg în sfârșit situația și rolul României”. La București, guvernul român, întrunit sub președinția regelui, decide înaintarea armatei în vestul României. Fără a se opune, Ion I. C. Brătianu recomandă prudență, măcar în limbaj. Atacând posturile românești în noaptea de 15 spre 16 aprilie, inamicul

²⁵ 1918. *Documente*, vol. III, p. 269.

²⁶ Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, p. 54.

²⁷ *Ibidem*, p. 55.

²⁸ 1918. *Documente*, vol. III, p. 273–275.

²⁹ *Ibidem*, p. 309, 372.

facilitează situația României pe front. Armata română înaintează neconținut spre vest ³⁰.

Din Paris, Ion I. C. Brătianu urmărea desfășurarea evenimentelor. Scriind sorei sale Tatiana, el menționa că evenimentele de la Budapesta au acutizat problema relațiilor româno-maghiare, armata română având în fața sa un inamic. Cu sprijinul mareșalului F. Foch, el spera într-o terminare a războiului, care continua pe frontul românesc ³¹.

Al. Marghiloman era informat de Al. Catargiu că, îndată ce soluția Banatului va fi recunoscută, Ion I. C. Brătianu nu va semna tratatul. Ion I. C. Brătianu scria sorei sale Sabina Cantacuzino, la 29 aprilie/ 12 mai 1919, că atunci când a sosit delegația germană, cea italiană a plecat. Nici măcar americanii nu știau cum se va termina. Împreună cu alți delegați a vizitat localități franceze distruse de germani: „Nici o fotografie nu poate da impresia de distrugere și de moarte ce resimți la vederea arborilor ciunțiți și uscați profilându-se pe cer în mijlocul grămezilor de mine și a gropilor de obuze. Vor trebui mulți ani și bani ca să se repare ce e reparabil”. Conferința cu delegația germană se amânase, absența celei italiene nesimplificând problema. Ion I. C. Brătianu făcuse o vizită președintelui Franței, R. Poincaré: „E foarte simpatic cauzei noastre. Dar, ca toți francezii de seamă, fără înrăurire. Mă întorc de la o conferință a lui Albert Thomas despre România, foarte amicală și reușită” ³².

Auspiciile erau totuși puțin favorabile României la Conferința de pace: „Situația creată statelor mici la Conferință este din ce în ce mai monstruoasă — scria Ion I. C. Brătianu la 2 mai 1919. Tratatul cu Germania încep, iar nouă nu ni s-a comunicat încă bazele pe care se fac”. Succesul pe fronturi dădea o mare satisfacție: „Oștirea noastră pe Tisa și pe Nistru și starea ei sufletească îmi întărește credința ca nu vor fi fost fără de folos necazurile ce îndurăm” ³³.

Într-o scrisoare către M. Pherekyde, din 7 mai 1919, Ion I. C. Brătianu informa că se reîntorsese de la Versailles: „După ședința revoltătoare de ieri — ședința dramatică de astăzi”. Delegaților români li s-a înmănat textul doar cu cinci minute înainte: „Din cele ce știu, pacea este tot deodată și prea aspră și prea slabă — ea impune condiții napoleoniene și vrea să le execute cu mijloace wilsoniene. Tăe toate posibilitățile expansiunilor economice unui popor de 80 milioane și contra explodării provocată de asemenea compresie prevede în loc de cingător de fier, ghirlandele Societății Națiunilor. Cestiunea reparațiilor este insuficient rezolvată și, în privința lor, egoismul celor mari e feroce”. S-a promis delegației române că se va ține seama de distribuția despăgubirilor, însă totul provoacă o mare decepție. Belgienii erau gata să nu mai vină la Conferința de pace, dar au revenit, la fel italienii. G. Clemenceau se situa de partea lui W. Wilson, însă opinia publică era de partea Italiei. Referitor la acțiunile armatei române în Ungaria, guvernul francez n-a declarat nimic, dar Ion I. C. Brătianu a fost felicitat atât de militari cât și de civili pentru succesele obținute: „Faptul că Ungaria stă potolită sub genunchiul nostru are o mare însemnătate” ³⁴.

³⁰ Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, p. 56—59.

³¹ B.A.R., Msse, Fondul Ion I. C. Brătianu, SI (132) /CCCLXVIII.

³² Ibidem, SI (207) CCCLXVI.

³³ Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, p. 66

³⁴ B.A.R., Msse, Fondul Ion I. C. Brătianu, S4/CCCLXVIII.

La 14 mai 1919, Ion I.C. Brătianu a avut o convorbire cu ministrul francez de Externe, căruia i-a spus răspicat că, dacă nu se vor acorda României frontierele pe Nistru în Bucovina și pe Tisa în Banat, în tratativele viitoare cu Austria, Ungaria și Bulgaria, el nu va semna. De asemenea, el a întreprins un demers comun cu aliații numiți ca având „interese particulare”, spre a fi create condițiile necesare ca tratatele cu Austria, Ungaria, Bulgaria și Turcia să nu se stabilească fără participarea lor ³⁵.

Despre atmosfera de la Conferința de pace, Ion I. C. Brătianu scria, cu mențiunea „foarte confidențială”, fiicelor lui Barbu Știrbei, precum că totul decurgea fără vreo schimbare în modul de a gândi, de a specula și a compromite problemele. La un dîneu dat de principesa Murat, St. Pichon l-a întrebat pe Ion I. C. Brătianu: „Ei, bine România este mulțumită?” la care a răspuns: „Aceasta e culmea, călăul își bate joc de victimă”. Delegatul belgian a intervenit, observând: „Dar totuși dumneavoastră veți fi o mare putere în timp ce noi vom rămâne una mică”. Ion I. C. Brătianu a răspuns: „Da, noi vom deveni chiar o mare putere, dar vă asigur că atunci când vom fi ajuns ne vom aminti în maniera noastră de a vă vorbi despre ceea ce am suferit înainte de a deveni. Vom face ca vizirul care a fost cioban și care pentru a nu se lăsa antrenat la procedee rele față de cei mici îmbracă din timp în timp hainele de altă dată în scopul de a-și aminti tot ce a îndurat în tinerețea sa sub acest costum. Vă asigur că vom păstra cu pioșenie costumele noastre de mică putere”. Toți au rîs, în afară de St. Pichon, care de altminteri este un om de treabă și își dădea seama de absurditatea procedurilor. Ca să schimbe vorba, l-a asigurat pe Ion I. C. Brătianu că nota din jurnale referitoare la Dobrogea era falsă, guvernul francez neavând intenția de a cere vreo concesie pentru Bulgaria ³⁶.

Un incident s-a creat la Paris cu privire la generalul D. Iliescu, căruia i s-a cerut să părăsească Franța pe motiv că ofensase pe generalul Joseph Joffre prin publicarea unei telegrame a acestuia cu 4 ani în urmă. Ulterior, s-a renunțat la acest motiv, dar decizia s-a menținut, fără vreo motivare. De fapt, generalul Iliescu avea relații cu francezii care se manifestau contra modului cum erau tratate interesele Franței la Conferință, între altele și ale României. Ion I. C. Brătianu s-a abținut să intervină în favoarea lui, sfătuirându-l să părăsească Franța de bună voie, ceea ce el nu a acceptat. În legătură cu negocierile de pace cu Austria, acestea decurg fără ca țările mici să fie încunoștiințate despre mersul lor. Delegația română a obținut totuși din partea Poloniei, Cehoslovaciei, Serbiei și Greciei o declarație colectivă precum că solicită cunoașterea condițiilor de pace înainte de a fi înmânate fostului inamic: „Cererea e ridicolă — scria Ion I. C. Brătianu — atât e de naturală. Dar așa merg treburile cu cei care reprezintă ideile de libertate, justiție și drepturile statelor mici” ³⁷.

Presa de opoziție din țară acuza pe Ion I. C. Brătianu pentru „intransigența și absolutismul” său, care au împiedicat constituirea unui guvern național, singurul considerat a fi fost în măsură să facă față situației politice pe plan intern și extern. Precum raporta contele de Saint-Aulaire lui St. Pichon, la 23 mai 1919, Ion I. C. Brătianu s-a decis să părăsească Parisul dacă nu se va ține seama de cererile României: „În această atitudine este greu să se

³⁵ Ghicrghic I. Brătianu, *op. cit.*, p. 68—69.

³⁶ B. A. R., Msse., Fondul Ion I. C. Brătianu, S6/CCCLXIX.

³⁷ Ibidem.

aprecieze cât este tactică și cât politică internă. Partidul liberal este de altfel de prea mult timp la putere pentru a nu fi nepopular într-o țară în care principalul corectiv al abuzurilor este alternanța partidelor chemate să profite de aceasta. Metodele sale administrative sunt de altfel deplorabile și denunțate ca atare cu indignare de către partidele de opoziție, fără îndoială mai puțin nerăbdătoare a le reforma și de a le aplica la rândul lor”. Regele este consiliat să schimbe guvernul liberal cu unul neutru, format din reprezentanții noilor provincii și înalți demnitari. Poporul român va fi pentru prima dată consultat în mod liber. Ion I. C. Brătianu consideră că este capabil să asigure această consultare, înlocuind unii colaboratori compromiși cu oameni noi. Regele îi va cere poate o reînnoire completă a guvernului: „În această eventualitate, dl. Brătianu și-ar salva mai sigur prestigiul său personal și viitorul partidului său, devansând intențiile regelui și justificându-și demisia prin imposibilitatea de a abandona chiar cea mai mică parte a revendicărilor naționale. Pentru el valorează mai mult să facă în fața istoriei figură de mare patriot de neclintit decât de mare elector indezirabil”³⁸.

În concepția ministrului Franței la București, consecințele eventuale ale retragerii lui Ion I. C. Brătianu n-ar mai fi atât de grave acum, pe cât ar fi fost cu câteva luni în urmă: „De altfel, în extrema mizerie și dezorganizare generală determinată de ocupația germană, numai prezența d-lui Brătianu în fruntea guvernului putea feri țara de anarhia înconjurătoare permițându-i să se adune astfel încât să devină baza cea mai solidă contra bolșevismului rus și ungar. Astăzi, datorită existenței unui guvern care posedă calitatea esențială în momentele dificile, situația s-a stabilizat simțitor, sentimentul național cunoscând satisfacții suficient de mari care să-i permită să domine orice alt sentiment și să imunizeze țara împotriva bolșevismului, cu atât mai mult cu cât recolta viitoare va asigura aprovizionarea țării fără ajutorul Aliaților, noul regim agrar funcționând normal și mai ales fiindcă armata a putut fi reorganizată, astfel încât să garanteze menținerea ordinii sub orice guvern reglementar. Totuși, nu trebuie să scăpăm din vedere că, în opoziție ca și la putere, partidul liberal va rămâne, până la noua ordine, singura organizație solidă din această țară”. Evident, vor apare noi formațiuni politice, dar până atunci nu trebuiesc oferite prilejuri celor două partide istorice de a se plânge contra Franței. Așadar, este necesar să fie atrase de partea Franței, mai ales că în luptele lor politice invocă propuneri ale oamenilor de stat și politici francezi, precum și articole din presa franceză³⁹.

Diplomatul francez se dovedea un atent analist al situației politice din România, unul din sprijinitorii politicii lui Ion I. C. Brătianu până în momentul în care ajunsese în punctul critic generat de intransigența față de deciziile Consiliului celor patru de la Paris. Semnarea tratatului cu Austria, îndeosebi, devenea o imposibilitate morală pentru cel care încheiase un tratat de alianță cu Antanta numai contra ei și care acum ducea un război contra guvernului comunist maghiar, pretendent la refacerea Ungariei „istorice”. Marile primejdii pe plan intern fuseseră îndepărtate, încât, cu adevărat, Ion I. C. Brătianu se afla în situația de a ceda puterea spre a nu acumula prea mari animozități contra sa, pasibile de tensiuni politice.

³⁸ 1918. *Documente*, vol. III, p. 383–384.

³⁹ *Ibidem*, p. 384.

Data fiind intransigența manifestată la Conferința de pace, Ion I. C. Brătianu are o situație tot mai puțin comodă la Paris. Sorei sale Tatiana îi scria, la 24 mai/6 iunie 1919: „Cu gândul și cu sufletul duc o viață de canun tot mai grea, iar cu trupul și cu vorba intru dintr-o conversație într-alta și dintr-o recepție într-alta. Când pare că se mai ușurează nițel situația noastră, cauza e că se încurcă mai reu a celor mari, căci aceștia nu țin seamă decât de serviciile ce le poți aduce sau de dificultățile ce le faci. Ca orice ovrei, pe ce a fost ei nu mai dau 2 parale. Când am sosit la Paris i-am spus lui Clemenceau «mi s-a spus că dacă vă voi vorbi deschis vă voi câștiga stima... dar s-a adăugat că voi pierde cauza mea. Eu țin și la una și la alta, ce trebuie să fac?» Mi se spunea alaltăeri că aș fi câștigat în stima funestului moșneag ce să mai cred de cauză? Dacă ar fi o consolație aș constata că unanimitatea francezilor de seamă înțeleg situația. La trei prânzuri în cursul săptămânii am avut ocazia să aud: parlamentari, ingineri, generali din cei mai înalt plasați, diplomați, academicieni, toți sunt unanimi asupra roadelor conferinței și asupra atitudinii în privința noastră. Dar aceasta nu e consolație fiindcă acțiunea guvernelor se exercită în afară de orice înrăurire a opiniilor publice serioase. Din vreme în vreme numai, se resimt asupra ei efectele violente ale reacțiunelor populare quasi bolșevice. Pentru noi singura mângâiere rămâne încrederea forțelor efective pe care le reprezintă poporul nostru și care la urma urmei se vor manifesta pe deasupra tuturor combinațiilor artificiale ale momentului”⁴⁰.

Întrebat de Giorgio Sidney Sonino, ministrul de Externe al Italiei, la un dejun, dacă este tot pesimist, Ion I. C. Brătianu îi răspundea că nu, deoarece un mare roman care se numea Traian i-a făcut pe români să fie optimiști pe mai bine de 2000 de ani. Primul ministru român mai informa pe sora sa Tatiana că avea invitați la prânz pe șefii delegațiilor statelor mici din centrul și estul Europei: „Tema mea e și a lor, dar cei care o înțeleg mai bine nu pot, iar cei care pot sunt fără pricepere. În orice caz, e mare nenorocire că se confruntă cu statele independente cele nou născute care nu îndeplinesc condițiile independenței și într-al căror contact scade și a noastră. Am rămas înmărmurit când am constatat că pe asemenea vremuri și cu asemenea situații financiare se trimit din țară 160 ofițeri și subofițeri ca să ia parte la jocuri și sporturi pe când tunul trage pe Nistru și pe Tisa! Cine va fi scornit asemenea năzdrăvănii? Și, în toate aceste ticăloșii și incoherențe, nu știu când voi pleca. Dar nu cred că va ține mult și-mi e dor de a mă regăsi în mijlocul vostru”⁴¹.

De întors se va întoarce în țară Ion I. C. Brătianu, dar nu atât de curând pe cât o dorea, deoarece momentul culminant de criză se amânase, problema frontierelor românești fiind lăsată mai la urmă. Concepția lui G. Clemenceau rămânea însă aceeași, orice încercări din partea unor personalități franceze de a-l determina să fie mai rezonabil fiind de natură mai degrabă a-l îndârji. El a luat contact cu opoziția din România, cu intenția de a intimida delegația română nu pe problema Banatului, dar pe cea a incidentului provocat de generalul Iliescu. Ion I. C. Brătianu a rămas deoparte în această problemă, generalul în chestiune ne mai fiind în serviciu de aproape un an⁴².

Sorei sale Maria Pillat îi scria, la 10/23 mai 1919, că zilele treceau „lungi dar multe” iar „necazurile rămâneau aceleași”. Cele mai mari dificultăți pro-

⁴⁰ B. A. R., Msse. Fondul Ion I. C. Brătianu, SI(131) CCCLXVIII.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ibidem. Către Vintilă Brătianu, Paris, 3/16 mai 1919. SI (117) CCCLXV.

veneau de la cei care nu-și înțelegeau interesele proprii. Cu aceștia trebuia să lupte, în loc să se ajute reciproc. Nu este mai rău ca înainte, dar nici mai bine, criza amânându-se ⁴³.

În țară, opoziția fremăta la perspectiva demisiei lui Ion I.C. Brătianu, după părăsirea Conferinței de pace. Al. Marghiloman nota, la 21 mai 1919, că „demisia guvernului e aproape sigură/.../jurnalele vorbesc pe față”, Take Ionescu fiind considerat ca un cert succes ⁴⁴.

Intrigile politice din țară se completau cu dificultățile întâmpinate la Conferința de pace: „Cei mari au aerul că-și bat joc de tot ce nu e al lor” — scria Ion I. C. Brătianu sorei sale Pia, la 26 mai 1919. Fiind în dezbateri problema tratatului cu Austria „reîncep toate mizeriile”. Oricum, bun sau rău dar nu are cum să fie bun, sfârșitul se apropie ⁴⁵. O nouă scrisoare către Pia, din 7/20 iunie, se referea la problema dacă germanii vor semna sau nu tratatul. Ar trebui să semneze, deși criza guvernului italian „ar putea să-i zăpăcească”. Referitor la Ungaria: „răspunsul lui Bela Kuhn ar trebui să deștepte și pe cei orbi. Dar ce să faci cu cei mișei! Noi trebuie să așteptăm cât vom putea răbda. Forțele mântuirii sunt în lăuntru hotarelor iar nu la cei mari” ⁴⁶.

Indignarea lui Ion I. C. Brătianu își afla temeiul în nesăbuința de care dădea dovadă Consiliul Suprem în tratamentul aplicat guvernului comunist maghiar, pe care-l considera apt pentru negocieri, când de fapt nu îngăduia nici o concesie, intenția sa fiind numai de a induce în eroare și de a tergiversa. Bela Kun preluase puterea la 22 martie 1919, instituind un regim de teroare de conivență cu cel bolșevic din Rusia pe care se sprijinea pentru a prinde la mijloc România abia întregită. În zadar explica Ion I. C. Brătianu că România constituia ultima barieră în calea comunismului, căci Consiliul Suprem, preocupat îndeosebi de încheierea păcii cu Germania, amâna luarea unor măsuri referitoare la Ungaria infestată de comunism. Generalul sud-african Jan Smuts primește dispoziții din partea Consiliului Suprem de a interveni la Budapesta în scopul retragerii trupelor maghiare pe linia de demarcație recent stabilită. Bela Kun respinge însă propunerea. Ca atare guvernul român se decide să îplinească el ceea ce revenea Aliaților, începând ofensiva la 16 aprilie 1919 ⁴⁷. În atare situație, Bela Kun recurge la trimiterea unui mesaj guvernelor român, cehoslovac și iugoslav, președintelui W. Wilson în care propunea încetarea ostilităților în schimbul recunoașterii „fără nici o rezervă toate pretențiile teritoriale naționale” ale acestor țări. Mesajul nu duce însă la nici o schimbare a relațiilor guvernului maghiar cu statele vecine, căci nu la pace se gândea Bela Kun, ci la război. Ofensiva română continuă, frontul ajungând pe Tisa. În acest moment, ministrul de Externe al Franței, St. Pichon, în numele Consiliului Suprem, cere lui Ion I. C. Brătianu ca armatele române să rămână pe acest aliniament, adică să nu treacă Tisa. Primul ministru român a răspuns că o retragere pe linia convențională devine imposibilă până când guvernul maghiar nu va renunța la intențiile agresive. Bela Kun profita de ezitățile Consiliului Suprem și trece la atac împotriva vecinilor săi, având nevoie de un succes militar, pentru a-și întări poziția în

⁴³ Ibidem, S2 (95 CCCLXIX).

⁴⁴ Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. IV, p. 3-2 323.

⁴⁵ B. A. R., Msse., Fondul Ion I. C. Brătianu, SI (129 CCCLXII).

⁴⁶ Ibidem, SI (130)/CCCLXII.

⁴⁷ Prin decret-lege se adoptă stilul nou de la 1 aprilie 1919.

interior. Spre a veni în ajutorul Cehoslovaciei, armata română trece Tisa. La 22 mai 1919, făcea legătura cu armata poloneză în Maramureș. Acțiunea românească indispuie Consiliul Suprem, nemulțumit și de rezistența delegației române condusă de Ion I. C. Brătianu. În consecință, cere României limitarea armamentului. Șeful delegației răspunde că această problemă depinde de tăria frontierelor, puterea vecinilor și de relațiile internaționale. În afară de aceasta, Consiliul Suprem a mai cerut să accepte propunerile lui Bela Kun de a intra în tratative, dar el nu reprezenta un guvern cu care se putea trata. G. Clemenceau, președintele Conferinței de pace, trimite o telegramă dictatorului comunist maghiar, reproșându-i atacurile contra vecinilor, menționând că împiedicase de două ori înaintarea armatei române spre Budapesta. Ipocrit, Bela Kun neagă atacarea Cehoslovaciei, arătându-se dispus să participe la Conferința păcii⁴⁸.

În pofida oricăror avertismente ale Consiliului Suprem, Ion I. C. Brătianu a respins orice compromis, menținând trupele pe Tisa, Bela Kun, cum era de așteptat, revenind asupra concesiilor teritoriale exprimate în mesajul din 30 aprilie 1919. Dictatorul roșu al Ungariei își ascundea perfidia, ipocrizia și reaua credință sub paravanul unei solitudinii manifestate verbal față de Consiliul Suprem, interesat a stinge orice focar de tensiune, mai ales că după tratatul cu Germania, urma să fie semnat cel cu Austria. În proiectul de tratat cu această țară se stabileau principii referitoare la protecția minorităților care făceau discriminări, în sensul acceptării unor criterii diferite de suveranitate între Serbia și România, pe de o parte, și Italia, pe de altă parte. Guvernul român, la sugestia lui Ion I. C. Brătianu, luase deja măsuri pentru rezolvarea problemei minorităților, prin emiterea decretului-lege din 22 mai 1919, care prevedea că „locuitorii israeliți majori din vechiul regat născuți în țară sau peste hotare însă dir părinți domiciliați în țară, care n-au fost supuși nici unui stat străin, sunt cetățeni români și se vor bucura de toate drepturile cetățenești dacă ei manifestă această intenție declarând că sunt născuți în România și că n-au beneficiat de nici o protecție străină”⁴⁹.

Pentru a preîntâmpina o eventuală dispoziție care să lezeze suveranitatea României, Ion I. C. Brătianu trimitea o notă de răspuns lui Phillippe Berthelot, director general în Ministerul de Externe al Franței, la 27 mai 1919, în care menționa că România asigurase egalitatea deplină de drepturi și libertăți politice și religioase tuturor cetățenilor, fără deosebire, inclusiv celor din teritoriile recent unite: „În genere, România este gata să primească orice dispoziții, pe care toate statele care fac parte din Liga Națiunilor o vor admite pe propriile teritorii în această materie. În alte condiții, România nu va putea în nici un caz să admită intervenția guvernelor străine în aplicarea legilor sale interne”⁵⁰.

În Consiliul celor 4, în ședința din 28 mai 1919, W. Wilson a remarcat că statele incluse la articolul 59 se temeau de amestecul Marilor Puteri în Problemele lor interne, la care Lloyd George a observat că numai prin victoria acestor Mari Puteri s-a ajuns la situația existentă. Pentru care motiv, ele au dreptul de a decide ca tratatul cu Austria să rămână nemodificat, după ce

⁴⁸ Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru înfrângerea României*, București, [f.a.], t. I, III, p. 547–569; *România în primul război mondial*, București, 1979, p. 421–445.

⁴⁹ *România în primul război mondial*, București, 1979, p. 450–451.

⁵⁰ 1918. *D. umente*, vol. III, p. 387.

fusese adoptată în unanimitate propunerea lui W. Wilson ca să se includă „un articol care să impună României aceleași obligații față de mirorități, pe care le impune cehoslovacilor și polonezilor”. Această propunere a făcut obiectul articolului 60 al tratatului de pace cu Austria ⁵¹. La 29 mai, la cererea statelor direct implicate, se face cunoscut conținutul tratatului cu Austria, pentru a nu fi puse în situația de a-l primi odată cu fostul inamic. Șeful delegației române se ridică vehement, susținând că România nu putea admite de a țiece de la starea de independență dinainte de război la cea de atingere a suveranității sale de stat, căci nu se asigura o egalitate între statele mici și cele mari.

Grăbit, la 30 mai/12 iunie 1919, Ion I. C. Brătianu scria sorei sale Sabina că se afla inters preocupat pentru a se pregăti pentru dezbaterile de la Conferința de pace din ziua următoare: „Ei am avut primul și probabil ultimul succes/.../. Amânare nu vrea să zică izbândă. Greutățile cele mari se apropie și luăm contact cu tendința puterilor mari de a trata pe cei mici mai rău ca pe vremea când marii feudali dispuneau de vasali. Nenorocirea e că cei mari sunt cinici, iar cei mici lași. Cu cine vorbești în 4 ochi îți dă dreptate, dar ce folos?” ⁵².

În ședința Consiliului Suprem Aliat din 31 mai 1919, Ion I. C. Brătianu face declarații referitoare la proiectul de tratat cu Austria. Astfel, în anexa A a delegației române, expusă de șeful delegației române, se menționa, fără vreo dubiu, unirea Bucovinei cu România în frontiera sa de pe Nistru. În anexa B, referitoare la tratamentul mirorităților, se asigură drepturi tuturor cetățenilor țării. În anexa C, România își asumă facilitarea tranzitului și dezvoltarea comerțului cu celelalte țări. Anexa D stipulează că România se declară solidară cu Aliații în privința clauzelor cuprinse în tratatul cu Austria. Făcând această declarație, nu înseamnă că România se va declara solidară cu toate principiile similare din celelalte tratate cu fostele state inamice. După intervenția președintelui G. Clemenceau, Ion I. C. Brătianu a luat cuvântul pentru a preciza că nu pune la îndoială afirmațiile sale, dar nici președintele să nu pună pe cele ale șefului delegației române, care nu a avut textul proiectului de tratat decât cu 24 ore mai înainte ⁵³.

Despre dezbaterile din ședința din 31 mai 1919, relatează după o zi, Al. Vaida-Voievod lui Iuliu Maniu, referitor la declarația lui Ion I. C. Brătianu despre frontiera de vest. Astfel, constatând că se abate cu mult față de cea stabilită în tratatul din 1916, cerea răgazul necesar spre a se consulta cu guvernul, întrucât decizia nu o putea lua singur: „Lansing mai cinstiți, Balfour mai stăruitor au insistat pentru răspunsul imediat. Brătianu a rămas constant, admitând totuși că rămânând în suspens trasul graniței de la Careii Mari la Csap și de la Oradea la Seghedin, asupra liniei dintre Carei și Oradea crede că ar putea cădea de acord”. S-a apreciat că lui Ion I. C. Brătianu i-ar fi necesare 12 zile pentru a afla opinia guvernului român. În discuțiile ulterioare cu Al. Vaida-Voievod, șeful delegației române s-a arătat sceptic, temându-se că prin intrarea în negocieri nu s-ar obține nimic, în afară de slăbirea poziției prin abandonarea tratatului din 1916. În finalul scrisorii sale, Al. Vaida-Voievod se adresa lui Iuliu Maniu: „Cred că va fi bine să nu te lași

⁵¹ *Gamma în primul război mondial*, p. 451–452.

⁵² B. A. R., Măsc., Fondul Ion I. C. Brătianu, SI (208)/CCCLXVI.

⁵³ 1918. *Documente*, vol. III, p. 401–405. Proces-verbal al celei de a opta ședință plenară.

influențat de nimeni și după ce Brătianu și-a dat consimțământul să dai înainte cu maghiarii. Pe ci noi îi cunoaștem nu domnii din țară. Aruncă-ți deci în cumpănă toată autoritatea”⁵⁴.

Ion I. C. Brătianu nu putea admite limitarea suveranității țării sale și nici abaterile considerabile ce se intenționau de la prevederile tratatului din 1916. Punctul său de vedere era împărțit și de delegații Poloniei, Serbiei și Cehoslovaciei. Răspunzând acestora, W. Wilson căuta să argumenteze rațiunile de ordin moral și politic. Astfel, dreptul statelor mari se justifica prin aceea că ele își asumau garantarea noilor frontiere și pacea generală. Față de această intervenție a președintelui S.U.A., Ion I. C. Brătianu se considera îndreptățit să facă o declarație pentru a contraargumenta la cele afirmate: „Partizan al unei vieți internaționale democratice, în dezacord prin urmare cu concepția de autoritate autocratică a Marilor Puteri, eu n-am avut onoarea de a primi alte declarații de acest fel, în fapt Președintele Wilson și colaboratorii săi, reducând Conferința de Pace la un Consiliu Suprem al Marilor Puteri, și-au arogat astfel toate drepturile și și-au asumat, în consecință, toate responsabilitățile. Acest Consiliu nu numai că și-a impus soluțiile sale la toate problemele ridicate de război dar a proclamat de asemenea dreptul de intervenție permanentă în afacerile politice și economice ale unor state europene fără drept de reciprocitate. Sentimentul de justiție al marelui popor american va recunoaște că o astfel de influență exercitată în Europa implică *ipso facto* datoria pentru America de a garanta cel puțin securitatea statelor cărora președintele Wilson a dictat voința sa în soluțiile teritoriale și în organizația vieții lor interne în detrimentul liniștii și siguranței lor”⁵⁵.

La 6 iunie 1919, Ion I. C. Brătianu adresează o scrisoare președintelui american W. Wilson, pentru a preciza că menținerea stipulațiilor referitoare la minorități din tratatul cu Austria are grave consecințe pentru România. Principalul aspect al problemei îl constituie problema evreiască. Primul ministru român înmânează două anexe care vor dovedi că această problemă nu mai există și a o etala în continuare nu ar folosi nimănui, căci „ar otrăvi atmosfera țării spre paguba tuturor”. Ion I. C. Brătianu spera într-o reală rezolvare a problemei. În prima anexă, se afirma că în România a existat dintotdeauna o toleranță religioasă, problema evreiască având un caracter pur social și economic: „Străini prin originea și limba lor, prea numeroși pentru a trăi în condițiuni favorabile pentru ei înșiși și pentru locuitori într-o țară săracă, în special din pricina profesiunilor către care îi îndreaptă în mod exclusiv educația lor seculară, această masă de emigranți a agravat în mod periculos situația economică și socială a României. Pentru a evita consecințele fatale ale unei înrăuriri prea mari și prea directe a acestei emigrații asupra situației agrare, care era îndejuns de grea prin ea însăși, guvernul român a fost obligat să oprească această influență prin legi speciale”. După un scurt istoric al acestei probleme, se precizează că nu se poate impune nimic României în această problemă, dat fiind faptul că ea este deja rezolvată. Astfel, anexa nr. 2 cuprinde decretul-lege din mai 1919 referitor la naturalizarea evreilor⁵⁶.

⁵⁴ *Idem*, p. 431–432.

⁵⁵ B.A.R., Msse, Arhiva Ion I. C. Brătianu, mapa II, varia, 7.

⁵⁶ 1918. *D cum nite*, vol. III, p. 432–434.

La 3 iunie 1919, Ion I. C. Brătianu scria lui M. Pherekyde că situația la Conferința Păcii „s-a precipitat și s-a agravat foarte tare”. Astfel, în tratatul prezentat Austriei, România nu figurează decât pentru a-și vedea impuse condițiuni care îi jignesc independența politică și-i compromise grav libertatea economică: „*Convingerea mea este că noi în nici un fel nu putem primi asemenea condiții. Am moștenit o țară independentă și, chiar pentru a-i îndeplini granițele, nu-i putem jertfi neatrănarea. Am căutat să refuz adeziunea noastră fără a provoca deschis conflictul definitiv, dar nu ne putem face iluzia, ne aflăm în fața resentimentelor evreilor și apetiturilor trusturilor care hotărăsc în spatele lui Wilson...*” Ion I. C. Brătianu remarcă reaua voință și nepăsare cu care se mențin în tratat paragrafe asupra cărora se convenise că rămân a fi discutate. Chiar la 3 iunie, el înainta un memoriu lui W. Wilson referitor la problema evreiască, cu copii trimise și altor delegați, începând cu tratatul de la Adrianopol: „Menținerea stipulațiilor privitoare la minorități în tratatul cu Austria comportă pentru România cele mai grave consecințe. Pe cât am înțeles — și aluziile făcute de dl. Clemenceau mi-au confirmat-o — cauza determinantă a acestor stipulațiuni stă în chestiunea evreiască”⁵⁷.

La 9 și 10 iunie 1919, Ion I. C. Brătianu trimite noi scrisori lui M. Pherekyde, președintele interimar al Consiliului de Miniștri. În prima, el preciza că este în interesul României de a menține un caracter defensiv și de proprie securitate pe pozițiile dobândite în operațiunile militare contra guvernului maghiar, spre a nu atrage reacții din partea Marilor Puteri. În a doua scrisoare, informa despre discuțiile din Consiliul celor patru referitoare la Ungaria. Bela Kun creează impresia că va fi chemat de Aliați la Conferința de pace. Aliații au convocat membrii delegației române și cei ai Cehoslovaciei. S-au adus acuzații României pentru depășirea limitelor liniei de pe Mureș stipulate în armistițiu, implicit, prin aceasta, facilitând preluarea puterii de către comuniști în Ungaria prin precipitarea căderii guvernului Károlyi. Indignat, Ion I. C. Brătianu s-a stăpânit totuși pentru a nu reacționa pe măsură, precizând numai că premierul Károlyi se înțelesese cu bolșevicii înainte de a se retrage de la guvern, fapt deja semnalat de delegația română. Apoi, a mai adăugat că singura linie pe care se puteau opri trupele române era Tisa și nu Mureșul, căci numai pe Tisa se asigura o protecție din partea contraatacurilor inamice. Astfel că, retragerea armatelor române de pe Tisa nu are nici o rațiune până când nu vor fi recunoscute frontierele cu Ungaria. G. Clemenceau a obiectat că fixarea granițelor e de competența Consiliului Suprem și nu a României, opinând pentru retragerea armatei române de pe Tisa. Frontiera cu Ungaria stabilită de Conferință încă nu fusese făcută cunoscută României, ceea ce a stârnit mirarea celor patru. S-a anunțat că vor fi comunicate frontierele fixate cu Ungaria apoi, după aceea, delegației române să i se facă cunoscută decizia de a se retrage pe linia fixată, spre a se putea răspunde lui Bela Kun⁵⁸.

Consiliul celor patru trece chiar la amenințări. Astfel, la 10 iunie 1919, întruniți la locuința lui W. Wilson, reprezentanții Marilor Puteri au convocat delegații români și cehi: „Într-un rechizitoriu de curte cu jurați se consemna într-un raport al delegației române, atât președintele Wilson, cât și Lloyd George au arătat lui Kramarz și în special d-lui Brătianu că toate calamitățile din Ungaria și dificultățile orei prezente provin din cauza lor”. Cei

⁵⁷ Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, p. 81–83.

⁵⁸ 1918. *Documente*, vol. III, p. 436–438.

patru cer delegației române să retragă armata română de pe Tisa pe linia stabilită de Conferință, altminteri România nu va mai primi ajutoare. Se dădea astfel o satisfacție lui Bela Kun, căcincimăcar nu fuseseră stabilite frontierele României cu Ungaria⁵⁹. Interesantă de remarcat judecata de valoare formulată mai târziu de istoricul britanic R. W. Seton-Watson în cunoscuta sa *Histoire de Roumains*: „Misterioasa favoare de care s-a dat dovadă față de bolșevici e una din tendințele încă nelămurite ale Conferinței; nicăieri ea nu apare mai bine decât în tratativele cu România. Trebuie să adăugăm la aceasta, încercarea de a smulge României concesiuni industriale foarte însemnate în folosul unui grup de financieri evrei americani, sub amenințarea de a pierde sprijinul Americii la Conferință”⁶⁰.

La 11 iunie 1919, delegații cehi și români au fost invitați în fața Consiliului miniștrilor de externe ai celor patru Mari Puteri spre a le face cunoscută linia de frontieră. La mijloc, linia nu era defavorabilă României, dar la capete se situa cu mult înapoia celei fixate în 1916. S-a convenit ca să se dea un răgaz de 10—12 zile pentru a se consulta cu guvernul. Fixarea s-a făcut fără consultarea delegației române, încât Ion I. C. Brătianu simte necesitatea consultării lucrărilor comisiei precum și procesele-verbale. El a mai precizat că modificările făcute liniei de frontieră nu sunt de detaliu ci esențiale. S-a acceptat propunerea de a lua aprobarea guvernului său. Ion I. C. Brătianu informa pe M. Pherekyde, consiliindu-l și ce trebuie să facă guvernul român: „Cred că un prim răspuns ar trebui să arate că Delegația română la Paris are singură calitate de-a comunica Conferinței punctul de vedere al guvernului român. În ce privește retragerea trupelor noastre de pe Tisa și securitatea frontierelor românești, guvernul trebuie, înainte de toate, să avizeze înaltul Comandament român. Precum vezi, în afară de un refuz din partea lui Bela Kun de a-și retrage trupele din Cehoslovacia, suntem tratați ca adevărați inamici”⁶¹.

La 14 iunie 1919, a avut loc ședința Consiliului de Miniștri sub președinția regelui Ferdinand I. Victor Antonescu, ministrul României la Paris a făcut o expunere asupra condițiilor impuse României, precizând că șeful delegației, Ion I. C. Brătianu, a adresat un protest în scris Consiliului Suprem, prin care, în numele guvernului român, menționa toate rezervele față de stipulațiile impuse.

Întrebându-l dacă refuză să semneze tratatul de pace, Ion I. C. Brătianu a răspuns lui G. Clemenceau că nu se poate pronunța până nu ia contact cu regele și guvernul. M. Pherekyde, președintele interimar, arată gravitatea problemei. Iuliu Maniu opinează să fie ascultat Ion I. C. Brătianu, Ion Nistor fiind de aceeași părere. Vasile Goldiș a propus ca hotărârea definitivă asupra semnării sau nesemnării tratatului să fie luată după consultări cu partidele politice⁶².

La 20 iunie, contele de Saint-Aulaire informa pe St. Pichon că Victor Antonescu plecase spre Paris la 19 iunie, pentru a înmâna lui Ion I. C. Brătianu instrucțiunile regelui. Referitor la retragerea trupelor române pe limitele stabilite de Conferință, guvernul român s-a declarat dispus s-o facă dar cu

⁵⁹ Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, p. 91—92.

⁶⁰ R. W. Seton-Watson, *Histoire de Roumains de l'époque romaine à l'achèvement de l'unité*, Paris, 1937, p. 606—607, Apud: Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 92.

⁶¹ Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, p. 92—94; 1918. *Documente*, vol. III, p. 441—443.

⁶² 1918. *Documente* vol. III, p. 450—453.

garanții din partea Aliatilor contra unor eventuale atacuri ungare. În privința semnării tratatului cu Austria, guvernul avea încredere în decizia lui Ion I. C. Brătianu. Guvernul, sprijinit de majoritatea opiniei publice, se opune acceptării clauzelor din tratat referitoare la minorități⁶³.

Ion I. C. Brătianu nu avea cum să semneze tratatul de pace cu Austria, dar pe cel cu Germania îl va semna totuși, nu înainte de a înainta o notă lui G. Clemenceau, ministrului de Finanțe, Louis Lucien Klotz, și mareșalului Ferdinand Foch, la 23 iunie 1919, în care menționa problema aurului românesc din Germania, despre care nu se fac stipulațiuni clare în clauzele financiare ale armistițiului cu Germania. Astfel, Banca Națională a României a expediat în Rusia o cantitate de aur în valoare de 315.154.989 franci, în schimbul căreia autoritățile rusești au dat chitanță pentru garantarea siguranței acestui depozit, precum și restituirea și transportul în România. Depozitul românesc mai fusese garantat și de către Puterile Aliate. În afara acestui depozit din Rusia, B.N.R., înainte de declararea războiului, mai avea în Germania o cantitate de aur la Reichsbank din Berlin în valoare de 80.469.660 de franci. Germania trebuie să restituie această cantitate de aur, precum și cele luate de autoritățile de ocupație în 1919⁶⁴.

În aceeași zi, Ion I. C. Brătianu trimitea o telegramă la București, în care menționa că nu este bine să plece din Paris fără a semna tratatul de pace cu Germania. Într-adevăr, la 28 iunie 1919, în Sala Oglinzilor din palatul de la Versailles, Ion I. C. Brătianu își punca semnătura pe tratatul de pace cu principala putere a învingătorilor⁶⁵.

În privința celui alt tratat, cu Austria, G. Clemenceau a observat foarte iritat că trebuie semnat or în întregime or deloc. Ceea ce s-a și întâmplat, România și Iugoslavia refuzând. Chiar în ziua plecării, 2 iulie 1919, Ion I. C. Brătianu este convocat în fața Consiliului celor patru puteri reprezentate de miniștrii de externe spre a da explicații despre drepturile României asupra Basarabiei. Așadar, se punca în discuție nu numai granița de vest, dar și cea de est. Înainte de a primi pe Ion I. C. Brătianu, Consiliul ascultase pe Maklakov, fostul ambasador al Rusiei la Paris, pe Krupensky, fost mareșal al nobilimii din Basarabia, pe Vassily și Schmidt, adversari ai unirii Basarabiei cu România. Ion I. C. Brătianu este întrebat dacă apreciază votul de unire dat în Sfatul Țării ca provenind de la un organism politic legal constituit. Primul ministru român a răspuns că acesta a fost perfect legal, la fel ca adunările naționale ale Cehoslovaciei și Poloniei, ale căror decizii nu fuseseră puse la îndoială. Atunci a intervenit ministrul de externe american, Robert Lansing, care a întrebat: „România este dispusă să accepte un plebiscit în Basarabia?” Ion I. C. Brătianu a răspuns că România nu putea consimți la un plebiscit, nu pentru că se îndoia de rezultat, dar nu voia să se provoace anarhie, fierbere și nesiguranță unei ordini greu stabilite. R. Lansing a observat că plebiscitul putea fi amânat peste 2 ani sau 10 ani. Șeful delegației române a răspuns că, în acest caz, este vorba de cronicizarea răului. André Tardieu, președintele Comisiei revendicărilor române de la Paris, a mulțumit lui Ion I. C. Brătianu, ținând, totuși, la plecare, „să învedereze în termeni expresivi nenorocirile pe care România și le-a atras din partea rușilor și să se mai mire că i se putea

⁶³ *Ibidem*, p. 457.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 458.

⁶⁵ Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, p. 94–95.

înfățișa o târguială, cu privire la o provincie răpită în întregime de aceiași ruși, cari după dreptate ar trebui să-i plătească astăzi mai scump dezastrea ce i le-au pricinuit”⁶⁶.

Decizia lui Ion I. C. Brătianu fusese definitiv luată, el neputând semna tratatul cu Austria. N. Mișu, al doilea delegat, rămânea la Conferință: „Poziția neînduplecată a lui Brătianu la Conferința de pace n-a fost un act politic improvizat sau impus exclusiv de conjunctura internațională din anii imediat următori primului război mondial. Atitudinea lui Brătianu la conferința păcii a fost expresia opțiunii deliberate pentru o cale care nu venea în contradicție cu linia sa politică anterioară. Ceea ce alimenta intransigența lui Brătianu era convingerea unanimă că principiile generale pe care avea să se înalțe noua configurație politică și națională a Europei postbelice trebuiau respectate cu desăvârșire.

« Pentru un stat oarecare, dar mai ales pentru unul ca al nostru — spunea șeful guvernului român — a părăsi terenul principiilor este deja a te da bătut pentru că principiile singure ne dau nouă în viața internațională compensația necesară în fața celor mari »”⁶⁷.

Nu numai considerentele referitoare la semnarea tratatului din 1916 îl determină pe Ion I. C. Brătianu să fie intransigent, ci și cele de ordin moral, și nu numai pe plan extern, dar și pe plan intern. El avea permanent în cuget cele întâmplate părintelui său la Congresul de la Berlin din 1878, când României nu i se rezervase un statut de cobeligerantă, fiind lăsată la latitudinea Marilor Puteri. De data aceasta se repeta, cu deosebirea că România semnase un tratat nu numai cu Rusia, dar și cu Aliații occidentali, care se sustrăgeau obligațiilor asumate sub diverse pretexte.

La plecare, Ion I. C. Brătianu înmâna un memoriu Conferinței spre a motiva, pe scurt, retragerea sa. El se referea la momentul 1878, când, la Congresul de la Berlin, Rusia smulgea României Basarabia. În 1914, România refuză să se alăture Puterilor Centrale. Rusia a propus o înțelegere, care s-a și încheiat, apoi a urmat semnarea tratatului de Alianță cu Antanta, cu consecințe benefice pentru fronturile de vest, căci au fost dizlocate 40 de divizii inamice pe fronturile românești, scoaterea din luptă a 200.000 soldați inamici. România a pierdut 330.000 soldați, reprezentând cinci procente din populația sa, cu alte pierderi numeroase în rândul civililor, în total ridicându-se la zece procente, în afară de pierderile economice. Încheierea unei păci separate a fost determinată de înfrângerea, apoi de trădarea Rusiei. România s-a prezentat la Conferința de pace ca aliată a Puterilor Antantei, dar problemele s-au discutat fără participarea ei, deși s-a dovedit conciliantă. Astfel, Marile Puteri au decis pentru România ceea ce au crezut ele necesar referitor la protecția minorităților și despre tranzitul și comerțul cu alte state: „Nevăzându-și recunoscute fruntariile care-i garantau securitatea teritoriului România se găsește în război declarat cu vecinii săi bolșevici ruși și unguri pe când ostilitățile au încetat în restul Europei de mai mult de 7 luni. În același timp, populațiile neromânești din țările românești sunt întreținute într-o agitație continuă prin nehotărârea soartei ce le este rezervată. Stipulațiile îndoielnice relative la minorități n-au făcut decât să organizeze această stare de agitație”. În atare situație, Ro-

⁶⁶ *Ibidem*, p. 96—97.

⁶⁷ *România în primul război mondial*, p. 454.

mânia nu poate semna tratatul cu Austria. Guvernul român constată că Puterile Antantei nu fac deosebirea dintre aliați și inamici, stabilind României clauze pe care nu le poate accepta ⁶⁸.

Fără a înțelege rațiunile înaintării trupelor române pe Tisa, G. Clemencau a trimis o radiogramă lui Ion I. C. Brătianu, în care cerea retragerea de pe acest aliniament pe un altul fixat de Aliați. La 2 iulie 1919, ziua plecării din Paris, primul ministru român răspundea că România nu a intenționat de a prelungi ocuparea unor teritorii din Ungaria, pe care nu le revendică, decât pe durata asigurării contra unei agresiuni. Numai rațiuni de apărare au determinat stabilirea frontului pe Tisa. Guvernul maghiar nu s-a arătat dispus să recunoască frontierele stabilite cu statele vecine. Astfel că, angajamentele luate nu prezintă nici o garanție. În consecință, abandonarea puternicei linii de apărare pe Tisa nu va putea fi realizată decât prin dezarmarea trupelor maghiare, pentru a avea certitudinea că va fi anihilată o eventuală agresiune ⁶⁹.

La plecarea din Paris, Ion I. C. Brătianu face declarații ziariștilor: „Sunt constrâns a părăsi puterea, nu din pricina problemelor Banatului și Basarabiei, care sunt încă chestiuni nerezolvate. Dar plec pentru că sunt convins că România nu va putea accepta clauzele cu privire la minorități, care vor limita suveranitatea ei și care se vor introduce în tratatul cu Austria” ⁷⁰.

Presa franceză, precum nota însuși Al. Marghiloman, era binevoitoare lui Ion I. C. Brătianu. Un interviu este acordat de primul ministru român ziarului „Il Secolo” din Milano, care lui Al. Marghiloman i se părea destul de curios: «Nu uitați că ași fi putut rămâne neutru, fără a compromite realizarea aspirațiilor României! În schimbul unei neutralități binevoitoare, Rusia se angajase de a recunoaște românilor dreptul de a-și anexa teritoriile locuite de dânsii și de a aduce astfel pe aliați să adere la acest angajament” ⁷¹.

Evident, România nu ar fi putut rămâne în neutralitate perpetuă, o afirmase argumentat însuși Ion I. C. Brătianu, dar, dacă făcea acum caz de neutralitate, era tocmai pentru a demonstra aberanta decizie a Consiliului celor patru de a nu mai ține seama de tratatul din 1916, stabilind clauze inadmisibile pentru semnarea tratatului cu Austria. Refuzul lui Ion I. C. Brătianu i se părea lui N. Iorga a fi fost luat de „o hotărâre tăioasă”, reprezentând una din politicile românești, cealaltă fiind cea susținută de Take Ionescu „ținut sistematic la o parte, disprețuit și ignorat ca un particular care-și prelungește prea mult o comodă călătorie în străinătate.” Rivalitatea dintre cei doi șefi de partide, care colaboraseră la guvern în 1917, până la demisie, se menține și se acutizează, fiecare având concepții deosebite față de atitudinea în relațiile cu Aliații, Take Ionescu vădindu-se concesiv, nefiind legat de tratate sau acorduri. Gheorghe I. Brătianu, analizând întreaga activitate politică a României în 1919, conchidea: „Formal, primul delegat al României fusese înfrânt de formidabila coaliție de ambiții și de interese pe care o înfruntase. Sunt însă în istorie înfrângeri mai fecunde decât unele biruințe. Izbânde n-au trăit decât o clipă; supărarea lui Brătianu, învins la Conferința Păcii, este însă temeiul cel mai sigur și mărturia istorică nediscutabilă a poziției

⁶⁸ 1918. *Documente interne și externe*, vol. IV, București, 1986, p. 1–7.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 9.

⁷⁰ Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, p. 97–98.

⁷¹ Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. IV, p. 341–342.

internațională a României de astăzi”. Ion I. C. Brătianu ținea ca România să fie o expresie a aspirațiilor naționale legitime și nu creația unui act diplomatic oricând supus revizuirii ⁷².

Convins că istoria va judeca faptele după analiza lor temeinică, îndelungată și stăruitoare asupra importanței covârșitoare a actelor de voință care au condus la desăvârșirea unității naționale, ca un rezultat al strădaniilor multor generații de români pentru intrarea în limitele aceluiași stat, întors de la lucrările Conferinței de pace, Ion I. C. Brătianu scria fiului său: „Nu te lăsa de Istorie. Începe tu până ce sper să sfârșesc eu. Poate că va fi o perioadă când să lucrăm împreună.... Deocamdată, dacă la Paris se face Istorie, îți pot spune că contrariul multor ce s-au zis asupra acestui subiect, mai bine e să scrii decât să faci Istorie. Câte năzbâtii am văzut aci n-aș fi crezut, nici n-aș fi vrut. În sfârșit, un rezultat obținut că, pe când germanii veneau la Versailles, italienii plecau la Roma. Filmul e destul de frumos” ⁷³.

Istoria a constituit pasiunea vieții lui Ion I. C. Brătianu, la fel ca pentru ilustrul său părinte. Cunoscând-o, avea multe de învățat. A face istorie îi se părea însă cu mult mai greu decât a o scrie. Conferința păcii de la Paris îi oferise atâtea scene dezagreabile, create de mari puteri democratice, aliata României, care, în relațiile internaționale, sfidau principiile, altminteri respectate în interiorul statelor lor. Nimic din ceea ce reprezenta demnitatea micilor popoare recent eliberate din centrul și estul Europei nu mai reprezenta un principiu democratic. Ele trebuiau să se supună intereselor majore, adeseori egoiste, de mari puteri, ale foștilor Aliați. Ingerințele în afacerile interne, sub pretextul stabilirii drepturilor minorităților, constituiau, în fapt, paravanul pentru impunerea de oneroase condiții economice unor popoare sărace și reduse la niveluri scăzute de civilizație de multiplele și îndelungatele ocupații și agresiuni din partea unor imperii rapace, abia prăbușite. Convins că le dorește binele, idealistul președinte american W. Wilson, niciodată confruntat cu asperități decurgând din așezarea geografică, recurge la principii generale pentru rezolvarea unor cazuri speciale, reprezentate de fiecare popor în parte, între care și românii, aflați încă în război, la 7 luni după terminarea conflagrației mondiale, cu primejdioasele forțe ale bolșevismului rus și maghiar, în curs de solidarizare, pentru restabilirea supremației politice asupra popoarelor de curând emancipate de dominația imperiilor prăbușite. În retrospectiva evenimentelor, rezistența lui Ion I. C. Brătianu la presiunile Consiliului celor patru este dublată de una, cu mult mai importantă, de stăvilire a pătrunderii comunismului la vest de Nistru, ca frontieră a democrației.

ION I. C. BRĂTIANU À LA CONFÉRENCE DE PAIX DE PARIS (1919)

Résumé

Se fondant sur le traité d'alliance de 1916 avec les puissances de l'Entente, Ion I. C. Brătianu est resté intransigeant dans ses décisions sur toute la durée de sa participation à la Conférence de paix de Paris en 1919. Non seulement

⁷² Gheorghe I. Brătianu, *Id.*, p. 99.

⁷³ *Ibidem*, p. 66.

les motifs concernant la conclusion du traité de 1916 déterminaient Ion I. C. Brătianu à adopter cette attitude, mais aussi ceux d'ordre moral, relatifs aux affaires étrangères, aussi bien qu'intérieures. Il avait tout le temps à l'esprit ce qui était arrivé à Berlin en 1878, lorsqu'on n'avait pas réservé à la Roumanie le statut de cobelligérant, et on l'avait abandonnée au bon gré des grandes puissances. Cette fois-ci l'injustice se répétait avec la différence que la Roumanie avait signé un traité non seulement avec la Russie, mais aussi avec ses alliés occidentaux, qui manquaient, sous différents prétextes, aux obligations assumées en 1916.

La Conférence de paix de Paris a donné lieu à de nombreuses scènes désagréables, provoquées par les grandes puissances démocratiques alliées de la Roumanie, qui dans les relations internationales défiaient des principes par ailleurs observés à l'intérieur de leurs États. La dignité des petits peuples récemment libérés du centre et de l'est européen ne représentait plus un principe démocratique. Ils devaient se soumettre aux intérêts majeurs, souvent égoïstes, des grandes puissances, leurs anciens alliés.

Persuadé qu'il souhaitait leur prospérité, l'idéaliste président américain W. Wilson, jamais confronté aux difficultés résultées de la position géographique, a eu recours aux principes généraux pour la solution de cas spéciaux, comme celui de la Roumanie qui était encore en guerre, sept mois après la fin de la guerre mondiale, avec les dangereuses forces du bolchevisme russe et magyar. La résistance tenace de Ion I. C. Brătianu aux pressions du Conseil des quatre, qui le décident à quitter Paris, le 2 juillet 1919, est accompagnée d'une autre, beaucoup plus importante ; il s'agissait de refréner la pénétration du communisme à l'ouest du Dniestr, qui devenait ainsi frontière de la démocratie. Par conséquent, le fait d'avoir quitté la Conférence de paix a des connotations multiples, qui permettent de formuler des jugements de valeur nuancés et pertinents concernant l'activité du chef de la délégation roumaine qui, pour rien au monde, n'a pu être déterminé à abandonner ses convictions.

RECUNOAȘTEREA INTERNAȚIONALĂ A UNIRII BASARABIEI CU ROMÂNIA. IOAN PELIVAN LA CONFERINȚA DE PACE DE LA PARIS (1919 – 1920)

ARMAND GOȘU

Ioan G. Pelivan s-a născut în aprilie 1876, în ținutul Orheiului. După absolvirea Seminarului Teologic din Chișinău și-a continuat studiile la Facultatea de Drept de la Universitatea din Dorpat-Tartu (Estonia). Arestat pentru activitatea politică desfășurată aici, a fost judecat și condamnat la trei ani domiciliu forțat la Arhanghelsk¹. Eliberat cu ocazia revoluției din 1905, se întoarce în Basarabia, unde participă la viața culturală și politică locală. Obligat să se retragă din magistratură, în 1912, în urma refuzului de a participa la sărbătorirea centenarului anexării Basarabiei de către Rusia, Ioan Pelivan va îmbrățișa cariera de avocat. A participat activ la evenimentele din anii 1917–1918, iar în Ședința Sfatului Țării din 27 martie/ 9 aprilie a fost printre cei mulți care au votat Unirea Basarabiei cu România. Mai apoi a devenit director al Directoratului Justiției din Basarabia, funcție pe care a îndeplinit-o până în momentul desemnării ca delegat la Conferința de pace².

Încă la 16 februarie 1919^{2bis} Ion Incuț scria că, atât la București cât și la Chișinău, s-a afirmat că Ioan Pelivan era cel mai în măsură să susțină interesele Basarabiei la Paris³. Patru zile mai târziu, delegatul guvernului român în Basarabia, dr. D. Ciugureanu, înainta directorului justiției o adresă oficială prin care-i făcea cunoscut că „în urma înțelegerii avute cu guvernul central, d-voastră sunteți desemnat ca delegat tehnic din partea Basarabiei la Congresul Păcii din Paris”⁴. Plecat în grabă la București, pentru noi instrucțiuni, Pelivan obține aprobarea prezenței sale în cadrul delegației prin jurnalul Consiliului de Miniștri numărul 327 din 6 martie⁵.

¹ O parte din corespondența întreținută de Pelivan în perioada domiciliului forțat de la Arhanghelsk am publicat-o în suplimentul „Arhiva” al ziarului „Cotidianul”, din 29 ianuarie 1993.

² Alexandru Chiriac, *Mic dicționar al membrilor Sfatului Țării din Chișinău (21 noiembrie 1917 – 27 noiembrie 1918)*, în „Patrimoniu”, nr. 4/1991, p. 89–93.

^{2bis} În continuare datele sunt pe stil nou.

³ Arhivele Statului București, Fond I. Pelivan, dosar 128, f. 3. (Toate trimiterile la acest fond au în vedere copii ale scrisorilor realizate de însuși I. Pelivan). În timp ce pregăteam acest studiu pentru tipar am intrat în posesia revistei „Patrimoniu”, nr. 1 1993, în care Ion Țurcanu editează o mare parte din corespondența lui I. Pelivan, din anii 1919–1920, după copiile aflate la Arh. St. Buc., (p. 56–90). În ceea ce ne privește vom face trimiterile, în notele de subsol, fie la originalele aflate la Biblioteca Academiei, fie acolo unde este cazul, la copiile din Arh. St. Buc., fondul I. Pelivan.

⁴ Ibidem, f. 4–5.

⁵ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al României, Fond 71/1914 E 2, partea I, Conferința păcii, vol. 178, f. 284.

Decretul cu numărul 812 al regelui Ferdinand este semnat în aceeași zi ⁶. Deja, la 9 martie, Ioan Pelivan, însoțit de soția sa Maria Pelivan și de secretarul de legație I. Condurache ⁷, a luat trenul pentru Paris, unde a sosit trei zile mai târziu. În cele mai bine de 14 luni cât a stat la Paris, familia Pelivan a locuit un apartament al hotelului, cu nume prea puțin franțuzesc, Powers, de pe strada François I, nr. 52.

Pentru a înlătura încă de la început orice echivoc subliniem faptul că I. Pelivan, cum el însuși îi atrăgea atenția, printr-o scrisoare, lui I. Inculeț, era delegat oficial „al României, nu al Basarabiei” ⁸. De aici decurgeau importante consecințe pentru obligațiile și programul său de lucru. Astfel, I. Pelivan a fost membru al Comisiei financiare în calitate de consilier tehnic și al subcomisiei proprietatea industrială care-și desfășura ședințele în localul Ministerului de Comerț al Franței ⁹. Dar centrul de greutate al activității delegatului român trebuie căutat în altă parte. Bineînțeles că în problema recunoașterii de către marile puteri a Unirii Basarabiei cu România.

Ionel Brătianu, președintele Consiliului de Miniștri al României a înaintat Conferinței de pace, la 1 februarie 1919, un memoriu detaliat în care-și afirma și argumenta istoric, etnografic și economic revendicările teritoriale ¹⁰. Un capitol aparte era consacrat Basarabiei. Și în ciuda faptului că experții marilor puteri pe problemele sud-estului Europei găseau îndreptățite cererile românești, lupta pentru recunoașterea Unirii a fost una grea și de lungă durată ¹¹.

Într-un memoriu înaintat de colonelul House președintelui Statelor Unite ale Americii, W. Wilson, cel care afirmase cu tărie principiul autodeterminării popoarelor, se considera ca certă recunoaștere Unirii Basarabiei ¹².

⁶ Ibidem, f. 288; la începutul anului 1919, la București, s-a luat în calcul și acreditarea dr. Petre Cazacu ca membru al delegației României la Conferința de pace (Ibidem, f. 197–206). Nu știm dacă prezența sa ar fi exclus-o pe cea a lui I. Pelivan.

⁷ Ibidem, f. 293.

⁸ Biblioteca Academiei Române, Manuscrise, Corespondență I. Pelivan, cotă inventar 164530 (Serviciul de manuscrise deține o parte din originalele corespondenței lui Pelivan din anii 1919–1920. În cazurile în care am descoperit originalele, facem trimitere numai la acestea, nu și la copiile din fondul Pelivan de la Arh. St. Buc.).

⁹ Arh. M.A.E., Fond Paris, vol. 55 (nepaginat); Arh. St. Buc., Fond I. Pelivan, dos. 133, f. 15–16. Nu avem prea multe amănunte despre activitatea lui Ioan Pelivan în cadrul acestor comisii tehnice.

¹⁰ O copie a memoriului în Arh. M.A.E., Fond 71/1914 E2, partea II, Conferință păcii, vol. 57.

¹¹ Din foarte bogata bibliografie dedicată Conferinței de pace de la Paris, amintim doar: Robert Lansing, *The Peace Negotiations. A personal narrative*, London, 1921; Colonel House, Charles Seymour, *Ce qui se passa réellement à Paris en 1918–1919. Histoire de la Conférence de la paix par les délégués américains*, traduction française par Louis-Paul Alaux, Paris, 1923; *Aspects des relations russo-roumaines. Rétrospectives et orientations*, Paris, 1967; Em. Bold, *Aspecte privind poziția marilor puteri față de România la Conferința păcii (1919–1920)*, în „Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza”, serie nouă, secțiunea III, 1970; C. Botoran, *România în sistemul tratatelor de pace de la Paris (1919–1920)*, în „Revista de istorie”, nr. 11/1980; Ion M. Oprea, *Apărarea suveranității naționale la Conferința păcii de la Paris (1918–1920)*, în „ibidem”, nr. 11/1981; *România și Conferința de Pace de la Paris (1918–1920). Triumful principiului naționalităților*, coordonator Viorica Moisuc, Cluj-Napoca, 1983.

¹² Colonel House, *The Intimate Papers*, vol. IV, *The end of the war, June 1918–November 1919*, London 1928, p. 207–208 („Rumania will have acquired the Dobruđa, Besarabia, and probably Transylvania”).

Câteva săptămâni mai târziu, la 21 ianuarie 1919, într-un alt document se prevedea necesitatea alipirii fostei gubernii la România¹³. Cu toate acestea, reprezentanții marilor puteri au pus sub semnul întrebării competența Sfatului Țării. Ionel Brătianu a fost astfel nevoit să explice în ședința Conferinței din 28 februarie constituirea acestui organism, atribuțiile și activitatea sa, în intenția de a respinge orice îndoială asupra condițiilor în care Sfatul Țării se pronunțase pentru Unire¹⁴.

O seamă de complicații, extrem de nefavorabile pentru reprezentanții României, au fost generate de sosirea la Paris a lui Alexandru N. Krupenski, fost mareșal al nobilimii basarabene, Alexandru Carol Schmidt, fost primar al Chișinăului și Vladimir N. Tziganco, fost deputat în Sfatul Țării, care pretindeau că fuseseră trimiși de un „Comitet de salvare a Basarabiei de sub jugul românesc” ce funcționa la Odessa. Aceștia au intrat în legătură cu cercurile rusești din Franța ce se aflau sub conducerea lui Vasili Maklakov, fostul ambasador al Rusiei la Paris¹⁵. Krupenski și Schmidt au dezlănțuit o campanie de presă pentru compromiterea liderilor mișcării naționale din Basarabia și, mai cu seamă, a lui I. Inculeț și I. Pelivan. În luna iulie, în ideea alegerilor care se vor organiza în România, au înaintat o seamă de proteste președinților Conferinței de pace în care calificau viitoarea consultare populară ca violentă și ipocrită¹⁶. Elena Donici găsea de cuviință să-i atragă atenția lui Pelivan asupra faptului că Al. Krupenski era prieten intim cu un american, care, la rândul lui, avea un frate ambasador¹⁷, în vreme ce Emmanuele de Martonne, profesor la Sorbona, l-a înștiințat pe Victor Antonescu că atât Schmidt cât și Krupenski fac o propagandă activă pe lângă personalitățile importante prezente la Paris, organizând conferințe în case particulare unde au adus chiar și pe un țăran din Basarabia care vorbește împotriva românilor¹⁸.

Problema evreiască, de fapt nemulțumirea față de decretul de naturalizare al evreilor din România, considerat prea restrictiv, a avut darul să creeze delegaților români o seamă de alte greutăți¹⁹. Această atitudine era oarecum de intuit de vreme ce guvernul S.U.A., în decembrie 1918, a emis o declarație prin care-și anunța interesul pentru înfăptuirea reformelor agrare, electorală

¹³ Ion Stanciu, *Aliați fără alianță. România și S.U.A., 1914–1920*, București, 1992, p. 184; Valeriu Florin Dobrinescu și Ion Pătroi, *Marca Unire din 1918 în documente diplomatice americane*, în „Patrimoniu”, nr. 4, 1991, p. 148–176; Dumitru Șandru, *Poziția diplomației americane față de recunoșterea Unirii Basarabiei cu România*, comunicare prezentată la sesiunea științifică „75 de ani de la Unirea Basarabiei cu România”, organizată la Chișinău de Institutul de istorie al Academiei de Științe a Republicii Moldova în zilele de 8–9 aprilie 1993.

¹⁴ Sherman David Spector, *Rumania at the Paris Peace Conference. A study of the Diplomacy of Ioan I.C. Brătianu*, New York, 1962, p. 101–102.

¹⁵ B.A.R., Mss., Core.p. I. Pelivan, c. inv. 164.499; Ioan Pelivan, *Ion Inculeț și Conferința de pace de la Paris (1919–1920). Amintiri, observații și scrisori*, extras din „Viața Basarabiei”, nr. 11–12/1940, p. 6–7.

¹⁶ Arh. M.A.E., Fond 71/1914 E2, partea II, Conferința păcii, vol. 58, f. 125; Ibidem, Fond Paris, vol. 53, f. 55 (conceptul telegramei).

¹⁷ Arh. St. Buc., Fond I. Pelivan, dos. 133, f. 49.

¹⁸ Arh. M.A.E., Fond 71/1914 E2, partea II, Conferința păcii, vol. 58, f. 91; Ibidem, Fond Paris, vol. 53, f. 61.

¹⁹ Gheorghe I. Brătianu, *Acțiunea politică și militară a României în 1919 în lumina corespondenței diplomatice a lui Ion I. C. Brătianu*, București, 1939, p. 50–51; *România și Conferința de pace de la Paris*, p. 356–357.

și, mai cu seamă, față de acordarea unor depline drepturi politice întregii populații evreiești ²⁰.

Datorită faptului că cercurile evreiești din Franța, în urma informațiilor primite din România, au considerat ca nesatisfăcătoare rezolvarea problemei naturalizării, acestea au susținut, în presă și la radio, punctul de vedere al emigrației rusești după care Basarabia ar fi ocupată, împotriva voinței majorității locuitorilor săi, de către armata română ²¹. Extrema sensibilitate a opiniei publice occidentale și americane față de situația minorității evreiești din Basarabia este ușor de înțeles, dat fiind faptul că, în urmă doar cu câțiva ani, la începutul veacului XX, în Chișinău, au avut loc două mari pogromuri. Ce este mai greu de explicat este tocmai faptul că autorii reali ai bestialităților comise atunci și-au dat mâna cu propriile victime lucrând împreună împotriva intereselor României. Și toate acestea pe fondul unor evenimente care contraziceau în bună măsură aserțiunile privind pogromurile din Regat. Este vorba, în primul rând, de faptul că lui D. Ciugureanu și guvernului de la București, li s-a solicitat insistent permisiunea de trecere a unor grupuri evreiești din Ucraina și sudul Rusiei, peste Nistru în România ²².

Cu toate că, așa cum am și amintit, rapoartele comisiilor de experți ne erau într-o bună măsură favorabile, ele recomandând fixarea graniței României pe râul Nistru, și, mai mult, găseau că plebiscitul atât de des invocat de reprezentanții S.U.A. era absolut inutil, de vreme ce Sfatul Țării are aceleași origini și prerogative ca și adunările din Cehoslovacia, Finlanda, Polonia etc., cu toate acestea, poziția delegaților americani și englezi era defavorabilă recunoașterii Unirii Basarabiei. Acest fapt este în mod deosebit evidențiat în ședința Consiliului Conferinței din 2 iulie. I. Pelivan fusese invitat, în dimineața aceleiași zile, la locuința lui Ionel Brătianu, pentru a recapitula împreună informațiile de care urma să facă uz primul ministru în problema Basarabiei ²³. Ședința Consiliului a început la ora 4 după amiaza, sub conducerea lui André Tardieu. Lansing, Balfour, Tittoni reprezentau S. U. A., Marea Britanie și respectiv Italia. Delegația românească era compusă din Brătianu, Mișu, Diamandi și Pelivan. Președinții Conferinței l-au invitat și pe V. Maklakov, fostul ambasador al Rusiei la Paris, în sala de ședințe, în vreme

²⁰ Ion Stanciu, *op. cit.*, p. 176; Președintele Wilson era sensibil și la faptul că minoritatea evreiască, ținută la periferia societății, dintr-un sentiment de frustrare, mai mult decât din convingere, se va alătura mișcării de extremă stângă (bolșevice). Iată cum își rezuma atitudinea președintele S.U.A.: „Le rôle des Juifs dans le mouvement bolcheviste est dû sans aucun doute à l'oppression que leur race a subie pendant si longtemps. Les persécutions empêchent le sentiment patriotique de naître et provoquent l'esprit de révolte. A moins que nous ne portions remède à la situation des Juifs, elle restera un danger pour le monde”, în Paul Mantoux, *Les délibérations du Conseil des Quatre (24 mars – 28 juin 1919)*, vol. II, Paris, 1955, p. 93–94.

²¹ B.A.R., Mss., Coresp. I. Pelivan, c. inv. 164530 „Rușii și evreii din Țările de Jos, America, Anglia și aici în Franța, prin toate jurnalele, majoritatea cărora sunt evreiești, au tratat Basarabia ca ocupată de armata română fără consimțământul ei” (Scrisoarea lui Pelivan către Inculceț și Ciugureanu din 29 mai 1919).

²² Ioan Pelivan, *op. cit.*, p. 22; „D-l Brătianu chiar a exprimat părerea, că ar fi bine să primim vreo 50–100 (evrei de peste Nistru – Ar. G.) și să-i plimbăm prin toată Basarabia, ca să vadă evreimea de la noi, în ce stare se află confracții lor de peste Nistru și atunci poate nu ne vor fi așa de ostili”. (Scrisoarea lui I. Inculceț către Pelivan din 1 august 1919). Vezi și telegrama lui Ionel Brătianu către N. Mișu și V. Antonescu, în Arh. M.A.E., Fond 71/1914 E2, partea II, Conferința păcii, vol. 58, f. 337.

²³ Arh. St. Buc., Fond I. Pelivan, dos. 134, f. 17.

ce Krupenski și Schmidt așteptau într-un salon²⁴. Neprimind un răspuns satisfăcător la întrebarea „pe cine reprezintă Maklakov? Are împuternicire de la Rusia sovietică? Ori e o simplă persoană particulară?”, delegația românească s-a retras²⁵. În fața reprezentanților celor „patru mari”, Maklakov a susținut că numai patru județe din Basarabia sunt locuite de români și, prin urmare, cere un plebiscit în acestea (Chișinău, Orhei, Soroca, Bălți), celelalte neputând intra în discuție fiind locuite în majoritate de ruși. Mai apoi a fost rechemată în sală delegația României. Duelul verbal i-a avut ca protagoniști pe Robert Lansing și Ionel Brătianu. Tema discuției o constituia utilitatea plebiscitului. Șeful delegației române a afirmat că deocamdată nu se poate ține plebiscitul „pentru că în momentul de față el nu ar putea fi decât o consultare între bolșevici și partizani ai ordinii. Dacă România și-ar retrace trupele sale, Basarabia ar fi aruncată în dezordine și anarhie”. Brătianu a afirmat că el este, din principiu, împotriva oricărui plebiscit, datorită faptului că teritoriul dintre Prut și Nistru este românesc din punct de vedere istoric și etnic. Și încheie cu remarca, extrem de justă, că „Rusia a anexat Basarabia pentru a ajunge la Constantinopol. În ziua în care nu va mai avea ca țintă Constantinopolul, Basarabia nu va mai oferi pentru ea nici un interes”²⁶.

În seara aceleiași zile Ionel Brătianu lua trenul spre București²⁷. Ministrul Nicolae Mișu i-a ocupat locul în fruntea delegației române.

Reprezentanții S.U.A., cei care au avut un cuvânt greu de spus în delimitarea frontierelor României, mai cu seamă în Banat și Maramureș²⁸, au utilizat problema Basarabiei ca mijloc de presiune²⁹. La Departamentul de Stat și în mediile apropiate președintelui Wilson s-a pus problema modificării graniței dobrogene, în sensul restituirii Cadrilaterului către Bulgaria³⁰. În urma refuzului explicit al reprezentanților români de a accepta această propunere, experții americani au adus în discuție varianta unei linii de compromis între granițele fixate în 1878 și 1913³¹. În negocierile din anul 1919 delegații S.U.A. au legat strâns chestiunea retrocedării către Bulgaria a unor teritorii din sudul Dobrogei de cea a recunoașterii internaționale a Unirii Basarabiei cu România. Mai cu seamă în discuțiile particulare ale reprezentanților guvernului de la București, V. Antonescu și I. Pelivan, cu profesorul Johnson³²,

²⁴ V. V. Tilea, *Ațiunea diplomatică a României, nov. 1919 — mart. 1920*, Sibiu, 1925, p. 91; Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, p. 95—97; Sherman David Spector, *op. cit.*, p. 155—156.

²⁵ Ioan Pelivan, *op. cit.*, p. 9—10.

²⁶ *Ibidem*, p. 10—11.

²⁷ I. Brătianu a părăsit Parisul la 2 iulie (Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, p. 97—98) și nu la 4 iulie (Sherman David Spector, *op. cit.*, p. 157; Ion Stanciu, *op. cit.*, p. 205—206). Iată și textul radiogramei lui V. Antonescu din 3 iulie: „Monsieur Brătianu a quitté Paris mercredi 2 juillet et sera Bucarest samedi soir 5 juillet” (Arh. M.A.E., Fond 71/1914 E2, partea I, Conferința păcii, vol. 181, f. 135.)

²⁸ Ion Stanciu, *op. cit.*, p. 187—188.

²⁹ Ioan Pelivan, *op. cit.*, p. 6.

³⁰ Colonel House, *op. cit.*, IV, p. 208 („Bulgaria should clearly have her frontier in the Southern Dobrudja as it stood before the Second Balkan War”); vezi și Ion Stanciu, *op. cit.*, p. 175.

³¹ *Ibidem*, p. 188.

³² „El (Douglas Johnson — Ar. G.) recunoaște drepturile noastre istorice și etnice asupra Basarabiei, dar pune dezlegarea chestiei Basarabiei în legătură cu chestia Quadrilaterului „bulgăresc”: dacă am ceda noi, românii, Bulgariei Quadrilaterul, nici nu s-ar ridica chestia Basarabiei” (Scrisoarea lui Pelivan către Ciugureanu din 12 mai 1919), B.A.R., Mss., Coresp., I. Pelivan, c. inv. 164.501.

fostul ambasador White³³ sau subsecretarul de stat Polk, aceștia din urmă au subliniat cu tărie faptul că o rezolvare în favoarea României a problemei Basarabiei nu se poate concepe fără renunțarea la o porțiune din Cadrilater. Pe de altă parte, în instrucțiunile date de Wilson și Lansing delegaților americani, se specifica că nu se va negocia în chestiunea provinciei dintre Prut și Nistru decât în momentul în care se va reconstitui Rusia³⁴.

În respingerea propunerii S.U.A. privind cesiuni teritoriale în sudul Dobrogei, România a fost sprijinită de Georges Clemenceau. În linii mari atitudinea oamenilor politici, diplomaților și experților francezi a fost favorabilă României. Amintim, în acest sens, doar raportul în problema Basarabiei, redactat de marele savant Emm. de Martonne³⁵. Însă refuzului lui Brătianu de a iscăli tratatul cu Austria și cel privind minoritățile, francezii i-au răspuns prin condiționarea recunoașterii internaționale a Unirii Basarabiei de semnarea acestor documente. Cu toate că interesele tradiționale precum și contextul politico-strategic de atunci îi cereau Franței să sprijine România, cel mai fidel aliat al Parisului din zona sud-estului Europei, nu mică i-a fost mirarea lui Victor Antonescu să constate că un personaj important din Ministerul Afacerilor Străine al Franței, Philippe Berthelot, directorul Direcției de afaceri politice și comerciale, găsea actul recunoașterii Unirii Basarabiei ca o gravă „eroare politică”, dat fiind faptul că Rusia va redeveni în curând o mare putere³⁶.

În vederea contracarării activității lui Al. Krupenski, Al. Schmidt și Vl. Tziganco, constituiți într-o pretinsă „delegație basarabească”, I. Pelivan scria la mijlocul lunii mai lui Ciugureanu solicitându-i trimiterea la Paris a unor reprezentanți ai grupărilor „sociale și naționale”, care să aibă asupra lor împuterniciri de la categoriile pe care le reprezintă³⁷. În lunile care au urmat nefăcându-se nimic concret în această direcție Pelivan a telegrafiat la București cerând expedierea unei delegații compusă din proprietari funciari, țărani, studenți și din reprezentanți ai minorităților³⁸. Puține zile mai târziu, revine cu o nouă telegramă, prin care solicita prezența în delegație și a unui învățător³⁹. În același timp, tot de la Paris, intervenea și de Martonne în aceeași problemă⁴⁰.

³³ Arh. M.A.E., Fond Paris, vol. 53, f. 59–60; Ibidem, Fond 71 1914 E2, partea II, Conferința păcii, vol. 58, f. 110.

³⁴ Ibidem.

³⁵ B.A.R., Mss., Coresp. I. Pelivan, c. inv. 164.501; Sherman David Spector, *op. cit.*, p. 100–101.

³⁶ „Il (Philippe Berthelot – Ar. G.) considéra que bientôt Russie deviendra grande puissance et les alliés ont tout intérêt a eu tenir compte. Il a eu l'air considérer restitution Bessaralie à la Roumanie comme erreur politique qui pourrait avoir graves conséquences pour l'avenir”. Arh. M.A.E., Fond Paris, vol. 53, f. 319–321; Ibidem, Fond 71/1914 E 2, partea II, Conferința păcii, vol. 58, f. 117. Pelivan scria încă la 30 mai 1919, că „Francezii în patru coloane dau dreptate, iar la ședința oficială ne lucrează”, B.A.R., Mss., Coresp. I. Pelivan, c. inv. 164.530.

³⁷ Ibidem, c. inv. 164.501.

³⁸ Arh. M.A.E., Fond Paris, vol. 53, f. 54.

³⁹ Ibidem, f. 56–57; Ibidem, Fond 71 1914, E2, partea II, Conferința păcii, vol. 58, f. 122.

⁴⁰ Ibidem, Fond Paris, vol. 53, f. 61; Ioan Pelivan, *op. cit.*, p. 21.

Dacă pe la începutul lunii iulie se părea că doar câțiva mari proprietari vor pleca la Paris⁴¹, deja la 1 august, I. Inculeț, îi comunica lui Pelivan componența nominală a delegației⁴² care a făcut deplasarea în capitala Franței, unde a sosit la 11 august. Din ea făceau parte Ion Codreanu, țăran din Ștefănești (Soroca), studentul Gheorghe Năstase și Sergiu V. Cujbă. Ultimul era, de altfel, și singurul care cunoștea limba franceză. I. Pelivan împreună cu profesorul G. Murgoci au discutat cu membrii delegației textul unui memoriu redactat anterior și care urma să fie prezentat principalelor personalități politice prezente la Paris. O atenție cuvenită au acordat și redacțiilor celor mai importante cotidiene franceze. Ministrul României în capitala Franței, Victor Antonescu a facilitat delegației basarabene întâlniri cu experți pe probleme și diplomați ai marilor puteri⁴³. Într-un astfel de context, A. Tardieu a afirmat, fără echivoc, că se va recunoaște alipirea Basarabiei la România numai dacă guvernul de la București va semna tratatul cu Austria și va face mici concesii teritoriale în Cadrilater⁴⁴. După mai bine de o lună de ședere în capitala Franței, la 16 septembrie 1919, delegația a părăsit Parisul îndreptându-se către țară⁴⁵.

I. Pelivan a insistat ca și reprezentanților minorităților din Basarabia să li se faciliteze deplasarea, până la locul de desfășurare al Conferinței de pace, tocmai pentru a mai calma zelul acuzator al unor publicații occidentale și americane, pe tema ostracizării grupurilor etnice neromânești. În ciuda faptului că o asemenea delegație era constituită la Chișinău⁴⁶, la începutul lunii noiembrie s-a renunțat totuși la trimiterea acesteia la Paris.

În capitala Franței a mai ajuns, la 28 octombrie 1919, dr. D. Ciugureanu, însoțit de secretarul său, căpitanul Emil Cornea. Cu toate că inițial această deplasare avusese rațiuni ce țineau mai degrabă de sănătate⁴⁷, totuși Ciugureanu a obținut o audiență la subsecretarul de stat Frank Lloyon Polk. Acesta din urmă nu a făcut altceva decât să-i repete interlocutorului român instrucțiunile pe care le avea de la superiorii săi, cum că problema Basarabiei se poate rezolva numai cu acordul Rusiei⁴⁸. Împreună cu I. Pelivan, dr. Ciugureanu s-a deplasat la începutul lunii noiembrie la Londra, unde, grație sprijinului Legației Române de acolo⁴⁹, a avut o întrevedere cu ministrul W. Churchill, în fața căruia a dezvoltat teza combaterii bolșevismului prin

⁴¹ De fapt I. Brătianu dorea „să scape de ei (Herța, Gore, Cazacu — Ar. G.), căci stau la București și-i bat capul” (12 iulie 1919, Ciugureanu către Pelivan), Arh. St. Buc., Fond I. Pelivan, dos. 128, f. 92.

⁴² Ioan Pelivan, *op. cit.*, p. 22.

⁴³ Sergiu-Victor Cujbă, *I. Pelivan la conferința păcii de la Paris*, în „Viața Basarabiei”, nr. 7—8/1936, p. 133—135.

⁴⁴ B.A.R., Mss., Coresp. I. Pelivan, c. inv. 164.512 „Dl. Tardieu, comisarul francez și raportorul la Conferința de pace, când ne-a primit, ne-a spus verde în ochi: la creditul dv. aveți Basarabia, iar la debit — scăderea tratatului cu Austria și o mică concesie bulgarilor în Cadrilater” (16. sept. 1919, Pelivan către I. Inculeț). Același episod comunicat de V. Antonescu lui Ionel Brătianu, în Arh. M.A.E., Fond Paris, vol. 53, f. 238; Ibidem, Fond 71 1914 E2, partea II, Conferința păcii, vol. 58, f. 291.

⁴⁵ B.A.R., Mss., Coresp. I. Pelivan, c. inv. 164.512.

⁴⁶ Arh. St. Buc., Fond I. Pelivan, dos. 129, f. 55—56; Arh. M.A.E. Fond 71 1914 E2, partea I, Conferința păcii, vol. 178, f. 402—403.

⁴⁷ Arh. St. Buc., Fond I. Pelivan, dos. 129, f. 30.

⁴⁸ B.A.R., Mss., Arhiva Ioan Pelivan, A 2741, vol. VI, f. 107 (10 noiembrie 1919, Ciugureanu către Pam. Halippa).

⁴⁹ Arh. M.A.E., Fond 71/1914, E2, partea II, Paris 1914—1924, vol. 31, f. 491.

sprijinirea noilor state naționale din centrul și sud-estul Europei⁵⁰. Clima britanică, pe care Ciugureanu o găsea „insuportabilă” i-a obligat să revină în scurt timp pe continent⁵¹.

Activitatea de propagandă în vederea recunoașterii internaționale a Unirii Basarabiei cu România desfășurată de Ioan Pelivan la Paris în anii 1919–1920 este extrem de importantă și merită cu prisosință atenția noastră. Profesionalitatea și consecvența cu care a lucrat în acest domeniu l-au singularizat pe I. Pelivan în cadrul delegației României. Broșuri, reduse ca întindere, ce au între 30 și 60 de pagini, foarte clare și cu un aspect științific incontestabil — conțin bibliografii și note de subsol —, au avut cu siguranță darul să lămurească diplomați, experți pe probleme, jurnaliști și unele segmente ale opiniei publice internaționale.

Profesorul Emmanuel de Martonne, cel care fusese desemnat de către Conferință să alcătuiască un memoriu privind Basarabia⁵², a iscălit și o seamă de articole apărute în presa franceză prin care a susținut necesitatea recunoașterii, de către marile puteri, a alipirii teritoriului dintre Prut și Nistru la România. Pelivan a inițiat adunarea și tipărirea acestor articole în broșuri separate, la un tiraj de 1000 de exemplare ediția în limba franceză și tot atât și cea din limba engleză⁵³. Căpitanul John Kaba, de origine română transilvăneană care a fost însărcinat de Crucea Roșie americană cu distribuirea de ajutoare în Basarabia, s-a oferit să scrie o lucrare destinată cu predilecție mediilor anglofone⁵⁴. A fost tipărită la Chișinău⁵⁵ și, probabil, cu ocazia trecerii prin Paris, unde a stat trei zile⁵⁶, J. Kaba și-a dat acordul pentru traducerea broșurii și editarea acesteia și în limba franceză⁵⁷. Tot unui transilvănean emigrat în S.U.A. i se datorează publicarea (la New York și Pittsburgh, în cadrul colecției „The Roumanians and their lands”) unor lucrări

⁵⁰ B.A.R., Mss., Arh. I. Pelivan, A 2741, vol. VI, p. 107–108. Ciugureanu scria din Londra: „aici nu s-a făcut absolut nimic, ca propagandă. Lumea nici nu știe ce este Basarabia. Am manifestat o nepăsare extraordinară. Câmpul de propagandă este foarte vast, lumea nu ne privește rău, însă nu ne cunoaște de loc”.

⁵¹ Ibidem, f. 107.

⁵² Emmanuel de Martonne, *La Bessarabie*. Paris, 1919, 19 p. Memoriul tipărit în colecția „Travaux du Comité d'études”. Iată, doar, primele două fraze cu care de Martonne își începe lucrarea: „Voici, un cas vraiment curieux: aucune des revendications roumaines ne semble mieux fondée que cela de la Bessarabie. Elle s'appuie à la fois sur le droit historique et sur le droit ethnique”.

⁵³ Articolele lui de Martonne, din „L'Oeuvre” și „Journal de Débats”, au fost strânse în două broșuri, *Choses vues en Bessarabie*, Paris, 1919, 47 p. (*What I have seen in Bessarabia*, titlul ediției în limba engleză) și *Un témoignage français sur la situation en Bessarabie*, deux articles de..., Paris, Juillet 1919, 14 p. (*A French Testimony on the situation in Bessarabia*, two articles by Professor...). Vezi și B.A.R., Mss., Coresp. I. Pelivan, c. inv. 164.501. Deși nu conține textele de mai sus, găsim lăudabilă inițiativa de a retipări în România contribuțiile științifice ale lui de Martonne (*Lucrări geografice despre România*, sub îngrijirea V. Tufescu, Gh. Niculescu, Ș. Dragomirescu, vol. I–II, București, 1981, 1985).

⁵⁴ Arh. St. Buc., Fond I. Pelivan, dos. 128, f. 89; vezi și Miron Butariu, *O valcercasă lucrare aproape necunoscută despre Basarabia*, în „Patrimoniul”, nr. 1, 1992, p. 187–191.

⁵⁵ Captain John Kaba, *Politico-economic review of Basarabia*, (Chișinău), June 30, 1919, 32 p.

⁵⁶ B.A.R., Mss., Coresp. I. Pelivan, c. inv. 164.501.

⁵⁷ Le Capitaine John Kaba, *Etude politique et économique sur la Bessarabie*, traduit de l'anglais par L. F., Paris, 1919, 55 p.

referitoare la Basarabia⁵⁸. Lista principalelor titluri, prin care regiunea cuprinsă între râurile Nistru și Prut era prezentată opiniei publice internaționale, nu poate fi încheiată fără să amintim cărțile remarcabile semnate de D. Drăghicescu⁵⁹ și G. Murgoci⁶⁰.

Însă cea mai importantă contribuție adusă cauzei privind recunoașterea Unirii Basarabiei cu România i se datorează lui Pelivan. În ciuda dezinteresului manifestat de Ionel Brătianu și de ceilalți delegați și experți români prezenți la Paris pentru propagandă, în utilitatea căreia nu credeau⁶¹, Pelivan, încă din momentul sosirii sale în capitala Franței, lovindu-se de lipsa oricăror informații serioase asupra Basarabiei, teren pe care se prindeau cum nu se poate mai bine acuzațiile emigrației rusești, a solicitat prietenilor de la București și Chișinău să-i expedieze cărți, reviste și documente emenate de la Sfatul Țării⁶², pe baza cărora a redactat o seamă de broșuri⁶³. Între vara anului 1919 și primăvara 1920, I. Pelivan a publicat nu mai puțin de opt lucrări. În afară de cea sugerată de profesorul Mario Roques, cu care a întreținut relații amicale pe toată durata sejurului parizian⁶⁴, prin care-l ataca pe Al. Krupenski care poza în socialist⁶⁵, și a alteia ce inventaria cauzele prăbușirii Rusiei⁶⁶, restul de șase broșuri sunt dedicate în exclusivitate Basarabiei. Rând pe rând sunt prezentate și analizate istoricul acestei provincii, aspectele demografice, etnografice și economice, precum și contextul în care Sfatul Țării a proclamat Unirea cu România⁶⁷. Tot lui îi datorăm și apariția albu-

⁵⁸ Vasile Stoica, *Bessarabia*, New York, 1919, 30 p.; Idem, *The Roumanian question*, Pittsburgh, capitolul 6 „Bessarabia”, p. 25–27. Pentru activitatea lui V. Stoica vezi și Idem, *În America pentru cauza românească*, București, 1926, și Constantin I. Stan, *Activitatea lui Vasile Stoica în S.U.A în sprijinul Unirii (1917–1918)*, în „Acta Musei Napocensis”, XXI, 1984, p. 293–305.

⁵⁹ D. Draghicesco, *La Bessarabie et le droit des peuples. Esquisse historique, géographique, ethnographique et statistique*, avec une préface de Etienne Fournel, Paris, 1918, 52 p.

⁶⁰ G. Murgoci, *La population de la Bessarabie. Etude démographique*, préface par Em. de Martonne, Paris, 1920, 80 p. (plus anexe).

⁶¹ Ioan Pelivan, *op. cit.*, p. 13.

⁶² B.A.R., Mss., Coresp. I. Pelivan, c. inv. 164.499, 164.500, 164.530.

⁶³ „D-sa (I. Pelivan – Ar. G) prin mai multe broșuri, scrise cu temeinică cunoștință de cauză, a făcut cunoscută problema Basarabiei în toate cercurile de răspundere, precum și în lumea intelectuală din vest”, V. V. Tilea, *op. cit.*, p. 90.

⁶⁴ B.A.R., Mss., Coresp. I. Pelivan, c. inv. 164.512.

⁶⁵ Ion G. Pelivan, *Les restaurateurs de la Grande Russie, une et indivisible. Les nobles Krupensky*, Paris, 1920. La rândul său Al. Krupenski publica *Lroșura Deux ministres du Cabinet Roumain*, (Paris), (1920), 16 p., prin care încerca compromiterea lui I. Inuleț și I. Pelivan.

⁶⁶ Ion G. Pelivan, *Pourquoi la Babylone Russe s'est décomposée*, Paris, 1920.

⁶⁷ Idem, *La Bessarabie sous le régime russe (1812–1918)*, Paris, 1919 (și o ediție în limba engleză *Bessarabia under the Russian rule*, Paris, 1920); Idem, *L'union de la Bessarabie à la mère patrie – la Roumanie*, Paris, 1919 (*The Union of Bessarabia with her Mother – Country Roumania*, Paris, 1920); Idem, *Le mouvement et l'accroissement de la population en Bessarabie de 1812 à 1918*, Paris, 1919; Idem, *L'état économique de la Bessarabie*, Paris, 1920 (*The Economic State of Bessarabia*, Paris, 1920); Idem, *Chronologie de la Bessarabie depuis son annexion à la Russie (1812) jusqu'à la ratification de l'union de la Bessarabie à la Roumanie*, Paris, 1920; Idem, *Les droits des Roumains sur la Bessarabie au point de vue historique, ethnique et de l'autodétermination*, Paris, 1920 (*The Right of the Roumanians to Bessarabia in the Light of History and Ethnography and on the basis of self-determination*, Paris, 1920); vezi și Al. David, *Bibliografia lucrărilor privitoare la Basarabia apărute de la 1918 încoace*, Chișinău, 1933, p. 33–34. Amintim și faptul că în 1924, cu prilejul tratatelor româno-sovietice de la Viena, o parte din broșurile anunțate mai sus au fost retipărite.

mului *La Bessarabie en images*, pentru care Pelivan, în toamna 1919, cerea insistent cunoscuților din Chișinău să-i trimită cât mai repede ilustrații ⁶⁸.

Bogată a fost și activitatea ziaristică a lui Ioan Pelivan. O mare parte din aceasta a fost ocupată de polemica cu Al. Krupenski ⁶⁹. Unele articole, s-ar putea ca numărul lor să fie destul de mare, deși erau scrise de Pelivan, erau iscălite de cunoscuți ziariști francezi și italieni ai timpului ⁷⁰. Complicațiile survenite între delegatul român și redacțiile unor cotidiane pariziene, relative la scoaterea unor părți din materialele înaintate ⁷¹ și chiar la unele modificări în text, îl vor fi nemulțumit pe I. Pelivan obligându-l să editeze o publicație proprie. În luna septembrie 1919 îi scria lui I. Inuleț că intenționează să tipărească un „jurnal săptămânal” ⁷². Până la urmă va reuși să scoată periodicul „La Bessarabie. Bulletin du bureau de presse Bessarabien”. Cu apariții extrem de neregulate, ce variau între două zile și trei săptămâni, au ieșit totuși, în intervalul cuprins între 10 decembrie 1919 și 30 aprilie 1920 (ultimul număr a fost editat doar cu câteva zile înaintea întoarcerii lui Pelivan în țară), nu mai puțin de 15 numere ⁷³. Avea formatul unei cărți ceva mai mari și conținea patru pagini (doar numărul 6, din 15 ian. 1920 are opt pagini). A fost tipărit în limba franceză, mai puțin numărul 8, din 4 februarie, care este singurul în limba engleză ⁷⁴. Articolele inserate în periodic sunt dedicate în mare parte combaterii activității lui Al. Krupenski ⁷⁵, relevării adevăratei stări de fapt a minorităților din Basarabia ⁷⁶, a situației evreilor din Ucraina ⁷⁷ etc.

Discuțiile sterile de la Paris, presiunile și amenințările făcute la adresa României au generat agitații și tulburări în Basarabia, care deși de mică amploare, au perpetuat o stare mocnită de nemulțumiri, mai cu seamă în mediile minorității rusești și evreiești ⁷⁸.

⁶⁸ B.A.R., Mss., Arh. I. Pelivan, A. 2741, vol. VI, f. 106 (Scrisoarea lui Pelivan către Pan Halippa din 3 nov. 1919).

⁶⁹ Ioan Pelivan, *Ion Inuleț și Conferința de pace*, p. 8.

⁷⁰ Iată un exemplu: generalul Iliescu l-a sfătuit, prin intermediul lui Const. Mavrodin, pe I. Pelivan să se adreseze ziaristului J. Bainville de la „Action Française”, „ca să ne iscălească prețiosul d-voastră studiu asupra problemei rusești”, Arh. St. Buc., Fond I. Pelivan, dos. 135, f. 35.

⁷¹ În acest sens îi scria lui Ciugureanu, la 28 aprilie 1919: „gazetele schilodesc mult din articolele ce le dau pentru tipărire”, B.A.R., Mss., Coresp. I. Pelivan, c. inv. 164.499.

⁷² Ibidem, c. inv. 164512; și scrisoarea lui Pelivan către Pan Halippa din 30 oct. 1919, în Ibidem, Arh. I. Pelivan, A. 2741, vol. VI, f. 105.

⁷³ Iată datele de apariție, înscrise pe frontispiciul publicației, ale celor 15 numere: 10 dec., 22 dec., 24 dec. 1919, 1 ian., 6 ian., 15 ian., 29 ian., 4 febr., 15 febr., 5 mart., 12 mart., 18 mart., 25 mart., 12 apr., 30 apr. 1920.

⁷⁴ „Bessarabia. Issued by the Bessarabian press bureau”, nr. 8, 4 febr. 1920.

⁷⁵ Vezi articolul M. Kroupensky *n'a pas le droit de parler au nom du peuple de Bessarabie. Grand propriétaire et dignitaire du tsarisme, M. Kroupensky a toujours été l'ennemi de la démocratie*, în „La Bessarabie. Bulletin du bureau de presse Bessarabien”, nr. 5, 6 ian. 1920.

⁷⁶ A fost publicată o hartă a județelor cu procentajul populației pe naționalități, în „ibidem”, nr. 4, 1 ian. 1920.

⁷⁷ „Ibidem”, nr. 1, 10 dec. 1919.

⁷⁸ Pe această temă, I. Inuleț scria lui Pelivan (1 august 1919) că „Situația în Basarabia nu este din cele ușoare. Agitații și tulburări din cauză că nu e lămurit la Paris. Toți dușmanii „speră” și ne fac porcării, răspândind diferite zvonuri. *Mai ales ovreii, bată-i focu să-i bată! Ei văd ce fac cu dânsii bolșevicii de tot felul de peste Nistru și, cu toate acestea, așteaptă pe acești bolșevici ...*]. Dar cred, că nici unul dintr-inșii n-ar rămâne în Basarabia, dacă ar veni acolo bolșevicii”, în Ioan Pelivan, *op. cit.*, p. 23. Iar Ștefan Ciobanu scria la 20 octombrie 1919, că succesele „albilor”, „au făcut ca și porcii de aici să ridice urechile, au trezit din nou speranța ticăloșilor care stau la indoială”, Arh. St. Buc., Fond I. Pelivan, dos. 135, f. 19—20.

Dacă în 1918 trupele românești erau hărțuite doar la granița estică, de pe râul Nistru, din martie 1919, odată cu predarea puterii în mâinile bolșevicilor unguri, România a trebuit să ducă practic un război pe două fronturi. Și, în ciuda faptului că reprezentanții marilor puteri învingătoare, chemați să facă pacea la Paris, au sesizat încă de la început necesitatea sprijinirii României care împreună cu Polonia trebuia să formeze un „cordon sanitar”, prin care Europa centrală și de vest să fie apărată de pericolul bolșevic⁷⁹, atitudinea dură a acestora față de Ionel Brătianu nu s-a modificat. Pentru puțin timp, la începutul anului 1919, în zona cursului inferior al Nistrului au activat trupe franceze și câteva detașamente grecești. Numai că, din luna aprilie, dată fiind starea de spirit a soldaților și ofițerilor care refuzau, pur și simplu, să mai lupte⁸⁰, s-a luat decizia retragerii acestora și transportării lor imediate în Bulgaria⁸¹.

Numai că între felul de a privi evenimentele în curs, din Rusia, de către cabinetul de la București și guvernele marilor puteri, existau diferențe mari, de fond. G. Clemenceau, dar mai cu seamă Lloyd George și W. Wilson, găseau că o victorie a „albilor” însoțită de reconstituirea vechii Rusii era de dorit. Și, pentru ca istoria să urmeze acest curs, britanicii nu au pregetat în a-i sprijini pe generalii ruși, în ceea ce ne interesează pe Anton Iv. Denikin care acționa în regiunea din centrul și sudul Ucrainei. Comandanții armatelor „albilor” refuzau însă să accepte faptul că pe teritoriile mărginașe ale fostului mare imperiu s-au constituit state naționale independente. În acest caz Ionel Brătianu era interesat ca mișcarea naționalistă a ucrainenilor, anti-bolșevică, în același timp să fie susținută de statele vest-europene⁸². Era mai de dorit ca România să se învecineze cu un stat modern și relativ omogen din punct de vedere etnic, în speță Ucraina, decât cu un colos învechit, multi-național. Iar dacă A. I. Denikin transmitea Bucureștiului, prin generalul britanic Brigs, că problema Basarabiei nu se poate discuta înainte de reconstituirea fostei Rusii⁸³, poziția reprezentanților Kievului a fost mult mai realistă, afirmând că ei recunosc Nistru drept graniță între cele două state⁸⁴. Mediile politice românești au înțeles că numai prin existența unui stat ucrainean între România și Rusia, aceasta din urmă va fi obligată să renunțe la a mai pretinde reanexarea Basarabiei⁸⁵.

Odată cu numirea, la președinția Consiliului de Miniștri a lui Alexandru Vaida-Voevod, poziția delegaților români prezenți la Conferința de pace de la Paris a cunoscut unele modificări. La doar o săptămână de la formarea noului

⁷⁹ Paul Mantoux, *op. cit.*, vol. I, Paris, 1955, p. 20, 52—53.

⁸⁰ Arh. M.A.E., Fond 71 1914, E2, partea I, Conferința păcii, vol. 181 f. 77.

⁸¹ Ibidem, f. 128.

⁸² Sherman David Spector, *op. cit.*, p. 167—168.

⁸³ Arh. M.A.E., Fond U.R.S.S., vol. 133, f. 257; vezi și General A. I. Denikin, *Očerki russkoi smut. Prodljenie*, în „Voprosi istorii”, nr. 2—3, 1992, p. 128—131.

⁸⁴ Declarația lui C. Mațevici, șeful misiunii diplomatice a Ucrainei în România: „Le Gouvernement ukrainien déclarant ne vouloir en aucune façon mettre en question la frontière actuelle entre les deux Etats, considérant le Dniestre comme frontière définitive entre eux et desirant établir sur cette frontière les meilleurs relations de voisinage”. Ibidem, f. 400. Cri țina Sanoilă ne-a atras atenția asupra acestui document. Îi mulțumim.

⁸⁵ D. Ciugureanu îi scria lui Pelivan în iunie 1919 ca un stat ucrainean „prin situația lui geografică ne-ar servi foarte mult în contra aspirațiunilor rușilor, care, suntem sigur, nu vor uita niciodată, că Basarabia a scăpat de sub oblăduirea lor”, Arh. St. Buc., Fond I, Pelivan, dos. 128, f. 86—87. Și poziția asemănătoare a lui I. Inculeț în aceeași problemă. Ibidem, dos. 130, f. 23—24.

guvern, reprezentantul României a semnat tratatul cu Austria, tratatul privind minoritățile și tratatul de pace cu Bulgaria ⁸⁶.

Pe fondul ultimelor evenimente din Rusia, este vorba de victoriile detașamentelor bolșevice, marile puteri, tot mai puțin dispuse să sprijine militar și financiar armatele lui Denikin, Wranghel, Miller și a amiralului Kolceak, s-au arătat favorabile încheierii păcii cu noii stăpâni de la Petrograd ⁸⁷. Guvernul român, la rândul lui, s-a decis să inițieze tratative cu bolșevicii, încurajat fiind în această direcție de Marea Britanie și Italia.

Între timp, problema Basarabiei a fost reluată, în cadrul Consiliului Suprem al Conferinței de pace de la Paris, la 20 ianuarie 1920. Și cum discuția în acea zi pornise de la citirea telegramei lui W. Wilson, prin care acesta cerea ca România să-și retragă armata din Ungaria, G. Clemenceau, imediat, a condiționat recunoașterea internațională a Unirii de evacuarea trupelor ⁸⁸.

În ciuda faptului că D. N. Ciotori nu era diplomat de carieră, a fost preferat de Al. Vaida-Voevod pentru inițierea unor tatonări în vederea deschiderii convorbirilor de pace româno-sovietice. La 31 ianuarie 1920, președintele Consiliului de Miniștri a înaintat negociatorului instrucțiunile privind condițiile solicitate de partea română: recunoașterea Unirii Basarabiei, restituirea tezaurului, repatrierea prizonierilor, neamestecul reciproc în treburile interne și abținerea de la orice propagandă ⁸⁹. Câteva zile mai târziu, la 9 februarie, a avut loc la Copenhaga prima întâlnire dintre D. N. Ciotori și M. Litvinov. Peste o săptămână reprezentantul sovietelor a comunicat răspunsul oficial al Moscovei, care se arăta gata să înceapă discuții imediate pe baza propunerilor făcute de partea română ⁹⁰. Poziția afișată de cei care conduceau diplomația Kremlinului l-a uimit oarecum pe Al. Vaida-Voevod care adresează o nouă telegramă Legației române din Copenhaga în care repetă instrucțiunile de care Ciotori trebuia să țină seamă în cursul tratativelor ⁹¹. Atitudinea liderilor bolșevici nu are, în realitate, nimic spectaculos în ea, dacă ținem seama de adevărata stare de fapt din fosta Rusie, cât și de evoluția evenimentelor din războiul polono-sovietic. Mai mult, era chiar în interesul Moscovei ca în acest timp să nu apară stări conflictuale de anvergură la granița de pe Nistru. Astfel, la 21 februarie delegatul român a anunțat că Litvinov a cerut guvernului său să transmită condițiile formale de pace, ținând, evident, seama și de poziția exprimată de cabinetul de la București, prin reprezentantul său ⁹². Al. Vaida-Voevod solicita, de la Londra, ca oferta de pace să fie făcută publică ⁹³, ceea ce D. N. Ciotori a și obținut de la M. Litvinov, care credea că

⁸⁶ *România și Conferința de pace de la Paris*, p. 384.

⁸⁷ Arh. M.A.E., Fond U.R.S.S., vol. 134, f. 11–12.

⁸⁸ V. V. Tilea, *op. cit.*, p. 92–94.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 100–107; foarte pe scurt despre tratativele româno-sovietice din 1920 și la Ion M. Oprea, *O etapă rodnică din istoria relațiilor diplomatice româno-sovietice 1928–1936*, București, 1967, p. 16–17. Pentru tratativele din anul 1920, vezi și *Aspects des relations russo-roumaines*, p. 97–103.

⁹⁰ Telegrama lui Ciotori, din 16 februarie 1920, prin care comunică răspunsul oficial al guvernului bolșevic: „Les Soviets sont prêts à commencer des discussions immédiatement sur la base des conditions suggérées par moi”, Arh. M.A.E., Fond U.R.S.S., vol. 134, f. 2.

⁹¹ *Ibidem*, f. 4.

⁹² *Ibidem*, f. 5.

⁹³ „Je vous répète donc de demander une offre publique (de paix — Ar. G.) et de sauver le trésor. Tachez d'arranger le rapatriement des prisonniers. Avant tout obtenez une offre publique de paix très vite”. *Ibidem*, f. 7.

aceste propuneri au și fost anunțate în Rusia ⁹⁴. Într-adevăr, comisarul pentru afaceri străine Cicerin, adresase guvernului român, la 24 februarie 1920, acceptul formal privind angajarea negocierilor de pace ⁹⁵. Numai că radiograma expediată de la Moscova a ajuns la destinație, în capitala Marii Britanii unde se afla Vaida-Voevod, doar la 3 martie ⁹⁶.

Acordul pentru începerea tratativilor prin respectarea condițiilor solicitate de partea română, în ce ne interesează recunoașterea Unirii Basarabiei, a reprezentat un succes notabil al diplomației noastre. Contextul internațional era favorabil României iar negociatorul său, D. N. Ciotori, s-a dovedit a fi foarte abil ⁹⁷. Mai cu seamă în anul 1920, cabinetul de la București s-a aflat foarte aproape de recunoașterea graniței pe Nistru, chiar de către guvernul bolșevic. Cauzele eșuării acestei acțiuni sunt multiple, iar subiectul merită o analiză specială, ceea ce nu ne-am propus noi.

După ce Al. Vaida-Voevod a intrat în posesia textului radiogramei lui Cicerin, în aceeași zi a cerut o audiență urgentă la Lloyd George în fața căruia a prezentat stadiul convorbirilor cu sovietele, accentuând asupra faptului că reprezentantul acestora, Litvinov, a recunoscut în mod oficial, deși nu explicit, Basarabia ca provincie a Regatului Român. În consecință a solicitat ca și Consiliul Suprem al Conferinței de pace să anunțe validarea oficială și definitivă a Unirii provinciei dintre Nistru și Prut cu România ⁹⁸. În seara aceleiași zile, 3 martie 1920, Al. Vaida-Voevod a primit o notă din partea lui Lloyd George referitoare la recunoașterea Unirii Basarabiei cu România ⁹⁹. Dar documentul nu va fi încheiat decât atunci când se va efectua evacuarea trupelor române din Ungaria. Această condiționare se înscrie pe linia de conduită generală a marilor puteri față de România care, anterior, legaseră sancționarea internațională a Unirii fie de cesiuni teritoriale în Cadrilater, fie de semnarea tratatului cu Austria.

⁹⁴ „Il (Litvinov — Ar. G.) croit que les Soviets ont déjà publié en Russie les propositions de paix faites à la Roumanie”. Ibidem, f. 8.

⁹⁵ Cicerin începe telegrama anunțând „la nécessité pour la Russie et la Roumanie d’entrer en pourparles pour régler à l’amiable les relations entre les deux peuples et pour instituer entre eux des relations pacifiques et des rapports utiles et bienfaisants pour les deux parties. Le Gouvernement russe est d’avis que tous les différends entre ces deux pays peuvent être aplanis par voie de négociations pacifiques et toutes les questions territoriales résolues à l’amiable”. Ibidem, f. 6.

⁹⁶ V. V. Tilea, *op. cit.*, p. 106—107.

⁹⁷ Iată cum califica Al. Vaida-Voevod acțiunea lui Ciotori: „Ciotori a opéré très habilement et c’est grâce à lui que nous nous trouvons en face de l’offre de paix des Bolchévics”, Arh. M.A.E., Fond U.R.S.S., vol. 134, f. 11. Și iată cum își evalua Ciotori, însuși, activitatea (scrisoare către Vaida-Voevod, 24 martie 1920): „Sunt foarte mulțumit că obținerea unei recunoașteri principale din partea sovietelor cu privire la Basarabia, a grăbit actul de recunoaștere al Consiliului suprem. Acesta este lucrul de căpetenie rezultat din acțiunea noastră”. Ibidem, f. 31 (copie).

⁹⁸ V. V. Tilea, *op. cit.*, p. 108—112.

⁹⁹ „Après avoir pleinement pris en considération tant les aspirations générales de la population de Bessarabie et le caractère moldave de cette région, au point de vue géographique et ethnographique, que les arguments historiques et économiques, les principales Puissances Alliées se prononcent pour ces raisons en faveur de la réunion de la Bessarabie avec la Roumanie”. Arh. St. Buc., Fond I. Pelivan, dos. 435, f. 1—4 (copie); în traducere publicat de V. V. Tilea, *op. cit.*, p. 219—221.

Cu telegrama lui Vaida-Voevod, prin care anunța decizia Consiliului Suprem, s-a întâmplat un lucru puțin ortodox. Primită pe 5 martie, la București, a fost ținută secret de oamenii lui Ionel Brătianu, fiind înregistrată doar la 12 martie, când se pregătea formarea noului guvern Al. Averescu, adus la putere tot prin mașinațiunile lui Brătianu. Telegrama se află în Arh. M.A.E., Fond 71/1914 E2, partea I. Conferința păcii, vol. 21, f. 13.

Vestea cea bună a ajuns la București prin intermediul unei telegrame expediate din Paris de Ioan Pelivan. Odată cu aceasta și-a considerat misiunea încheiată. Mai zăbovește în capitala Franței încă două luni, timp în care rezolvă chestiuni personale sau ale prietenilor săi ¹⁰⁰ și își pune în ordine arhiva. La 4 mai 1920, Pelivan obține de la Legația României pașaportul său și al soției și pește puține zile a luat trenul spre București ¹⁰¹.

Tot în luna martie și Ucraina, care intrase între timp sub controlul bolșevicilor, comunica Bucureștiului, prin C. Rakovski, că dorește să înceapă negocieri de pace cu România ¹⁰². G. V. Cicerin, înainte de a primi acceptul lui Al. Vaida-Voevod ¹⁰³ la propunerea de a angaja tratative, a cerut ca viitoare convorbiri să se desfășoare în trei (se avea în vedere și participarea unui reprezentant al Ucrainei ¹⁰⁴) la Harkov. Divergențe între partea română și sovietică au apărut încă din cursul lunii martie, de vreme ce Moscova refuza să dea declarația solicitată de Vaida-Voevod privind condițiile clare pe baza cărora reprezentantul ei avea să negocieze. După ce Litvinov îi repeta lui Ciotori că guvernul bolșevic dorește sincer să se înțeleagă amical cu România în problema Basarabiei și a tezaurului, subliniază faptul că declarația cerută de primul ministru al cabinetului român ar face inutilă conferința pentru pace ¹⁰⁵. Dar poziția lui Al. Vaida-Voevod era cu totul îndreptățită. El refuza să înceapă negocieri oficiale atâta vreme cât sovieticii nu-și făceau publice condițiile și se rezumau doar la introduceri generale și aparent generoase. După înlăturarea de la președinția Consiliului de Miniștri a lui Vaida-Voevod, atât Take Ionescu cât și Alexandru Averescu vor continua, mai cu seamă prin radiograme, schimbul de mesaje cu Cicerin. Noua echipă a moștenit și divergența ivită între români și sovietici privind locul de desfășurare al proiectatei conferințe. Vaida-Voevod, care era foarte sensibil la părerile franco-britanicilor, a comis, poate voit, eroarea de a propune ca tratativele să se desfășoare la Varșovia. Amintim că în acel timp Polonia se afla în război cu Rusia sovietică. În mintea sa înflorise, ori poate-i fusese sugerată de cineva, ideea unor convorbiri de pace în patru: pe de o parte Rusia și Ucraina, pe de alta Polonia

¹⁰⁰ Prieteni sau chiar simpli cunoscuți au apelat la Pelivan pentru rezolvarea diferitelor probleme personale pe întreaga durată a sejurului său parizian. Inculeț i-a trimis un tânăr (Al. Zaltur), care dorea să studieze în Franța, dar care nu cunoștea limba. Soția profesorului Nicolae Popovschi are o soră în Elveția care trebuie ajutată. Nevasta lui D. Ciugureanu vrea ciorapi de anumite culori și o față de masă brodată. Pe nimeni nu refuză. Iar dacă se întâmplă să nu poată ajuta pe cineva, cum este cazul studentului basarabean Catărău, tot Pelivan are de tras ponoasele. Tânărul respectiv, autor și al unui ulterior furt din clădirea Legației române de la Paris, îi aruncă o „mică bombă de sticlă” prin geamul apartamentului care i-a umplut camera „de o putoare nespūsă de un fel de gaz, ce aducea a ou clocit” (B.A.R., Mss., Coresp. I. Pelivan, c. inv. 164530). La insistențele prietenilor intervenea pe lângă Brătianu pentru rezolvarea „cazului Stere”.

¹⁰¹ Arh. St. Buc., Fond I. Pelivan, dos. 3, f. 18.

¹⁰² Arh. M.A.E., Fond U.R.S.S., vol. 134, f. 15–16.

¹⁰³ Din cauza întârzierii cu care a primit radiograma Al. Vaida-Voevod a răspuns la 3 martie („j'accepte votre proposition formelle d'engager des négociations de paix”). Ibidem, f. 20–21.

¹⁰⁴ Republica Sovietică Ucraineană „étant située entre est Russie et la Roumanie, sa participation à nos négociations s'impose évidemment par la force des choses, car aucune question territoriale ne peut être résolue sans elle et beaucoup d'autres question des plus importantes, exigent imperieusement sa présence”. Ibidem, f. 10.

¹⁰⁵ Ibidem, f. 23.

și România. Oricum, cert este că Cicerin a respins această variantă ¹⁰⁶. Singurul canal diplomatic pe care se mai purtau negocieri, este drept că puțin importante, era Copenhaga. Aici, în primăvara și vara anului 1920, Litvinov ca și ceilalți delegați ruși reveneau din când în când cu asigurarea că până la urmă guvernul sovietic va recunoaște Unirea Basarabiei cu România. Aceasta, cu atât mai mult cu cât în acest timp, Moscova se temea de o alianță între București, Budapesta și Varșovia îndreptată împotriva sa ¹⁰⁷. Cicerin, care nu primise nici un răspuns la telegrama sa din 17 martie, revine, la 6 august 1920, cu mai vechea propunere ca tratativele să se desfășoare la Harkov. Și, intuind refuzul lui Take Ionescu, cere, în același timp, ca partea română să pună în discuție o altă variantă ¹⁰⁸. Bucureștiul a solicitat ca noile convorbiri să aibă loc la Londra cu medierea Marii Britanii, idee pe care, câteva zile mai târziu, la 29 august a respins-o comisarul pentru afaceri externe al Rusiei sovietice. În continuarea răspunsului său, Cicerin, atrage atenția că nu va accepta decât negocieri directe între părțile interesate ¹⁰⁹, după exemplul tratatelor pe care le purtau rușii în acel timp cu Polonia și Finlanda. Numai că „marele european”, de astă dată, nu binevoiește să mai răspundă. Exact peste o lună, la 29 septembrie, Cicerin revine cu o nouă radiogramă ¹¹⁰. Alexandru Averescu, președintele Consiliului de Miniștri, în urma altei intervenții a comisarului pentru afaceri străine din 14 octombrie, îi răspunde peste o săptămână că România neaflându-se în stare de război cu Rusia sovietică între cele două părți nu pot exista fricțiuni care să le tulbure de o manieră decisivă relațiile bilaterale. Îi cere deci lui Cicerin să precizeze chestiunile pe care le consideră a fi în litigiu ¹¹¹. Acestei foarte limpezi solicitări, Moscova îi dă un răspuns, prin comisarul poporului pentru afaceri străine, cu totul general, din care se poate deduce cu certitudine că singura nemulțumire a sovietelor ar fi aceea că ar fi aflat de existența pe teritoriul României a unor forțe „contrarevoluționare”, iar rezolvarea acestei probleme ar oferi o mare „satisfacție” Rusiei ¹¹².

La o zi doar după sosirea acestei „incolore” telegrame moscovite, s-a semnat, la Paris (28 octombrie 1920) de către reprezentanții Marii Britanii, Franței, Italiei, Japoniei și României ¹¹³ tratatul privind recunoașterea internațională a Unirii Basarabiei cu România. În preambulul documentului se specifică: „Considerând că, din punct de vedere geografic, etnografic, istoric și economic, reunirea Basarabiei cu România, este pe deplin justificată. Considerând că populația Basarabiei și-a manifestat dorința de a vedea Basarabia unită cu România”, părțile contractante declară că recunosc suveranitatea României asupra teritoriului dintre Prut și Nistru cunoscut sub numele de Basarabia (art. 1). Prin articolul 9 puterile semnatare se angajau să ceară Rusiei să devină parte la acest tratat.

¹⁰⁶ Ibidem, f. 27—30.

¹⁰⁷ Ibidem, f. 34—35.

¹⁰⁸ Ibidem, f. 46—47.

¹⁰⁹ Deci „si la Roumanie ne se refuse pas à conclure un traité de paix avec la Russie la seul voie qui lui est ouvert est celle de négociations directes”. Ibidem, f. 52.

¹¹⁰ Ibidem, f. 55.

¹¹¹ Ibidem, f. 62.

¹¹² Ibidem, f. 63.

¹¹³ În ciuda demersurilor guvernelor francez și englez, Washingtonul a refuzat să li se alăture la semnarea tratatului privind recunoașterea internațională a Unirii Basarabiei cu România. Ibidem, Fond 71/1914 E2, partea I, Conferința păcii, vol. 21, f. 45.

Două zile mai târziu Cicerin și Rakovski protestau pe lângă cancelariile europene anunțând că guvernele lor nu recunosc actul semnat la Paris ¹¹⁴. Cu toate acestea, schimbul de telegrame între București și Moscova a mai continuat câteva luni. Tot fără rezultate notabile.

Ratificarea documentului de la Paris a fost votată „prin aclamațiune” în ședințele din 3 și 7 aprilie 1922 ale Senatului și Adunării Deputaților. Regele Ferdinand Întregitorul a promulgat legea câteva zile mai târziu ¹¹⁵.

Cineva ar putea să-și închipuie că eroarea fundamentală a diplomației românești în chestiunea Basarabiei constă tocmai în faptul că a fost grăbită recunoașterea Unirii de către Marea Britanie, Franța, etc., în vreme ce problema ar fi trebuit lămurită cu vecinii sovietici. În primul rând nu poți amâna semnarea unui tratat pentru care te-ai luptat aproape doi ani. Iar pentru oamenii politici români, crescuți în cultul democrațiilor occidentale, care au ajuns să facă un mit din sprijinul Parisului în momentele cheie ale istoriei renașterii naționale, garanția dată de marii aliați României era considerată ca pe deplin suficientă. Nu trebuie să trecem, atât de ușor, cu vederea peste faptul că în cancelariile lumii, în acei ani, se aștepta, de pe o zi pe alta, sosirea știrii că aberația statală, născută în urma loviturii de palat bolșevice, s-a prăbușit. Și apoi, ce valoare ar fi avut un alt act internațional care recunoștea Unirea Basarabiei cu România, de vreme ce Hitler și Stalin nu s-au încurcat în nici un fel de prăfuite tratate, în 1939 și 1940, când au împărțit Europa?

LA RECONNAISSANCE INTERNATIONALE DE L'UNION DE LA BESSARABIE AVEC LA ROUMANIE.

IOAN PELIVAN À LA CONFÉRENCE DE PAIX DE PARIS (1919—1920)

Résumé

Ioan Pelivan a été l'un des plus importantes leaders bessarabiens qui se sont remarqués dans la lutte pour l'union de la Bessarabie à la Roumanie. Pour la réalisation de cet idéal il a souffert dans les prisons de Russie et a enduré le gel polaire. En février 1919, le gouvernement roumain désigna Ioan Pelivan comme délégué du Royaume de Roumaine à la Conférence de paix de Paris. L'homme politique bessarabien a habité dans la capitale de France depuis mars 1919 jusqu'en mai 1920. Il a représenté la délégation roumaine dans plusieurs commissions et sous-commission, notamment en qualité de conseiller technique, mais il a consacré la plus importante partie de son activité à la lutte pour la reconnaissance internationale de l'Union de la Bessarabie avec la Roumanie.

¹¹⁴ Telegrama transmisă de la Moscova Bucureștiului prin Viena: „Ayant appris qu'un traité vient d'être signé par les Grandes Puissances et la Roumanie au sujet de l'annexion de la Bessarabie par cette dernière, les gouvernements des républiques soviétistes de Russie et d'Ukraine, déclarent qu'ils ne peuvent reconnaître aucune transaction quant à la Bessarabie, sans leur participation comme ayant force et valeur et qu'ils ne se considèrent point liés par un traité conclu entre d'autres gouvernements à ce sujet". Ibidem, f. 50; Ibidem, Fond U.R.S.S. vol. 134, f. 64.

¹¹⁵ Marea Britanie și Franța au ratificat tratatul de la Paris, în aprilie 1922, și respectiv aprilie 1924, iar Italia în mai 1927. Japonia nu a ratificat tratatul. S.U.A. au recunoscut *de facto*, în 1933, Unirea Basarabiei cu România.

Dans la première phase des négociations, à cause des rapports favorables des experts des grandes puissances, on a cru que la sanction internationale de l'Union de la Bessarabie avec la Roumanie serait une simple formalité. Mais il n'en fut pas ainsi. L'attitude inflexible du chef de la délégation roumaine, Ionel Brătianu, à l'égard des „trois grands”, le mécontentement des milieux juifs d'Occident vis-à-vis de la loi concernant la naturalisation des Juifs, considérée comme trop restrictive, l'intervention de l'armée roumaine contre la Hongrie bolchevique de Bela Kun, voilà quelques-uns des motifs qui ont provoqué des tensions entre la Roumanie et ses Alliés. Les représentants des grandes puissances ont conditionné la reconnaissance de la frontière sur le Dniestr soit de l'accord de la Russie, qui avait disparu comme État, en attendant sa réapparition sur la carte politique du monde, soit de cessions territoriales dans le sud de la Dobroudja en faveur de la Bulgarie, soit de la conclusion du traité de paix avec l'Autriche et du traité concernant les minorités. Finalement, on accepta la variante selon laquelle l'Union de la Bessarabie à la Roumanie serait reconnue si l'armée roumaine se retirait d'urgence de Hongrie. Le traité fut signé à Paris, le 28 octobre 1920, par les représentants de la Grande Bretagne, de la France, de l'Italie, du Japon et de la Roumanie.

Ioan Pelivan a fait connaître à Paris les réalités historiques, ethniques et sociales de Bessarabie par les huit brochures publiées, les articles parus dans la presse française, anglaise et italienne et dans son propre périodique „La Bessarabie. Bulletin du bureau de presse bessarabien”, dont on a pu publier 15 numéros.

L'auteur présente par ailleurs l'évolution des pourparles roumano-bolcheviques menés à Copenhague entre D. N. Ciotori et M. Litvinov, ainsi que l'échange de radiogrammes transmises pendant toute l'année 1920 entre les cabinets de Bucarest et de Moscou.

PROBLEMA BASARABIEI ȘI RELAȚIILE ROMÂNNO-UCRAINIENE (1918 – 1922)

TATIANA DUȚU

Istoria noastră contemporană este marcată de o dispută a cărei rezolvare este departe de a fi clarificată: problema Basarabiei. Anexarea de către Imperiul rus a acestui teritoriu românesc s-a realizat treptat, în urma conflictelor care sunt cunoscute sub numele generic de Problema Orientală. Schimbarea radicală adusă de sfârșitul primului război mondial în sfera politică europeană a determinat revenirea Basarabiei la România, dar a marcat, totodată, și o diversificare a căilor și modalităților diplomatice (și mai puțin diplomatice) desfășurate de Rusia (Uniunea Sovietică) pentru redobândirea acestui teritoriu. Deși au existat reglementări clare privind statutul Basarabiei în cadrul actelor oficiale încheiate după primul război mondial, partea rusă a încercat, ani la rând, să demonstreze lipsa de legalitate a hotărârilor internaționale privind statutul Moldovei dintre Prut și Nistru. În situația defavorabilă pentru ea (mai ales în primul deceniu postbelic), în acțiunea de contestare a acestor reglementări internaționale, Rusia a antrenat și Ucraina. Inițial, aceasta recunoscuse unirea Basarabiei cu România, din dorința de a avea relații bune cu acest stat vecin.,... De curând, un notabil al Ucrainei, contele Michel Tiskievitch, care a cerut să mă vadă, mi-a declarat că Ucraina dorește să aibă raporturi bune cu România și când am remarcat că această țară îmi pare a avea tendințe imperialiste și pretenții chiar asupra Basarabiei, el mi-a răspuns că Ucraina, din contră, ar fi fericită ca România să anexeze Basarabia, care ar fi o amenințare în spatele său, unde s-a format o republică maximalistă. Dar de atunci, cu sprijinul militar al Puterilor Centrale, Ucraina a devenit mai pretențioasă...”¹.

Evoluția ulterioară a relațiilor bilaterale a demonstrat că Rusia nu s-a dat înapoi de la nimic, atrăgând Ucraina pe calea unei diplomații sinuoase, care nu s-a sfiit să recurgă și la soluții de forță:

„...Întorcându-mă în România am găsit două radiograme, una semnată de Cicerin, cealaltă de Cicerin și Rakovski. În prima, Cicerin ne acuza pe un ton destul de insolent că am violat neutralitatea noastră în favoarea rebelului Wranghel. În cea de-a doua, semnată de Cicerin și Rakovski, ca președinte al guvernului sovietic al Ucrainei, ne declară că nu recunosc unirea Basarabiei cu România. Noi nu i-am răspuns nimic lui Rakovski. I-am trimis răspuns lui Cicerin telegrama pe care v-o trimit în copie. Am semnat și eu și Averescu, *pentru a face Moscova să înțeleagă că la București nu există două politici.* (s.n.)... De atunci am avut și de la Costoli și de la Varșovia, potrivit

¹ Radiograma cifrată a lui Păclianu către Ministerul Afacerilor Externe, martie 1918. Arhivele Statului București, Fond Casa Regală, Dosar 15, 1918, fila 1.

căroră guvernul sovietic îndemnat de Rakovski a interționat un atac împotriva României la momentul oportun. Basarabia va fi pretextul”².

Revenind însă la momentul 1918, schimbul de note dintre guvernul României și cel al Ucrainei din primăvara lui 1918 nu reprezintă decât un punct de plecare al acestei curse a negocierilor. În nota guvernului român din 22 (20) aprilie se arăta :

„Guvernul român are sarcina de a arăta că Basarabia nu a fost anexată la România, după cum se afirma în nota ucrainiană, ci ea s-a unit cu patriamumă, în virtutea votului exprimat aproape în unanimitate de către Sfatul Țării, adunare națională și legislativă a Republicii Moldovenești a Basarabiei.

Această adunare emană din voința națiunii și astfel are aceeași origine ca și Rada Ucraineană Centrală, ea reprezentând, în consecință, ca și Rada, o putere suverană care își dă dreptul de a adopta hotărâri definitive și de aceeași valoare pentru popoarele Basarabiei ca și acelea ale Radei pentru popoarele Ucrainei.

Toate naționalitățile Basarabiei fiind reprezentate în Sfatul Țării în proporție cu importanța lor numerică, ca și în orice adunare deliberativă, minoritatea trebuie să se supună majorității. Guvernul român apreciază că în Republica Democrată nimeni nu va contesta acest principiu.

Trebuie menționat pe de altă parte că Sfatul Țării a fost ales în mod liber, într-o epocă în care nu era de loc vorba de unirea cu România.

2. Guvernul român nu are cunoștință de nici o regiune din Basarabia unde populația s-ar fi declarat ucrainiană și ar fi cerut să fie anexată la Ucraina. În afară de aceasta, este evident că nu este de ajuns ca o populație să se declare ucrainiană pentru a fi în realitate și guvernul român este convins că nu este nici în intenția Radei centrale, nici a guvernului ucrainian de a alimenta în Basarabia agitații și mișcări ale minorităților de diferite naționalități împotriva marii majorități române.

Guvernul român crede că trebuie să atragă atenția guvernului ucrainian asupra faptului că însăși Ucraina este un stat înglobând mai multe naționalități care se află în minoritate în raport cu majoritatea ucrainiană, situație identică cu aceea a Basarabiei și a majorității române.

De asemenea, este de netăgăduit că dincolo de Nistru există o numeroasă populație românească asupra căreia Basarabia română și, în consecință, România, azi ar putea invoca drepturi identice cu acelea pe care Ucraina le revendică asupra rutenilor din Basarabia.

3. Trebuie semnalat faptul că exprimându-și noile sale pretenții, Rada a pierdut din vedere că la pacea de la Brest-Litovsk, *Ucraina nu a afirmat nici un drept asupra teritoriului Basarabiei pe care ea însăși o considera ca un stat în întregime distinct, de care era separată prin Nistru, care a fost întotdeauna frontiera Moldovei și a provinciei ruse a Basarabiei după 1812* (subl. n.) și este regretabil că azi politica Republicii Democratice pare a tinde spre cuceriri pe care nu le justifică nici istoria trecutului, nici principiile de drept. Basarabia este de fapt, din punct de vedere istoric și etnic, o țară românească și care a aparținut coroanei Moldovei de la formarea acestui principat, în secolul XIV până în momentul raptului comis de către Rusia țaristă în 1812. Acest rapt

² Telegramă trimisă Legației din Londra de Take Ionescu la 23 noiembrie 1920, Arhiva MAE, Fond 71/URSS., 1920 – 1933, vol. 134.

nu ar putea să fie continuat în întregime sau în parte de către Republica Democrată, în disprețul oricărei dreptăți sau al oricărui drept.

4. Guvernul român roagă guvernul Ucrainei de a binevoi să-și amin-tească că la data de 19 ianuarie 1918 el a făcut cunoscut generalului Coandă, acreditat la Kiev, ca delegat al României, că guvernul democrat nu se opune unirii Basarabiei cu România dacă ea o vrea și mai mult că o va ajuta în această unire.

De asemenea, pentru guvernul român chestiunea a fost hotărâtă definitiv prin votul legal din 9 aprilie dat de Sfatul Țării, vot care a servit drept bază pentru decretul M. S. Regelui României, declarând unirea celor două țări indisolubilă și guvernul român, la rândul său, va lua toate măsurile de care dispune, după exemplul guvernului ucrainian, pentru ca problema Basarabiei să fie considerată definitiv încheiată.

5. Din toate cele mai de sus rezultă că guvernul român nu poate accepta protestele Radei Centrale împotriva unui sistem de represalii și de violare a drepturilor naționalităților care locuiesc în Basarabia.

Nu poate fi vorba de represalii, România și Basarabia nu au avut ocazia să exercite vreuna, și este cu totul inexact că în Basarabia ar fi avut loc vreun act de încălcare a drepturilor. Regretăm că trebuie să constatăm că aceasta este o afirmație atât de puțin precisă și nu are nici o bază serioasă și nu poate emana decât de la persoane care au avut interesul să inducă în eroare Rada Centrală și guvernul ucrainian. Guvernul român a fost foarte fericit că a putut transmite, prin intermediul d-lui ministru al Afacerilor Streine, d-lui Galip care se prezenta în numele guvernului Ucrainei, dorința sa de a întreține relațiile cele mai amicale cu noul stat vecin, având sentimentul că noua republică democratică renunțase la sistemul fostului imperiu rus de a nu recunoaște drepturile altor națiuni, din moment ce acestea nu erau conforme intereselor sau părerilor sale³.

La argumentele susținute de partea română, guvernul ucrainian își prezintă punctul de vedere prin nota din 5 mai 1918:

„Primind nota dv. diplomatică din 20 aprilie 1918, cu nr. 2527, guvernul Ucrainei se consideră obligat a vă aduce la cunoștință motivele care îl împiedică a recunoaște argumentele dv., tinzând să justifice actele guvernului român în Basarabia, care au dus la lichidarea autonomiei sale politice și la declarația guvernului român cu privire la incorporarea Basarabiei în Regatul Unit al României.

Desigur, guvernul Ucrainei nu se îndoiește că guvernul român era sincer convins cu privire la caracterul veridic al argumentației expuse în notă. Totuși, guvernul Ucrainei nu poate să se dezică de la o apreciere obiectivă a principiilor de ordin general pe care era bazată argumentația dv. și mai ales a actelor care au dus la anexarea efectivă a Basarabiei la Regatul României...

...Desigur, guvernul Ucrainei nu se consideră obligat să explice luminatului Minister al Afacerilor Străine al României că hotărârea Sfatului Țării luată la Chișinău sub presiunea stării de război impusă în mod riguros în această epocă de către autoritatea română întregii Basarabii și sub influența unei propagande în favoarea votului public, nu poate fi considerată ca o ex-

³ Guvernul român către guvernul Ucrainei, Iași, 22 (în textul original această notă este datată 20) aprilie 1918. În broșura *Note schimbate între guvernul român și guvernul ucrainian între 12 aprilie și 19 iunie 1918*, Iași, Imprimeria de Stat, 1918. Arhiva MAE, fond 71/URSS, 1812—1920, vol. 133.

presie a voinței autentice a populației Basarabiei. De altfel, guvernului Ucrainei îi este imposibil să nu acorde maximă importanță unui fapt despre care a fost informat în mod foarte pozitiv, anume că reprezentantul oficial al autorităților române, în momentul votării la Sfatul Țării în problema încorporării Basarabiei la România, a pus în formă de ultimatum, următoarea chestiune: s-a făcut propunerea expresă de a se alege între unirea voluntară cu România sub condiții avantajoase pentru Basarabia și anexare. S-a refuzat garantarea autonomiei Republicii Moldovenești, cât și desființarea stării de război pentru a asigura libertatea Sfatului Țării. Pentru dezbaterea problemei de asemenea importanță ca încorporarea Basarabiei la România, reprezentantul autorităților române a acordat Sfatului Țării un răgaz de 3—4 ore și numai sub formă de concesiie a fost prelungit la 24 de ore.

Guvernul ucrainian se consideră obligat să atragă atenția guvernului român asupra considerentului că măsuri extraordinare luate în această împrejurare nu pot fi adoptate decât cu privire la o țară inamică, în cazul unor prezente cerințe militare sau în cazul reprimării unei revolte, în timp ce este evident faptul că nu a avut loc nici unul nici altul și că prin asemenea măsuri în mod incontestabil violente nu vor fi rezolvate niciodată problemele constituirii libere a unui regim politic al unei țări.

Țîmp de peste un secol Basarabia făcea parte din Imperiul rus și se afla în strânse relații politice și economice cu vecina sa cea mai apropiată, Ucraina. În perioada constituirii Republicii Ucrainiene, în noiembrie 1917, guvernul ucrainian considera că în virtutea legăturii federative care lega Republica Ucrainiană de toate celelalte părți ale fostului Imperiu rus, Ucraina să păstreze această legătură în privința Basarabiei. După proclamarea independenței Ucrainei, guvernul ucrainian nu admitea de loc ruptura definitivă între Ucraina și Basarabia și luând în considerare aspirațiile unei majorități notorii a populației Basarabiei își propunea să stabilească cele mai strânse legături cu Republica Moldovenească, conferindu-i dreptul de autonomie politică. Trebuie neapărat menționat că guvernul Ucrainei insistă cu atât mai mult cu cât este în mod cert cunoscut faptul că moldovenii nu constituie majoritatea populației în Basarabia, că această majoritate aparține popoarelor moldovene, printre care se numără mulți ucrainieni.

De asemenea, guvernul Ucrainei, refuzând categoric să recunoască drepturile României asupra Basarabiei și cerând propriile sale drepturi asupra acestei regiuni, nu are în prezent de loc intenția de a viola într-un fel dreptul Basarabiei de a dispune liber, pe bază dreaptă și de echitate. El își propunea, conform expresiei formale a voinței poporului Basarabiei, o autonomie politică care i-ar garanta cele mai largi drepturi în domeniul social-politic și intelectual. Este evident că interesele vitale ale Ucrainei — strategice și economice — cer ca guvernul Ucrainei să insiste asupra încorporării Basarabiei, care-și păstrează autonomia politică, în Ucraina, care are toate drepturile la aceasta și care constituie de asemenea și voința mării majorități a populației Basarabiei.

Guvernul Ucrainei speră că această supărătoare neînțelegere va fi rezolvată în felul acela că o înțelegere cordială nu va întârzia să fie realizată de cele două state prietene — România și Ucraina. Noi, reprezentanții gu-

vernului ucrainian angajăm să credem în loialitatea perfectă a simpatizilor noastre față de guvernul român”⁴.

La asemenea poziții era de așteptat ca trecerea timpului să nu aducă o conciliere, deși Cicerin a dat, în repetate rânduri, asigurări că țara sa dorește reluarea unor relații pașnice și amicale cu România, profitabile pentru ambele țări (vorbind, bineînțeles, și în numele Ucrainei). Este interesant de menționat în această ordine de idei, faptul că dacă, oficial, ambele părți s-au străduit să mențină viu dialogul diplomatic, discuțiile mai puțin oficiale, și ele consemnate în notele și rapoartele diplomatice, au scos la iveală, de multe ori, adevăratele sentimente. Un astfel de document, consemnând discuțiile româno-sovietice de la Varșovia din toamna lui 1921, evidențiază poziția, neoficială, dar sinceră, a lui Karahan, reprezentantul părții sovietice. Momentul a fost consemnat și în lucrarea lui E. Ciorănescu, *Les relations russo-roumaines* (Paris, 1956) la pagina 100. Cu ocazia stabilirii programului discuțiilor la viitoarea conferință (la Varșovia), Karahan a acceptat « ca chestiunea deconturilor mutuale să figureze în program dar a cerut să se înscrie și aceea a reglementărilor fruntariei româno-ucrainiene, rezervându-și astfel posibilitatea de a redeschide chestiunea Basarabiei, la viitoarea conferință, după propria sa declarație. Explicându-se, Karahan a adăugat: „N-ați voit să suprimați din program chestiunea deconturilor și noi o acceptăm, după cum consimțim — pentru că țineți atât de tocmeală. Vom relua deci această chestiune la viitoarea conferință cu speranța de a obține de la dvs., în afară de promisiunea neutralității, concesiuni de natură economică și financiară. Știm că Basarabia vă va rămâne, pentru că nu voim sau nu putem a v-o relua, dar pentru ca să vă recunoaștem titlul de proprietate asupra ei, ceea ce vă va fi de mare importanță mai târziu, trebuie să ne-o plătiți. Ori, nu uitați că din toate guvernele rusești trecute și viitoare, al nostru singur este capabil de o atare recunoaștere; și deoarece nu suntem atât de naivi pentru a nu înțelege interesul imens ce aveți ca un guvern rusesc să ratifice faptul împlinit, voind fără înconjur să vă facem a ne plăti prețul...”⁵.

La 16 octombrie 1921, Karahan comunică delegatului român că „guvernul său face o condiție sine qua-non din admiterea Ucrainei ca parte contractantă la viitoarea conferință și este dispus să suprimă din program chestiunea frontierei, deci aceea a Basarabiei dacă suprimăm și noi chestiunea restituirii tezaurului și a despăgubirilor pentru legația din Petrograd”⁶.

Evident, istoria poate interpreta în diverse feluri asemenea cuvinte. Și, cu toate acestea, unii istorici sovietici au ajuns la concluzii incredibile. Un exemplu îl oferă lucrarea lui A. M. Lazarev, *Unirea poporului moldovean într-un stat sovietic unic*, Chișinău, Editura Cartea Moldovenească, 1965. Întâi, el stabilește că formarea statului național sovietic din Moldova s-a realizat în două etape: 1) 1918 — an care a coincis cu instaurarea puterii sovietice în întreaga Moldovă; 2) mai 1919 — când „Armata Roșie se apropie prin lupte, de Nistru, și se pregătea să elibereze teritoriul sovietic (subl. n.) dintre Prut și Nistru, cotropit de intervenționistii români”. Din cauza inter-

⁴ Guvernul Ucrainei către guvernul român, Kiev, 5 mai 1918, în [Note schimbate între guvernul român și guvernul ucrainian între 12 aprilie și 19 iunie 1918, Iași, Imprimeria de Stat 1918. Arhiva MAE, Fond 71/URSS, 1812—1920, vol. 133.

⁵ Documente grupate în *Discuții legate de participarea României la Conferința de la Moscova*. Arhiva MAE, fond 71/URSS, 1941—1947, vol. 132.

venției militare și a războiului civil, „eliberarea Basarabiei nu a fost posibilă atunci” (p. 4). Câteva pagini mai încolo, Lazarev afirmă: „Guvernul României regale, pentru a obține recunoașterea din partea guvernului sovietic a anexării Basarabiei, a pus pe tapet un plan monstruos și de necrezut: în schimbul recunoașterii de către guvernul sovietic a drepturilor României asupra Basarabiei, el era gata să renunțe, în folosul URSS, la tezaurul României care se afla în păstrare la Moscova. Guvernul sovietic a respins acest plan fără precedent al oligarhiei române, *declarând că nu târguiește popoarele*” (subl. n.) (p. 21).

LA QUESTION DE LA BESSARABIE ET LES RELATIONS ROUMANO-UKRAINIENNES (1918—1922)

Résumé

Dans l'action de contestation des réglementations internationales concernant le statut de la Bessarabie, la Russie a entraîné aussi l'Ukraine. Au début, celle-ci avait reconnu l'union de la Bessarabie avec la Roumanie. L'évolution ultérieure des relations bilatérales a démontré que la Russie a usé de tous les moyens pour attirer l'Ukraine dans la voie d'une diplomatie tortueuse, qui ne s'est pas gênée de recourir à la force.

NICOLAE IORGA ȘI MARILE BĂTĂLIILE DIN VARA ANULUI 1917

RADU-DAN VLAD

Angajat încă de la începutul secolului în activitățile „Ligii Culturale”, ilustrul savant Nicolae Iorga avea să-și pună amprenta imensei sale personalități și „să dea acesteia — pe lângă un vast program cultural — tocmai ceea ce-i lipsise în ultimul timp: avânt pasionant, dinamism, inițiative neașteptate, o energie inepuizabilă”¹. De numele său aveau să fie legate — în special după 2 iunie 1908, când a fost ales secretar general — toate marile acțiuni desfășurate sub patronajul „Ligii Culturale” de mișcarea pentru desăvârșirea unificării statului național român.

Dar cum, înainte de toate, Nicolae Iorga era profesor, de aici, de la catedra Universității, avea să promoveze marele patriot spiritul naționalist în sufletele tinerei generații. Marea sa operă de pregătire a neamului — și, în special, a tineretului — pentru împlinirea idealului național a fost surprinsă în toată amploarea sa de Nichifor Crainic. Profunzimea observațiilor sale ne determină să folosim un citat mai lung: „Cine n-a trăit viața universitară între anii 1912 și 1916 e greu să-și facă o idee despre influența personalității lui Iorga asupra tineretului. E drept că această personalitate umple cu volumul ei morală toată jumătatea veacului, dar anii despre care vorbesc sunt anii decisivi pentru viitorul țării și ei corespund cu strălucirea cea mai puternică a geniului lui Nicolae Iorga. Atunci a fost el glasul profetic al românismului de totdeauna și de pretutindeni. Când războiul mondial a izbucnit, în 1914, și România Mică a trebuit să pândască doi ani de neutralitate momentul intrării în foc, totul era pregătit sufletește de Nicolae Iorga. Imaginea întregului popor român trăia vie în inima fiecărui tânăr, sădită acolo de cuvântul lui profetic... Generația care avea să facă războiul aparținea în întregime lui Nicolae Iorga. El era cel care rostea comandamentul suprem al românismului... Fiecare tânăr era reflexul lui spiritual. Ca viziune și ca formă a idealului național anticipând istoria, România Mare era opera lui morală, lucrată în sufletul neamului întreg... Existența noastră personală nu mai avea nici un rost decât contopită în marele sacrificiu ce se oferea patriei noastre. Iar ridicarea până la această culme morală era pe de-a-ntregul opera Universității întrupată de Nicolae Iorga... De-a fost cândva o Românie Mare e fiindcă a existat un om de geniu care, anticipând istoria, a ridicat milioane de brațe s-o clădească”^{1bis}.

Prin articolele din „Neamul Românesc” sau prelegerile de la Universitatea populară de la Vălenii de Munte, marele patriot a mobilizat conștiin-

¹ V. Netea, C. Gh. Marinescu, *Liga Culturală și Unirea Transilvaniei cu România*, Edit. Junimea, Iași, 1978, p. 209.

^{1 bis} Nichifor Crainic, *Zile albe — Zile negre. Memorii (I)*, Casa editorială „Gândire”, București, 1991, pp. 107 — 109.

înțele și a propagat aspirațiile legitime ale națiunii române, dezvoltând puternic „conștiința originii daco-romane a tuturor românilor, conștiința glorioasăului nostru trecut, sentimentul de solidaritate și unitate națională, dragostea față de limba și cultura națională”².

Încă de la izbucnirea primului război mondial, Nicolae Iorga s-a pronunțat pentru aderarea României la Antantă, afirmând că niciodată românii nu vor putea merge alături de Austria, care le oprimă frații de peste munți, și că „Franța nu poate pierii fiindcă aceasta ar însemna o catastrofă morală pentru omenire”³.

Este cunoscută susținuta propagandă desfășurată de marele istoric, alături de Take Ionescu, Nicolae Filipescu, Barbu Ștefănescu-Delavrancea, Vasile Lucaciu, Octavian Goga etc., pentru intrarea României în război alături de Antantă, făcând totodată o demarcare netă între politica expansionistă a marilor puteri și cea a statelor mici, ca România, Serbia, Belgia, care luptau numai pentru independența și unitatea lor națională, subliniind că țara noastră nu poate urma o altă politică decât cea a unui stat național care tinde să-și recapete hotarele etnice⁴. Sigur, acești iluștri oameni politici și înflăcărați patrioți au, cu toții, merite de necontestat la făurirea României Mari, dar, așa cum sublinia același Nichifor Crainic în memoriile sale, Nicolae Iorga îi domină prin amploarea operei și personalității sale: „Acești bărbați nu erau decât barcații în torrentul fluvial al lui Nicolae Iorga sau, dacă voiți, suflători în focul aprins de el pentru a-i mării pălălaia”^{4 bis}.

Întreaga sa activitate din acești ani de răscruce pentru poporul român a fost înmănușată în volumul *Pentru întregirea neamului. Cuvântări din război, 1915—1917*, tipărit la București, în 1925, volum care, chiar de ar fi singurul scris de Nicolae Iorga, l-ar așeza pe autor în panteonul marilor personalități care, prin vorba și fapta lor, au zămislit România Mare.

Intrarea României în războiul sfânt al reîntregirii era astfel salutată de Nicolae Iorga în „Neamul Românesc”: „A sosit un ceas pe care-l așteptăm de peste două veacuri, pentru care am trăit întreaga noastră viață națională, pentru care am muncit, am scris și am luptat. A sosit ceasul în care cerem și noi lumii, cinstit cu arma și cu mâna, cu jertfa a tot ce avem, ceea ce alte națiuni mai fericite, au de atâta vreme... dreptul de a trăi pentru noi, dreptul de a nu da nimănui ca robi rodul ostanelor noastre”⁵.

Odată războiul început, Nicolae Iorga a fost printre primii care au salutat „succesele din Ardeal, răpăzi, generale, în legătură cu nume de localități cunoscute și iubite nouă și ajutate, în de obște, de o populație românească doritoare de atâta vreme să vadă dorobanțul pe pământul robiei lor de două ori milenare”⁶. Vijelioasa înaintare a armatei române se va dovedi

² C. Gh. Marinescu, *Vălenii de Munte și cultura națională*, în „Cronica”, nr 2/1971, p. 11.

³ V. Netea, C. Gh. Marinescu, *op. cit.*, p. 251.

⁴ *Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor, I-a întrunire a Ligei culturale, ținută la București în ziua de 15 februarie 1915. Discursurile*, Tipografia „Neamul Românesc”, Vălenii de Munte, 1915, p. 32.

^{4 bis} Nichifor Crainic, *op. cit.*, p. 107.

⁵ Citat după Barbu Theodorescu, *N. Iorga și educația maselor*, București, 1967, p. 98—99.

⁶ Nicolae Iorga, *România contemporană de la 1904 la 1930. Supt trei regi. Istorie a unei lupte pentru un ideal moral și național*, București, 1932, p. 215.

efemeră și, curând, mai bine de jumătate din teritoriul Vechiului Regat avea să geamă sub cizma prusacă. Începea calvarul refugiului în Moldova, simțit din plin și de Nicolae Iorga.

Când trupele lui Mackensen făceau o ultimă efortare cu puțină energie ce le mai rămăsese după un marș victorios, e drept, dar epuizant prin rapiditatea lui, pentru a străpunge și ultima barieră — Siretul — ce le împiedica să scoată România din luptă — ceea ce nu le va reuși însă niciodată —, Nicolae Iorga, în Parlamentul de la Iași, la 14 decembrie 1916, după ce făcea o profundă analiză a situației politice și militare a țării, afirma cu tărie credința sa nestrămutată în izbânda finală a neamului: „În colțul acesta unde ne-am strâns, să păstrăm cu scumpătate sămânța de credință și vom vedea și noi la rândul nostru dispărând negura stăpânirii străine, și vom putea zice ca Petru Rareș, fiul lui Ștefan cel Mare, că vom fi iarăși ce am fost, și mai mult decât atât”, neuitând totodată să ceară Regelui Ferdinand să facă, „în sfârșit, dreptate țăranilor și să-i împrădierească pe cei care cu palmele lor au creat bogăția țării și apără cu strășnicie moșia în fața hainului cotropitor”⁷. Acest fulminant discurs avea să impresioneze profund pe toți contemporanii, Constantin Argetoianu apreciindu-l, în memoriile sale, drept „singurul glas, prestigios, formidabil, care de pe o bancă a Camerei a înălțat spre ceruri cel mai curat imn de nemărginită dragoste și nădejde în fața țării răstignite”, adăugând că „într-o cuvântare de 20 de minute, Nicolae Iorga s-a ridicat, în ședința de la 14 decembrie, la înălțimi la care nu se ridicase niciodată înainte și la care nu s-a mai ridicat niciodată după. Vorbea fără ezitare — continuă Argetoianu comentariul său asupra discursului marelui patriot — și cuvintele cele mai calde, imaginile cele mai ferice, evocările cele mai mișcătoare răsăreau pe buzele lui, fără nici un efort vizibil, ca și când i-ar fi fost dictate de o putere superioară. În aceea zi, Iorga a fost un poet inspirat și s-a clasat ca cel mai mare orator al neamului nostru... Electrizată, deșteptată pentru o clipă din amorțeala ei, Camera întreagă s-a ridicat ca un singur om și a ovaționat îndelung geniul neamului, geniul secularei noastre cerbicii, care printr-un adevărat miracol coborâse, pentru câteva clipe, în sufletul acestui om bizar. Emoționat, Brătianu a făcut câțiva pași spre tribună și a cerut afișarea discursului în toate tranșeele... În mocirla de la Iași — nota în încheiere memorialistul —, în ziua de 14 decembrie, un colțisor senin s-a deschis între norii grei care ne astupaseră orizontul”^{7bis}.

Aceeași puternică impresie aveau să facă cuvintele marelui istoric rostite în Parlamentul de la Iași și asupra lui Nichifor Crainic: «Nu e un discurs, ci un poem epic de-o întunecată și încruntată măreție, în care suflul istoriei vântură sufletele și le scutură de pleava țepoasă a deznădejdiei. Nu făgăduiește demagogic biruința, ci îndeamnă la moarte căci numai prin moarte va birui viața celor de după noi. Cuvântul lui Iorga, fulgerat în bezna dezastului, care devastase inimile, a schimbat dintr-odată fața acestei lumi nenorocite. Pe temeliile lui morale s-a reorganizat rezistența sufletească și — de ce n-am spune-o? — rezistența militară însăși. Din acel moment, și până la sfârșit, Nicolae Iorga a devenit axa morală a războiului. N-a mai existat

⁷ Idem, *Pentru întregirea neamului. Cuvântări din război, 1915—1917*, București, 1925, p. 235.

^{7 bis} Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. III, partea a V-a (1916—1917), Edit. Humanitas, București, 1992, p. 156—157.

nici guvern, nici nimic. Era absolut indiferent cine cârmuia. N-a existat decât cuvântul lui Iorga, tipărit zilnic în „Neamul Românesc” de la Iași ⁸.

În refugiul de la Iași, îndemnat și de A. Cusin, primul redactor al ziarului său, Iorga reia publicarea „Neamului Românesc”, dându-și imediat seama, așa cum consemna în volumul de amintiri *O viață de om așa cum a fost*: „ce folos moral ar putea să iasă pentru miile de descurajați și dezorientați și contra trădătorilor cari foiau în toate părțile, reapariția unei foi, care ar avea toată libertatea, și ceva mai multă autoritate, decât ziarele ieșene în care partidele-și publicau lăncedele comunicate și comentarii: *Evenimentul* lui Greceanu și *Mișcarea* lui Mărzescu” ^{8 bis}. Deși de dimensiuni mici, „în formatul unei fițiuci”, cum nota istoricul, „Neamul Românesc” avea să cucerească — în primul rând, desigur, datorită imensului prestigiu de care se bucura Nicolae Iorga — cercurile intelectuale și militare, ajungând până în spitalele de răniți unde aducea mângâiere și alinare în sufletele celor aflați în suferință.

Nici cumplitele vremi de restriște din perioada refugiului de la Iași nu l-au împiedicat pe marele patriot și savant să-și restrângă multilaterală sa activitate. După cum ne informează Nichifor Crainic, unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai lui Nicolae Iorga din acea perioadă: „În jurul lui gravitau Palatul, membrii guvernului, generalii, cărturarii, ca o constelație de planete resfrângând lumina unui astru. Se vedea zilnic cu președintele Consiliului de miniștri, Ion I. C. Brătianu, când la unul când la celălalt acasă. Era pus la curent cu toate problemele și informațiile, din care își cristaliza cele două articole zilnice, hrana morală a națiunii. Alegea și redacta singur notele după telegramele sosite și tot singur corecta ziarul. Când, la paginatie, rămânea un spațiu gol, îl completa cu cugetări, scrise fulgerător, sub ochii noștri. Unele erau adevărate scilipiri de geniu! Cărți asupra relațiilor noastre istorice cu aliații ieșeau din teasc una după alta. Seara își redacta memoriile. Universitatea nu mai funcționa, dar n-a uitat că e profesor, și și-a deschis cursul. Nu existau lemne de foc. Își făcea prelegerile în palton cu căciula în cap. Tot așa îl asculta și publicul” ⁹.

Sprrijinit de către stat, care subvenționa tipărirea a 5.000 de exemplare pentru a se distribui în tranșee, acest ziar, scris aproape în întregime de marele istoric, îi devenise, cum avea să noteze mai târziu, „aproape întregul rost, și-i simțeam și toată greutatea și toată răspunderea, covârșitoare pentru mine” ^{9 bis}. Aici trebuie însă să menționăm și ajutorul pe care l-a primit de la guvern, cum îl primise și în timpul neutralității de altfel, după cum precizează I. G. Duca: „îi împlinisem nu numai dorințele și capriciile de om răsfățat și nervos, dar ne îngrijisem până și de nevoile lui materiale și de ale familiei... veghiam ca în mijlocul privațiunilor refugiului să nu-i lipsească nimic...” ¹⁰. De altfel, grija deosebită a autorităților pentru mânguirea orgoliului său nemăsurat o dovedește și faptul că însăși Regina Maria a trimis pe toată perioada refugiului de la Iași „în fiecare zi pâine albă d-lui profesor

⁸ Nichifor Crainic, *op. cit.*, p. 121.

^{8 bis} Nicolae Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, Edit. „Minerva”, București, 1976, p. 503.

⁹ Nichifor Crainic, *op. cit.*, p. 127.

^{9 bis} Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 511.

¹⁰ I. G. Duca, *Amintiri politice*, vol. III, Edit. Ion Dumitru-Verlag, München, 1982, p. 149.

Iorga”¹¹. Despre modul în care guvernul s-a îngrijit de „toți blestemații regimului” și de „câțiva caraghioși” care asigurau, la Iași, „continuitatea statului român” vorbește mai pe larg, în caracteristicu-i limbaj vitriolat, și cunoscutul om politic Constantin Argetoianu în memoriile sale: «Printre aceștia era și Nicolae Iorga, fără barba căruia „țeara” nu putea trece nici prin evenimente fericite, nici prin evenimente nenorocite. Fusesse transportat de la București la Iași, pe seama guvernului (câte vagoane?), cu Catinca și cu tipografia lui, cu o droaie de copii și de fițiuci — fusese instalat (tot pe seama guvernului) într-o spațioasă casă pe strada Lascăr Catargiu și era hrănit, ca un trântor, de Siguranță. Numai zahărul, orezul (era să zic orzul) și sardelele i le furniza palatul regal, care stabilise astfel legături strânse cu singurul mângălit de hârtie, scutit de cenzură cât a durat războiul. În schimb, „Neamul Românesc”, tras pe foaie și răspândit pe front, ridica osanale marelui rege și lui Ion I. C. Brătianu»^{11 bis}.

Într-adevăr, „Neamul Românesc” devenise în acele vremuri de restriște singurul purtător, poate, al speranței într-un viitor, dacă nu luminos, cel puțin liniștitor pentru poporul nostru. Atunci, când multe „caractere” sau „reprezentanți ai națiunii” cedaseră disperării sau, ceea ce era mult mai grav, tentațiilor oferite de dușmanii țării și cereau depunerea armelor și pedepsirea celor — cum spuneau ei — vinovați de dezastrul țării, glasul lui Nicolae Iorga a devenit un adevărat balsam pentru sufletele chinuite ale apărătorilor țării, făcând să curgă în venele lor sângele fierbinte al strămoșilor care niciodată nu se plecaseră în fața vitregiilor vremurilor. Și marele patriot, conștient de răspunderea morală ce și-o asumase, era chiar mândru că umerii săi puternici puteau face față unei asemenea sarcini: „Venise, în sfârșit, ceasul când cuvintele mele nu se mai pierdeau în vânt, în mijlocul unei societăți ușuratică și flecare, ci fiecare rând era urmărit cu frângerea de inimi, pentru a se lua de acolo și știrile și îndrumările, care nu se puteau găsi aiurea”¹².

Disprețul marelui patriot pentru această societate ușuratică și flecară e fără margini. Referindu-se la hotărârea lui Mackensen de a obține victoria decisivă pe frontul românesc, Nicolae Iorga nota: «Îndemnul îi venise și de la acea ticăloasă lume românească pentru care ocupantul era un bun prieten, iar românul vărsând în Moldova ultimele-i picături de sânge pentru țara și neamul lui, un dușman. Ura, invidia, toate sentimentele păcătoase din luptele de partid pentru putere se strămutaseră acum în acest domeniu, care ar fi trebuit să le rămână închis. Carp însuși rugase pe amicii săi germani să isprăvească odată cu „domnii de la Iași...”»¹³. Însemnările sale zilnice din timpul războiului pentru reîntregirea neamului înfierează la tot pasul lipsa de patriotism a unei părți din clasa conducătoare și nu scapă nici o ocazie pentru a sublinia comportarea plină de demnitate a poporului de rând. Într-un memorabil discurs ținut în Parlamentul de la Iași, de care am amintit mai sus, Nicolae Iorga făcând elogiul oștirii române făcea de fapt elogiul țaranului român în care își punea toate speranțele: „Cine ne va spune că țaranul român a scăzut câtuși de puțin față de strălucita vitejie

¹¹ Maria, Regina României, *Povestea vieții mele*, vol. III, Edit. Eminescu, București, 1991, p. 213.

^{11 bis} Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 83.

¹² Nicolae Iorga, *O viață de om...*, p. 511.

¹³ Idem, *Sunt trei regi...*, pp. 251–252.

care i-a fixat în generațiile precedente un rang între națiuni, aceia nu numai că săvârșesc un act de nepatriotism, dar și un act de nedreptate față de partea cea mai sănătoasă, mai plină de făgăduieli și de viitor a neamului nostru”¹⁴. Afirmând că „ceea ce face gloria armatei noastre înseși și cea mai mare onoare este țărănimea”, marele istoric propunea pentru anul 1917 decorarea în masă a gradelor inferioare și a soldaților simpli, „a țăranilor care au luptat pentru întregirea și înălțarea țării, căreia în timp de pace i-au fost cei mai devotați muncitori”¹⁵.

În acea iarnă cumplită a refacerii, Nicolae Iorga nu numai că n-a pierdut nici un moment credința în biruința neamului, dar a reușit să o însufle, prin toate mijloacele de care dispunea, întregului popor. În afara inflăcăratelor cuvinte de îmbărbătare cuprinse în articolele și conferințele sale, Nicolae Iorga a pus în slujba cauzei naționale și întregul său talent literar, atâta de cât dispunea. Opera sa poetică din acei ani de cumplite încercări avea să fie adunată mai târziu în două volume: *Din mijlocul luptei*, Tipografia „Neamul Românesc”, Iași, 1918, care cuprindea 22 de poezii traduse din lirica universală de război și 8 poezii originale, și, celălalt, editat după război, în Colecția Ramuri, la Craiova, în 1921, intitulat *Din opera poetică a lui Nicolae Iorga*. Sigur, talentul literar, și cu atât mai puțin cel poetic, al lui Nicolae Iorga nu s-a ridicat niciodată la nivelul ziaristicii sau opereii sale istorice, dar poeziile acelea, multe poate naive, în stilul poeziilor populare, aveau să constituie partea cea mai citită din opera sa literară. În tranșee și spitale sau pe câmpurile de instrucție din spatele frontului, ele au adus alinarea suferințelor și încrederea atât de necesară în biruințele ce urmau să vină. Versuri ca *Urare de Anul Nou 1917* sau *24 Ianuar 1917*. — fără cine știe ce valoare literară, cum am mai spus — au mers direct la sufletul ostașilor români, în marea lor majoritate țărani, și le-au întărit brațul ce în curând trebuia să devină pavăză de neclintit a patriei. Acesta și fusese, desigur, singurul scop pentru care fuseseră scrise.

De câte ori vreo personalitate — română sau străină — își manifesta încrederea în viitorul poporului nostru marele patriot își nota cu sfințenie cuvintele în jurnalul său intim și le făcea cunoscute apărătorilor neamului — „Căutând să întăresc pe alții, adăugeam puteri sufletului meu însuși”¹⁶ —, singurii care se aflau în centrul preocupărilor sale zilnice. Cuvinte ca cele rostite de Regele Ferdinand în fața soldaților, în martie 1917: „Să trăiți și să ne întâlnim pe câmpul de luptă ca biruitori și făuritori ai unei Români mai mari”, de solul Franței, ministrul socialist Albert Thomas, la Hârlău, în fața pravelistei impunătoare a noilor regimente românești: „totuși vom merge peste Carpați” sau ca cele ale primului ministru, Ion I. C. Brătianu, în primăvara anului 1917, în comisia pentru reforma agrară, că nația are un singur țel: „spre Ardeal prin București”¹⁷ aveau să fie mereu folosite de marele istoric pentru a menține vie flacăra speranței în inimile tuturor românilor, și în primul rând ale vitejilor noștri soldați. De altfel, atât cuvân-

¹⁴ „Dezbaterile Adunării Deputaților, 1916—1917”, nr. 6, ședința din 14 dec. n.l., 1916, p. 38.

¹⁵ Mircea Iosa, *Nicolae Iorga și evenimentele anilor 1914—1918*, în „Studii. Revista de istorie”, tom 24, 1971, nr. 4, p. 639.

¹⁶ Nicolae Iorga, *O viață de om...*, p. 515.

¹⁷ Idem, *Regele Ferdinand I. Cu prilejul Încoronării*, Ed.t. Socec, București, 1923, p. 45-46.

țarea ținută de Regele Ferdinand în fața soldaților aflați în tranșee, la Răcăciuni, cât și Înaltul ordin de zi către întreaga oștire, din aprilie 1917, prin care se reînnoiau făgăduielile în privința înfăptuirii reformelor, au fost redactate de Nicolae Iorga, a cărui inspirație se aflase, după cum afirmă I. G. Duca, „sub impresia celor ce i se comunicaseră de la întrunirile secrete ale Sovietelor (unde se hotărâse arestarea Regelui Ferdinand de către bolșevici — n.n.), dânsul se temea ca nu cumva ideile revoluționare să pătrundă în rândurile oștirii noastre”¹⁸. Amănunte extrem de interesante referitoare la ideea lansării de către autorități a proiectului de reformă agrară ne oferă și Nichifor Crainic: „Vlahuță n-a făcut politică, dar de numele lui se leagă, după însăși mărturisirea lui Iorga, sugestia unei reforme epocale, în viața socială și politică a României. Era la Iași; în primăvara lui 1917. Anumite unități din armata rusă, dezorganizată de revoluție, își făcuseră apariția pe dealurile din împrejurimi, cu gândul de a detrona dinastia și a institui « republica ». Poetul basarabean Ion Buzdugan, care îndeplinea funcția de tălmăci în armata rusă, prinzând de veste l-a informat pe Iorga. Armată românească nu exista la Iași; situația era nespuse de critică. Iorga, timid de obicei, avu însă curajul strămtorărilor extraordinare, când guvernul se pierduse cu totul. Alexandru Vlahuță îi dădu ideea să meargă la Rege și să-l îndemne să proclame împrăștierea țăranilor. Nicolae Iorga redactă proclamația, iar Regele Ferdinand I a subscris-o. În ziua de Sfântul Gheorghe, când era plănuită lovitura, zidurile orașului erau pline de proclamația care vestea țării marea reformă, iar pe străzi demonștrau înarmați până în dinți grănicerii lui Rasoviceanu, prietenul lui Iorga, chemați în grabă din împrejurimi. Situația a fost salvată, iar la temelia împrăștiării țăranilor stă sugestia fericită a marelui scriitor, ivită într-una din cele mai grele clipe din Moldova”^{18 bis}.

Toate aceste succese aveau să exacerbeze și mai mult nemăsuratul său orgoliu, marele istoric văzându-se deja în postura de mântuitor al neamului și conducător al viitoarei României, după cum observa, nu fără oarecare malițiozitate, cinicul memorialist Constantin Argetoianu: „ca autor al proclamațiunii regelui se considera ca nașul reformelor și îndopat până la refuz de guvern și de palatul regal, era cu totul în slujba lui Brătianu, cărui a abandonase guvernarea țării pe toată durata războiului, domnia lui trebuind să vie numai după semnarea păcii”¹⁹.

! Începuse marea operă „pentru crearea spiritului nou” — cum atât de inspirat a numit-o Nicolae Iorga — care nu putea începe decât cu armata, pe care o va descrie astfel: „acum se refăcea, ca o realitate nezăgăduită, în veșnic progres de organizație și spirit, o armată. Cele dintâi elemente ale celei vechi, gonită de la pasuri, sfărâmată în bucăți, erau o cutremurătoare icoană de scufundare națională complectă. Călăreți al căror mic grup reprezenta un regiment distrus, palizi infanteriști încremeniți de frig în haine subțiri și sfâșiate, mâncați de păduchi care curgeau de pe dâșii ca o faină ignobilă, ofițeri care în odaia mea izbucneau, la capătul atâtor mizerii, în hohote de plâns. Atâta era la început. Dar în acest neam sunt nesfârșite rezerve de energie, trecute din generație în generație, care apar

¹⁸ I. G. Duca, *op. cit.*, vol. II, p. 179.

^{18 bis} Nichifor Crainic, *op. cit.*, p. 144—145.

¹⁹ Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 207.

numai la asemenea ceasuri grozave. A ajuns, pe lângă acest admirabil instinct de conservare și pe lângă această unică putere de refacere, prezența a trei oameni pentru ca steagul României să fie din nou apărât”^{19 bis}. Cei trei de care vorbea istoricul erau generalii Averescu, Prezan și Berthelot, ale căror merite la renașterea armatei române din propria-i cenușe, asemeni legendarei păsări Phœnix, au fost unanim recunoscute. Dar lor, neapărat, le mai trebuie adăugați alți trei: Ion și Vintilă I. C. Brătianu, poate întâii artizani ai acestei opere într-adevăr miraculoase și, apoi, marele patriot și inspiratul publicist care a fost istoricul Nicolae Iorga, a cărui contribuție la renașterea morală a armatei și întregii națiuni române a fost covârșitoare și niciodată suficient remarcată.

Sosirea voluntarilor ardeleni și bucovineni la Iași trezește noi vibrații în inima marelui patriot, întărindu-i credința în biruința finală a neamului românesc. La 8 iunie 1917, în Piața Unirii, îi întâmpină cu o fulminantă cuvântare: „Ați venit aici ca să faceți, împreună cu tovarășii voștri din oastea noastră, România cea nouă, pentru care sunteți gata să aduceți prinosul scump al sângelui vostru. România cea nouă, pe care aveți să o coboriți numai pe pământul cari vi se cuvine vouă și nouă. Căci de fapt această Românie mai mare este împlinită încă acum, odată ce se găsește în sufletele voastre, în voința voastră nebiruită... Săriți voi Ardeleni din văile ce se răsfrădă către Tisa, voi, Maramureșeni care ați adus în Moldova noastră steagul de biruință al bourului, voi, Bucovineni, pe cari acum 150 de ani v-a smuls cu pădurile și cu poienile Moldovei de sus hoția meșteșugită a Austriei! Săriți cu toții asupra aceluiași dușman... Într-o singură mișcare uriașă să pornim, cu tot ce avem cu tot ce putem, orice s-ar întâmpla, până ce dușmanul viitorului și al vieții noastre se va găsi în sfârșit supt călcăiul Valahului acestuia batjocorit și învins numai ca să se ridice din nou în răzbunarea lui grozavă”²⁰.

Poate că aceste merite aveau să-l determine pe șeful guvernului, Ion I. C. Brătianu, să încerce, în iunie 1917, în preajma marilor bătălii ce se apropiau, să-l coopteze pe Nicolae Iorga în guvern. Savantul, considerând însă că primul ministru îl dorea „în vitrină, ca «om popular»” sau pentru a-l imobiliza ca unul din „adversarii pe cari și-i știa ireductibili”, a respins oferta, comunicându-i Regelui „că nu pot să mă asociez la răspunderea unei politici contra căreia luptasem de atâția ani de zile”²¹, iar lui Ion I. C. Brătianu că „în vremuri de democrație internațională, dominată de capitaliști, sunt mai puțin în stare ca oricând să fac a profita țara prin sacrificiul ce l-aș aduce intrând în Ministeriu”²².

Considerăm că altele au fost adevăratele motive ale distinsului profesor de a nu intra în guvern. Încercând, încă de la începutul secolului, să obțină o situație politică înaltă a întemeiat un partid politic — Naționalist-Democrat — ce avea să rămână totdeauna minuscul și, ca atare, incapabil să-i susțină imensele-i veleități și pretenții de lider politic. Dorința sa de parvenire politică se manifestase încă din perioada Conferinței de pace de la București, din vara anului 1913, când se adresase lui I. C. Filitti, pe atunci

^{19 bis} Nicolae Iorga, *O viață de om...*, p. 505.

²⁰ „Neamul Românesc”, Iași, XII, nr. 156, din 10 iunie 1917.

²¹ Nicolae Iorga, *O viață de om...*, p. 517.

²² Idem, *Memorii. Însemnări zilnice (mai 1917 — mart 1920). Războiul național. Lupta pentru o nouă viață politică*, vol. I, Edit. „Naționala” S. Ciornei, București, f. a., p. 53

înalt funcționar la Ministerul de Externe, cu rugămintea de a-i fi prezentat lui Venizelos, deoarece voia să afle „cum a făcut el ca să ajungă președinte de Consiliu, fiindcă el, Iorga, vrea să fie Venizelos al României, căci are și el mare popularitate și vrea să știe dacă Venizelos a ajuns *prin tron* sau *prin popor*?”²³ Titu Maiorescu, așa cum notează în jurnalul său, nu a știut dacă Nicolae Iorga l-a întâlnit sau nu pe Venizelos, dar I. C. Filitti a notat în al său *Jurnal*, încă inedit, că Venizelos i-a dat următorul răspuns: „Fostul Rege George, deși nu-l iubea fiindcă îndepărtase pe fiu-său din armată, îi dăduse totuși un concurs leal și sincer, dar că el, Venizelos, se bizuise totdeauna pe popor pe care l-a câștigat spunându-i întotdeauna adevărul”, îndemnându-l, pentru a se lămuri mai bine să meargă în Grecia, unde să „viziteze satele grecești și să întrebe spre a se lumina pe locuitori de ce votează pe Venizelos”²⁴. Marele savant nu avea să urmeze însă înțeleptele sfaturi ale marelui om politic grec, mizând, în continuare, în politică, pe tron și nu pe popor, cu ajutorul tronului având să acceadă, spre sfârșitul vieții, la atât de râvnitul post de premier, fiind pentru o scurtă vreme șeful guvernului (1931—1932), când, din nefericire pentru el, dar mai ales pentru țară, a fost manipulat cu mult prea multă ușurință, atât de Carol al II-lea, cât și de Constantin Argetoianu.

Fire ușor impresionabilă și instabilă, la 30 iunie 1917, așa după cum a consemnat în *Memorii*, Nicolae Iorga își pierduse speranța că vom mai lua Ardealul — în timp ce primul-ministru își păstra siguranța: „Altfel m-aș împușca”²⁵ — și nu voia să-și compromită viitorul politic pentru un post pe care-l considera, orgolios cum era, mult sub demnitatea sa: „îmi oferea un loc fără portofoliu, ori Instrucția”²⁶.

În preajma mult pregătitei și așteptatei ofensive germane de vară situația refugiaților în Moldova părea tot mai nesigură. Pline de îngrijorare sunt și gândurile însemnate de Nicolae Iorga la 10 iulie 1917: „Înfrângerea rușilor pe Siretiu urmează, teribilă. Trupele fug aruncându-și armele și ucigând pe ofițeri. Armata a XI-a e total dezorganizată; a VII-a începe a se clătina. *Suntem în mâinile lui Dumnezeu*. Se spune că în astfel de condiții, ofensiva noastră a început de ieri la amiază...”²⁷. Se pare că acestea au fost adevăratele motive care l-au determinat să-și expedieze, la 24 iulie, întreaga familie la Odesa²⁸, cu toate că la 11 ale aceleiași luni îl blama pe senatorul I. Botez, fiindcă își sfătuia caritabil colegii „să-și facă bagajele și de aici”²⁹. Și nu numai pe acesta...

Marile bătălii din vara anului 1917 începuseră. Întregul popor român aștepta mântuirea de la ele. Din motive lesne de înțeles, presa era obligată să nu pomenească nimic despre ele. La 31 iulie, Nicolae Iorga rupe tăcerea și într-un editorial intitulat *Armata dă frâu liber mării sale dragoste pen-*

²³ Titu Maiorescu, *Jurnal*, Caiet 34, Biblioteca Academiei Române, Mss. 3668, f. 42 recto. Apud Z. Ornea, *Viața lui Titu Maiorescu*, vol. II, Edit. Cartea Românească, București, 1987, p. 155.

²⁴ I. C. Filitti, *Jurnal*, Caiet I, f. 16. Lucrare aflată în posesia d-nei Georgeta Penelea-Filitti, prin a cărei bunăvoință am putut consulta dactilograma și pentru care îi mulțumesc încă o dată și pe această cale. Ulterior publicat în „*Revista istorică*” tom I, 1990, nr. 6, p. 667.

²⁵ Nicolae Iorga, *Memorii...*, vol. I, p. 53.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, p. 65.

²⁸ *Ibidem*, p. 74.

²⁹ *Ibidem*, p. 66.

tru patrie și ostașul român: „Pe întregul front aproape, frumoasa noastră oștire refăcută — ea singură știe cu ce greutate, peste câte suferințe și cu ce speranțe — se luptă.

Se luptă în toată întinderea teritoriului românesc care i-a fost încredințat spre apărare și care corespunde mijloacelor ei de astăzi, firește împuținată. Se luptă cu un avânt, cu un dispreț de moarte, cu o hotărâre de a da înapoi pe dușman care vor fi model pentru micile popoare asupra cărora se prăbușește trufia setoasă de a umili și lăcomia scrâșnind din dinți după pradă a statelor de jaf, de stoarcere și de cotropire... Neapărat că nu se pot aduce laude destule aceluia care a stat trei luni, adesea numai cu pieptul, la trecătorile Carpaților, dovedind zilnic că în România nu e pentru încălcători sat fără câini. Glorie veșnică s-a căpătat astfel pentru acela care, în smerenia lui muncitoare, numai de glorie n-a visat și care nu știa că în sufletul lui nebagat în seamă de nimeni este scânteia de eroism pe care a primit-o de la înaintași ca s-o lase urmașilor”³⁰.

Era „prima adevărată și deplină victorie românească”, care, însă, așa cum aprecia marele istoric în *Istoria Românilor*, „La Iași ea nu fu înțeleasă de nimeni: unele cercuri politice erau chiar nemulțumite”³¹. Iorga a fost printre puținii care și-au dat seama imediat de marca importanță a victoriei de la Mărăști pentru armata română, care a căpătat astfel încredere în propriile-i forțe, de care unii se îndoiau după dezastrul din toamna anului precedent. Iată ce scria istoricul în vara anului 1918 — rânduri scrise sub regimul cenzurii lui Marghiloman —, la un an de la bătălia de la Mărăști: „Furia românească, vrednică de pus alături de vestita furie franceză, a făcut lucruri pe care, dacă le-am uita noi, ni le-ar aminti alții, chiar și accia împotriva cărora ele s-au făcut... Dar vremea va mângâia, prin ce așteptăm de la dânsa, și această suferință. Și pe piatra monumentului ce se va ridica la Mărăști se va putea scrie, în zilele când vom sta iarăși cu fruntea sus aceste cuvinte, dorite: „Pe aici ostașii României pierdute au vrut să se întoarcă acasă, supt steagul sacrificiului lor”³². Aceeași admirație pentru armata de la Mărăști și comandantul ei, generalul Averescu, o va păstra mărele istoric în toate lucrările sale ulterioare: *Regele Ferdinand. Cu prilejul încoronării, Supt trei regi, O viață de om așa cum a fost sau Istoria Românilor*.

Dar, curând, bucuria victoriei de la Mărăști avea să fie pusă în umbră de încremenirea silită a celeilalte armate. Iorga va consemna cu durere: „Oprirăm pe germani, dar soarta n-o putem opri. Peirea luptătoare din partea dușmanilor se prefăcuse în trădătoare peire din partea prietenilor. Rușii revoluției sociale, nu numai că ne părăsiau, dar supuneau batjocurii și jafului partea rămasă teafără dintr-o țară nenorocită. Și, în același timp poate, ei întindeau mâna potrivnicilor”³³.

După bătălia de la Mărăști, a urmat cea de la Mărășești, în timpul căreia opinia publică a fost lăsată „într-un întunec aproape desăvârșit”.

³⁰ Idem, *Armata*, în „Neamul Românesc”, Iași, XII, nr. 207, din 31 iulie 1917.

³¹ Idem, *Istoria Românilor*, vol. X, *Întregitorii*, București, 1939, p. 385.

³² Idem, *În a nintirea Mărăștilor*, în „Neamul Românesc”, Iași, XII, nr. 168, din 21 iunie 1918.

³³ Idem, *Regina Maria. Cu prilejul încoronării*, Edit. Cartea Românească, București, 1923, p. 79.

Iorga nota plin de nemulțumire: „Știam vag ce strașnică risipă de vieți e acolo, dar zile întregi rezultatul luptei piept la piept n-o cunoscuserăm. Generalii aflători la Iași deveniseră sibilici. Brătienii n-aveau nimic de spus nimănuia, nici mie...”³⁴. Secretul operațiunilor militare trebuia însă păzit cu sfințenie, chiar și de marii patrioți...

La 5 august, când află amănunte despre luptele de la Mărășești, și cenzura îi permitea, marele patriot aduce un adevărat elogiu eroismului apărătorilor țării: „În luptele fără pereche de-a lungul vieții noastre istorice, care fac, de la Siret, pe Putna și Trotuș, în Carpatul Moldovenesc, dovada unei supraumane vitejii a soldaților noștri iubiți — vitejie înaintea căreia se vor închina în genunchi generațiile salvate prin asemenea sacrificii — , pe lângă simțirea înfocată a iubirii de țară, atâtea alte sentimente însuflețesc, după locul de unde vin unii și alții din nobilii noștri martiri, rezistența de fier și avântul răzbunător al feciorilor României... la Mărășești se spune că aceia care au dat cele mai turbate lovituri au fost oltenii din Gorj și Mehedinți... când în cămăși, cu capul gol, rotind ca o măciucă patul strivitor al pustii, au dat iureșul sălbatec între dușmanii cari n-au mai avut în fața lor o astfel de violență războinică, ceea ce li dădea aripi era sentimentul răsplătirii, al sfintei răzbunări pentru tot ce au suferit, în trup și în suflet, fără nici o dreptate, ei, ai lor și toată suflarea românească pe acest pământ! Au simțit-o fiarele astăzi și vor simți-o neconținut...”³⁵.

Aceleași calde cuvinte le va adresa Iorga vitejilor de la Mărășești peste alte patru zile: „Frumoasa luncă a Siretului la Mărășești e plină de trupuri în movilă ale dușmanului pe care le-a grămădit baioneta și patul puștii românilor care-și apără țara. Supt conducerea unor ofițeri cu sufletul de foc și având în frunte nebiruită hotărâre a generalului Grigorescu, ai noștri nu și-au cruțat viața pentru a păstra României locul românesc unde și mai departe să-i fâlfaie liber steagul.

Morților glorioși le păstrăm în inima noastră un loc pe care nu-l vor pierde niciodată; dispărând dintre noi azi, ei se vor întrupa mâini în opera care fără sacrificiul lor nu se putea îndeplini; gândul la ei va face parte pentru vecie din gândul însăși al Patriei. Iar celor pe care-i așteaptă noi încercări le trimitem tot ce ființa noastră poate adăugi ca dorință și urare la puterea și hotărârea lor”³⁶.

Când, la 15 august 1917, se împlinea un an de la intrarea României în război, Nicolae Iorga lansa în ziarul său „Neamul Românesc” un patetic apel la continuarea luptei până la biruința finală: „...înfrângerea, dezastrul, bolile, foametea, trădarea de multe feluri, toate erau scrise în cartea judecăților ce nu se pot schimba. *Prin toate se cere să trecem pentru ca să fim vrednici de ceea ce am dorit.* La capătul anului de cumplită încercare să nu ne uităm în jos, la câmpiile pline de oasele celor ce ne-au fost dragi. Sus să ne uităm, la acel potir care zilnic se umple de sânge mai mult și de mai multe lacrimi. Nimic nu vom putea avea decât prin ceea ce se află și ce se va mai afla în cuprinsul lui, nimic nu va fi pierdut pentru viitorul acestui neam”³⁷.

³⁴ Idem, *O viață de m... ,* p. 522.

³⁵ Idem, *O țară*, în „Neamul Românesc”, Iași, XII, nr. 212, din 5 august 1917.

³⁶ Idem, *Ci ce au pregătit*, în „Neamul Românesc”, Iași, XII, nr. 216, din 9 august 1917.

³⁷ Idem, *Un an de război*, în „Neamul Românesc”, Iași, XII, nr. 222, din 15 august 1917.

La sfârșitul lunii august, când toate încercările disperate ale feldmareșalului Mackensen se spulberaseră, Nicolae Iorga ridică un adevărat imn de slavă soldatului român, care se acoperise de glorie pe malurile Siretului pentru ca invadatorii să nu calce sub tălpile ținute ale cizmelor lor prusace pământul sfânt al patriei iubite, atât cât mai rămăsese: „Rezistența noastră contra eforturilor așa de turbate ale celei mai puternice oștiri pe care a cunoscut-o lumea ni-a dat mai multă glorie decât cea mai izbită din ofensivele ușoare.

Da, fără să fi intrat în Brăila, în Focșani, în Râmnic și Buzău — ceea ce, față de trupele dușmane, puține, cari ni stăteau în față cu câteva săptămâni în urmă, era cu puțință —, fără să fie adăugit îngustul teritoriu plin de atâtea morminte nouă, pe care se sprijină, în ciuda evacuatorilor plini de nerăbdare și a trădătorilor lacomi de a-și răzbuna rezistența noastră eroică, am făcut *lucrul cel mare*, arătând virtuțile fundamentale ale neamului întreg în ispravă, fabuloasă ca avânt și ca dispreț de moarte a noii noastre oștiri. Ne-am sfințit dreptul la ceea ce avem și ni-am câștigat pe acela la ce pretendem. Scumpă comoară va rămâne gloria luptelor din 1917”³⁸.

În finalul articolului, Nicolae Iorga ținea să atragă atenția că „în această țară unde nume, avere, situație, talent, știință, totul s-a uzurpat să se știe că nu vom permite cea mai nerușinată dintre uzurpări: uzurparea gloriei!”³⁹

Strălucitoarelor victorii de la Mărăști și Mărășești le-au urmat un an în care se părea că toate speranțele noastre s-au năruit. Puțini mai erau aceia care, necuprinși de deznădejde, să continue să creadă în biruința cauzei românești. Printre acei atât de puțini s-a numărat și Nicolae Iorga, care a continuat și sub guvernul Alexandru Marghiloman, cu toată severitatea cenzurii impuse de învingători, să țină mereu aprinsă făclia năzuințelor românești. Articolele din „Neamul Românesc”, ce continua să apară la Iași, e drept, cu tot mai numeroase spații libere, cenzurate, constituiau adevărate baloane de oxigen pentru cei care continuau cu toate vitregile vremuri, să simtă românește. Încrederea sa nețărnută în victoria finală a Antantei și făurirea României Mari îi fuseseră date și de vitejia bravilor noștri soldați de la Siret, cărora le închina urarea de Anul Nou 1918, urare recitată la Palat, în ziua de 31 decembrie 1917, de marele actor Constantin Nottara⁴⁰.

Și, într-adevăr, biruința a venit mai devreme, mult mai devreme, chiar decât și-o închipuise optimistul Nicolae Iorga, și completă, cum nici măcar nu visaseră cei mai înfocați susținători ai intrării României în război de partea Antantei; o Românie mai mare chiar decât România Mare sperată de Take Ionescu și Nicolae Filipescu, dar o Românie atât cât se întindeau granițele ei naturale, firești, drepte. Iar pentru biruința idealului național, marele istoric și patriot luptase clipă de clipă, ceas de ceas în tot timpul războiului acesta sfânt, nimic neîmpiedicându-l de a da „și ultima picătură de vlagă acelei foi în care mi se rezuma acum toată viața și pe care aveam mulțumirea, singura mulțumire, de a o simți organul de competență al rezis-

³⁸ Idem, *Proprietatea gloriei*, în „Neamul Românesc”, Iași, XII, nr. 238, din 31 august 1917.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Din opera poetică a lui N. Iorga*, Colecția Ramuri, Edit. Ramuri, Craiova, 1921, pp. 130—133.

tenței morale fără de care ar fi fost poate mai puțin utile și imensele suferinți ale celor de pe front”⁴¹.

Iată numai o mică parte din contribuția savantului patriot Nicolae Iorga la făurirea României Mari și libere, contribuție în fața căreia se vor pleca cu smerenie toți cei care se vor simți români, cât timp va dăinui neamul românesc.

Imensa activitate desfășurată de marele istoric în zbuciumații ani ai primului război mondial a constituit, fără discuție, apogeul carierei sale politice. Reușise în acești ultimi ani ai României Mici să facă din idealul național imperativul categoric al existenței tinerei generații, dominată în totalitate de spiritul său providențial care „subordonând totul acestei credințe nu admitea nimic lângă ea sau deasupra ei”. Personalitatea sa emanase misterioase puteri profetice care magnetizaseră întregul neam. Dar, odată împlinită profeția, profetul se consumase, lăsând loc istoricului și șefului unei minuscule grupări politice. Așa cum remarcă Nichifor Crainic, „Generația idealului național a rămas, după realizarea lui, o generație fără ideal. Eroii războiului obosiți s-au apucat, nu de organizarea victoriei, ci de exploatarea ei, socotită ca un drept, ce ar decurge din sacrificii, din datoria împlinită. Această transformare a spiritului de pe front în spirit de afaceri sporea și mai mult pustiul moral al epocii și făcea și mai amarnic dezgustul de viață”. Dar, cum bine scoate în evidență subtilul analist care este Nichifor Crainic, „Ceea ce era mai dureros însă era faptul că însuși Nicolae Iorga nu ne mai putea da de acum un cuvânt de ordine, care să ne înfierbânte spre ziua de mâine”⁴².

Apostolul neamului n-a putut înțelege că rolul său se sfârșise odată cu împlinirea idealului pentru care luptase ca nimeni altul. Din nefericire pentru el, „idolul de odinioară al tinereții, nu putea suferi din singurătatea lui pe nimeni dintre cei ce se bucurau de simpatia noii generații. Pe toți i-a atacat...”⁴³. Din aceste motive avea să se consume una dintre cele mai paradoxale drame din istoria mult încercatului nostru popor: idolul tineretului care a făurit România Mare s-a dovedit incapabil să înțeleagă aspirațiile generației următoare.

NICOLAS IORGA ET LES GRANDES BATAILLES MENÉES EN ÉTÉ 1917

Résumé

L'article analyse une partie de l'immense activité de propagande menée par le grand historien et patriote Nicolas Iorga pendant la guerre de réunification nationale, c'est-à-dire à l'époque des combats donnés en été 1917.

⁴¹ Nicolae Iorga, *O viață de om...*, p. 514.

⁴² Nichifor Crainic, *op. cit.*, p. 148.

⁴³ *Ibidem*, p. 297.

L'auteur met en évidence la contribution de Nicolas Iorga — il s'agit de ses conférences et discours parlementaires, et surtout des articles publiés dans son journal „Neamul Românesc”, imprimé à Jassy dans un format plus réduit que d'habitude, mais d'autant plus important par tout ce qu'on y a écrit — au redressement moral de la population réfugiée en Moldavie et notamment de l'armée roumaine pendant le terrible hiver de 1916—1917, après les défaites catastrophiques des premiers mois de guerre. Ce redressement moral allait constituer le fondement des grandes victoires de Mărăști et de Mărășești, et ultérieurement de la Grande Roumanie, en laquelle le grand savant n'a pas cessé de croire, même au moment où personne ne la croyait encore possible, du moins parmi sa génération.

BASARABIA — STUDII DOCUMENTARE

POLITICA RUSIEI FAȚĂ DE GERMANII BASARABENI ÎN 1914—1915

VITALIE VĂRATEC

În istoriografia rusă și sovietică, inclusiv cea de la Chișinău din ultimii 50 de ani s-a vehiculat intens ideea despre privilegiile și avantajele de care au beneficiat etnicii germani pe parcursul celor 126 de ani ai aflării lor în Basarabia. Nu vom încerca să atacăm această teză, considerând-o drept o emanație a trecutului, un rezultat al prezenței dictatului politic și ideologic în știința istorică. Vom încerca doar să dezvăluim, în măsura posibilității, și altă parte a medaliei în problema vizată.

Fiind situată la poarta Balcanilor, la interferența Apusului și Răsăritului Europei, Basarabia de la 1812 încoace deseori a fost supusă unor grele încercări, unor vânturi năpraznice care au bătut asupra bătrânului continent european. În cele mai dese cazuri nenorocirile au lovit pe toți locuitorii din spațiul pruto-nistean, inclusiv pe cei de origine germană. Vine să completeze acest adevăr și perioada primului război mondial.

Este un fapt arhicunoscut că în această primă conflagrație cu caracter mondial Imperiul Rusiei și Germania s-au aflat pe poziții adverse, jucând rolurile principale în blocurile militare angajate în conflict. Pentru germanii Basarabiei s-a creat o situație specifică: vechea și noua lor patrie luptau între ele, utilizând întreg potențialul de care dispuneau. Deși gubernia Basarabia nu a fost afectată de teatrul primului război mondial, rivalitatea ruso-germană a creat o nouă stare de lucruri pentru nemții de aici.

Pentru început ne propunem o scurtă trecere în revistă a locului pe care îl ocupau etnicii germani în societatea basarabească din ajunul primului război mondial. În rezultatul unor factori cunoscuți și apreciați în istoriografie, Rusia și-a modificat în deceniul opt al secolului XIX atitudinea sa față de coloniștii germani din teritoriile stăpânite. Au fost abrogate vechile privilegii, acordate inițial, inclusiv eliberarea coloniștilor de serviciul militar. Noțiunea de „Kolonisten” este înlocuită cu termenul „Die ausländische Siedler”. Etnicilor germani li s-a impus să adopte supușenia Rusiei¹. Deși a continuat să se utilizeze noțiunea de „coloniști germani”, ca nu mai reflecta noua situație, având o altă semnificație, și era folosită pentru a desemna doar așezările cu populație de origine germană.

Sfârșitul secolului XIX — începutul secolului XX au fost marcate de ample transformări în Imperiul Rusiei. Lichidarea Țării Românești la 1861 și dezvoltarea relațiilor de piață au determinat importante schimbări în viața germanilor basarabeni. Cea mai mare parte a lor continua să locuiască la sate, însă unii au devenit orașeni, practicând meșteșugurile sau comerțul. Aceștia din urmă, părăsind localitățile cu populație germană compactă erau supuși mai repede procesului de asimilare, promovat cu râvnă de către autoritățile țariste.

Pătrunderea relațiilor de piață în agricultura Rusiei a determinat slăbirea marii proprietăți funciare. Mari latifundiați din Basarabia au început să-și vândă moșiile. Germanii din coloniile primare basarabene (Mutterkolonien), având un potențial economic mai mare, au cumpărat importante suprafețe de pământ arabil întemeind noi așezări germane (Hektargemeinden). Insuficiența pământului arabil a făcut pe unii germani basarabeni să arendeze loturi, să constituie diferite forme de întovărașiri.

Astfel, către 1914 cea mai mare parte a nemților din Basarabia erau proprietari de loturi agricole locuiau compact în așezări rurale și pentru desemnarea lor se mai utiliza termenul de „coloniști germani”, adică germani cu proprietate funciară. Numărul celor care arendau pământul era mult mai mic.

Neomogen era și tabloul repartizării geografice a germanilor în Basarabia. Marea lor majoritate era așezată în zona meridională: județele Akkerman (Cetatea Albă), Bender (Ti-

¹ E necesară o precizare. În mai multe publicații se indică faptul că germanii trebuiau să preia cetățenia rusă. Nu este adevărat. În legislația imperială rusă se utiliza noțiunea de „русское подданство”, ce nu este echivalent cu noțiunea de „cetățenie”, ci de „supușenie”. Cetățenia în Rusia a fost introdusă abia după revoluția din 1917.

ghina), Ismail (mai târziu acesta avea să fie divizat în județele Ismail și Cahul). Mai puține localități cu populație germană existau în județele de centru ale Basarabiei (Chișinău, Orhei) și de nord (Bălți, Soroca, Hotin). Etnici germani locuiau în majoritatea orașelor și târgurilor basarabene, ei fiind incluși în diferite tagme sau stări sociale.

Cei mai mulți dintre germanii basarabeni, după lichidarea statutului lor de coloniști, au acceptat supușenia Imperiului Rusiei, și puțini dintre ei nu au făcut acest lucru din diverse motive. Procesul de diferențiere a comunității germane din Basarabia cuprindea și asemenea fenomene ca familiile mixte, schimbarea confesiunii etc. Au fost cazuri de stabilire cu traiul în Basarabia a unor etnici germani, supuși ai altor state.

Ne-am permis aceste amănunte nu întâmplător. După cum se va vedea mai jos, statutul juridic, situația social-economică a fiecărui etnic german din Basarabia au determinat soarta lor în anii primului război mondial, atitudinea față de ei a autorităților rusești.

În unele studii, publicate chiar în Germania² s-a făcut prezentă teza despre atitudinea binevoitoare a rușilor față de supușii imperiului, inclusiv cei de origine germană, la începutul războiului. Încercăm a nu fi de acord cu această opinie, cel puțin în baza exemplului germanilor basarabeni. Documentele de arhivă, care până nu demult în fosta URSS erau păstrate cu calificativul „Strict secret”, iar astăzi au devenit accesibile, pun într-o nouă lumină problema vizată. Astfel, dosarele Direcției guberniale a corpului de jandarmi din Basarabia reflectă o atitudine de suspiciune față de populația germană chiar din primele zile ale războiului.

Primele victime ale schimbării politicii Rusiei au fost etnicii germani, care nu erau supuși ai imperiului. Deja în primele zile ale conflagrației mondiale (3 august 1914) guvernatorul Basarabiei, Ghelhen, comunica șefului corpului de jandarmi, colonel Nordberg, despre ordinul primit de expulzare peste hotarele Rusiei a tuturor germanilor și austriecilor, supuși serviciului militar în țările lor. Cei ce refuzau să se supună acestui ordin, urmau a fi expediați în guberniile răsăritene de peste Volga³. Simultan, din cartierul militar general imperial s-a indicat serviciului de poliție și jandarmii că străinii suspecți trebuiau deportați în estul Imperiului Rusiei și nicicum expulzați peste hotare⁴.

La 6 august 1914 cartierul general al armatei ruse trimite o circulară prin care se cerea ca toți supușii germani ce locuiau în Rusia să fie considerați prizonieri de război cu tratarea corespunzătoare. Suspecții urmau a fi deportați imediat în guberniile răsăritene⁵. Peste câteva zile, printr-o nouă circulară, cartierul general al armatei preciza că trebuiau reținuți toți supușii germani și austrieci capabili a purta arme. Chiar și cei care nu erau suspecți de lipsă de loialitate față de regimul țarist și provizoriu puteau rămâne liberi la locurile de domiciliu, trebuiau supuși unei stricte supraveghe secrete a poliției sau jandarmeriei⁶.

În activitatea corpului de jandarmi al Basarabiei din primele zile ale războiului s-a înscris și contribuția la operația de expulzare a consulului german de la Chișinău, Paul Gustav Krause. Semnificativ este faptul că propunerea de a părăsi teritoriul Basarabiei și al imperiului, ca și înmânarea actelor de plecare au fost efectuate nu de reprezentanții cancelariei guberniale, ci de șeful poliției de la Chișinău. Serviciile secrete de urmărire au avut sarcina supravegheii persoanelor din corpul consulatului pe tot parcursul călătoriei acestora prin Basarabia spre patrie⁷.

De la bun început a fost organizată o adevărată vânătoare în scopul depistării tuturor supușilor austrieci și germani. Se verificau chiar zvonurile despre prezența unor persoane particulare din această categorie în diferite localități ale Basarabiei. Prin județe erau trimise circulare cu dispoziții de urmărire și reținere a supușilor austrieci și germani⁸. După cum se va vedea mai jos, acțiunile de căutare și expulzare a etnicilor germani, supuși străini, au fost continuate de către autoritățile rusești din Basarabia și în 1915.

În toamna anului 1914 se fac prezente primele manifestări de neîncredere față de germanii basarabeni, supuși ai Rusiei. Încercând descoperirea și printr-o înșelăciune unor presupuse acțiuni subversive și de spionaj în favoarea blocului austro-german, serviciile secrete rusești din Basarabia au acordat o atenție sporită zonelor cu populație germană. Orice informație despre eventuale afaceri ale persoanelor de origine germană sau ale unor societăți cu aluzie măcar la capital german era verificată prin diferite canale. Bănuielile despre posibile implicări ale germanilor basarabeni în acțiuni clandestine de achiziționare a materiei prime pentru necesitățile Germaniei sau Austro-Ungariei trec ca un fir roșu prin diferite documente ale poliției și jandar-

² *Heimatbuch der Pessarabiendeutschen*, Stuttgart, 1976, p. 19.

³ Arhiva Națională a Republicii Moldova, Fond. 297, inv. 1, dosar 269, f. 4.

⁴ Ibid., f. 5–10.

⁵ Ibid., f. 18, 20, 27, 38.

⁶ Ibid., f. 63.

⁷ Ibid., f. 19, 25, 26, 29, 30, 33, 34.

⁸ Ibid., f. 16, 17, 22, 80, 84.

meriei din Basarabia⁹. Funcționarii acestor instituții imperiale primeau diferite însărcinări din partea înalților demnitari de la Sankt Petersburg și a militarilor din districtul Odessa în vederea verificării unor posibile acțiuni colaboraționiste. După scrisoarea din noiembrie 1914 a consilierului de stat Muraviev către ministru de externe imperial, Sazonov, în sudul Rusiei a început o adevărată campanie împotriva nălcuii firmelor cu capital german¹⁰. Intens se căuta prezența acestora în Basarabia, precum și virtualitatea legăturilor acestora cu etnicii germani de aici.

Nesfârșitele căutări, suspiciunea și, probabil, lipsa unor dovezi concludente dorite erau cauza unor acțiuni inutile, uneori inexplicabile. Spre exemplu, în urma percheziției în agenda unei persoane din orașul Dnepropetrovsk, gubernia Taurida, a fost descoperită adresa locuitorului din localitatea Tuzla, județul Ismail, Gottfried Hanthke. S-au făcut cercetările de rigoare la Bazarianca, s-au controlat registrele oficiului poștal Tuzla în scopul descoperirii urmelor corespondenței cu persoana anchetată de la Dnepropetrovsk. După mai multe căutări s-a constatat că Gottfried Hanthke locuiește în casa proprie, se ocupă de agricultură, că lui și familiei sale nu i-a fost incriminat nimic reproșabil și nu are dosar la secția de jandarmi, că feciorul său este încadrat în armata rusă¹¹. De regulă, cu astfel de rezultate se încheiau nenumăratele cercetări ale activității germanilor basarabeni din acea perioadă.

În primele luni ale războiului în Basarabia s-a declanșat de către autorități campania de căutare și de descoperire a unor aparate aeronautice, care chipurile își făceau periodic apariția în diferite zone ale guberniei. Nu întâmplător am abordat aspectul dat, deoarece funcționarii locali și militarii districtului Odessa suspectau întruna pe germanii basarabeni că ar fi implicați în dirijarea acestor zboruri nocturne, în furnizarea unor informații serviciilor de cercetare militare germane. Secțiile de jandarmi au primit indicația de a culege orice gen de informație la acest capitol. Celor ce ar fi contribuit la capturarea aparatelor de zbor și a piloților li s-au promis mari recompense bănești¹².

Există mai multe documente ce reflectă tendințele jandarmeriei de a atribui asemenea delictelor etnicilor germani. Agenții secreți din localitățile cu populație germană se întreceau în a inventa cele mai neverosimile scene de „frăție” a germanilor basarabeni cu aviatorii străini. Astfel, Traugott Koch din căntnul Friedrichsdorf, județul Ismail a fost arestat în noiembrie 1914 și deportat în gubernia Tomsk în baza unor denunțuri false. El a fost învinuit că gospodăria sa servea drept loc de aterizare a aeroplanelor dușmane. Autorii părilor erau nevoiți în final să recunoască că nu văzuseră aparatele de zbor, dar afirmau cu insistență că ele soseau periodic. Situația ajungea până la cazuri caraghioase cum a fost cel în care unul din preținșii martori ai întâlnirilor germanilor din Friedrichsdorf cu piloții străini a declarat că în curtea lui Traugott Koch „nu a văzut aparat de zbor deoarece acesta se afla în mijlocul cercului de oameni adunați aici”¹³. Este limpede că denunțătorul nici nu știa măcar cum arăta aeroplanul în acele timpuri, considerând că el poate fi ascuns în dosul unui grup de oameni.

Toate aceste fapte ne demonstrează cu prisosință că politica statului rus, îndreptată împotriva etnicilor germani, s-a făcut simțită în Basarabia deja în primele zile și luni ale războiului mondial. Campania antigermană, în curs de constituire, se amplifică, pregătindu-se terenul pentru declanșarea unor acțiuni de proporție, care nu s-au lăsat mult așteptate. La 2 februarie 1915 țarul Nicolae II a emis trei legi, prin care erau lipsiți de dreptul la averi imobiliare pe teritoriul Imperiului Rusiei supușii austro-ungari, germani și turci, precum și supușii Rusiei de origine austro-ungară și germană¹⁴. Deosebit de drastică a fost aplicarea acestor legi în fâșia de 100 și 150 verste din preajma hotarului de vest și de sud al imperiului. Basarabia a fost inclusă în această zonă cu regim special. Pe parcursul anului 1915 și 1916 în paginile oficiosului de la Chișinău „Bessarabskia Gubernskia Vedomosti” au fost publicate listele bunurilor imobile, ai căror deținători urmau a le înstrăina.

Nu ne vom opri asupra acestui moment, el fiind mai mult sau mai puțin cunoscut. Dorim să scoatem din anonimat alt caz concret: pregătirea și efectuarea operației de deportare a unor germani basarabeni în vara anului 1915. Documentele de care dispunem ne permit să afirmăm că acțiunea în cauză a fost o emanație a persoanelor din cele mai înalte trepte a ierarhiei militare și civile de stat a Rusiei țariste.

La 23 iunie 1915 guvernatorul Basarabiei a primit copia telegramei, semnată de către generalul-aghiotant Ivanov, comandantul suprem al armatelor frontului sud-vest, cu urmatorul conținut:

⁹ Ibid. F. 297, inv. 1, dosar 278, f. 18, 19, 29, 31, 32—34, 36—37.

¹⁰ Ibid., f. 54—56 v.

¹¹ Ibid. Fond. 297, inv. 1, dosar 273, f. 262, 275, 278.

¹² Ibid., Fond. 297, inv. 1, dosar 269, f. 50, 53.

¹³ Ibid., Fond. 297, inv. 1, dosar 270, f. 15.

¹⁴ „Bessarabskia Gubernskia Vedomosti”, 11 (24) februarie 1915.

„Ordon să luați ca ostatici în coloniile germane persoanele cele mai influente și mai înstărite, inclusiv pastori și învățători, procedând după cum credeți de cuviință, dar consider suficient nu mai mult de unul la o mie de locuitori. Aceasta se va face în dependență atât de mărimea coloniilor sau satelor, cât și de repartizarea lor. Lăsați coloniștilor germani și evreilor produse până la noua roadă, restul de făină, grâu, secară, orz, cripe rechiziționate pentru necesitățile refugiaților sau le predați intențenței. Eliberați chitanțe de recepție care vor fi achitate cu prețurile medii de achiziționare. Anunțați intențența de la Kiev unde și cât a fost rechiziționat pentru stabilirea locului de depozitare a rezervelor. Refugiații să fie cazați în coloniile germane, pregătindu-se încăperile necesare. Pentru tăinuirea rezervelor și violența asupra refugiaților coloniștii vor fi deferiți tribunalului. Explicați-le că ostaticii vor purta răspunderea pentru faptele coreligionarilor, inclusiv condamnarea la moarte, și vor fi deținuți în pușcărie până la sfârșitul războiului. Fac răspunzători pentru executarea fără indulgență pe guvernatori și funcționarii administrației”¹⁵.

Telegrama adresată factorilor de răspundere din Kiev, Jitomir și Kamenet-Podolsk, iar în ultimul moment remisă și guvernatorului de la Chișinău, a pus în mișcare întreg aparatul administrativ gubernial din Basarabia. Deoarece ordinul a fost emis de către cartierul districtului militar Kiev, care în Basarabia se extindea doar asupra județului Hotin, au urmat un șir de interpelări ale înalților demnitari de la Chișinău în scopul unor precizări ale prevederilor din telegrama primită. Documentele mărturisesc că la început cercurile conducătoare politice și militare rusești nu aveau o viziune clară și definitivă asupra deportării etnicilor germani din teritoriul basarabean. Acțiunea se înscria într-o operație de proporție, preconizată de țarism în partea de vest a Imperiului Rusiei, pomenită în nemijlocita apropiere a frontului. Luptele grele din Galiția în mai—iunie 1915 și retragerea armatelor ruse sub presiunea ofensivei austro-germane¹⁶ au cauzat inițierea unui plan de expulzare până la 1 iulie 1915 a populației germane din teritoriile aflate la vest de linia de cale ferată Kovel — Rovna — Șepetokva — Staroconstantinovo — Jmerinka — Moghiliiov — Podolsk — r. Nistru¹⁷. Curând însă, datorită scăderii ritmului înaintării trupelor austro-germane, acțiunea de expulzare a populației germane a fost limitată doar la teritoriul districtului militar Kiev. Pentru Basarabia această modificare a planului rusesc și-a găsit reflectarea în faptul că în aceeași zi, 25 iunie 1915, Arseniev, administratorul guberniei, mai întâi expediază o circulară către toți ispravnicii județelor și șefilor de poliție din orașe în care expune, în baza telegramelor citate mai sus, condițiile și modul apropiatei deportări a coloniștilor germani din localitățile rurale, iar printr-o altă circulară urgentă revocă ordinul pentru pregătirea acțiunii de expulzare, în afară de județul Hotin¹⁸.

Deși rămânerea județului Hotin în categoria teritoriilor ce urmau a fi lipsite de populația germană se motiva oficial prin subordonarea acestuia districtului militar Kiev, realitatea era de alt ordin. Județul Hotin se afla în nemijlocita apropiere de zona operațiilor militare, unde situația era foarte încordată și incertă. După cum se va observa mai jos, Rusia a pregătit sau a procedat la deportări ale etnicilor germani și în alte județe basarabene, care făceau parte din districtul militar Odessa.

La 26 iunie 1915 ispravnicul de Hotin a raportat guvernatorului Basarabiei despre lipsa în acest județ a coloniștilor germani¹⁹. Două zile mai târziu Arseniev, administratorul Basarabiei a cerut de urgență din nou date despre prezența etnicilor germani în județul Hotin, primind răspuns că „pământuri, proprietate a coloniștilor germani și însuși coloniști nu sunt”²⁰. Informația obținută a fost comunicată generalului Elsner de la serviciul de aprovizionare a frontului sud-vest, ministerelor de interne și al agriculturii de la Petrograd, precum și guvernatorului general de la Odessa, Ebelov²¹.

Se părea că problema era epuizată, însă la 8 iulie 1915 mareșalului nobilimii din județul Hotin i s-a transmis o telegramă a generalului Mavrin, prin care se atenționa că „domiciul pentru coloniștii germani este permis doar în afara zonelor operațiilor militare și a celor în care este decretată starea de război”²². Faptul că telegrama a fost adresată nu ispravnicului, ci mareșalului nobilimii denotă, probabil, intenția comandamentului districtului militar Kiev de a exclude orice posibilă deficiență în evidența etnicilor germani din județul Hotin.

¹⁵ Arhiva Națională a Republicii Moldova, F. 2, inv. 1, dosar 9571, f. 2.

¹⁶ M. Popa, *Primul război mondial 1914—1918*, București, 1979, p. 208—209.

¹⁷ Arhiva Națională a Republicii Moldova, F. 2, inv. 1, dosar 9571, f. 4.

¹⁸ Ibid., f. 7, 10.

¹⁹ Ibid., f. 20.

²⁰ Ibid., f. 15—16.

²¹ Ibid., f. 17—19, 22.

²² Ibid., f. 52.

Între timp s-a revenit la planul inițial de deportare a germanilor de pe un teritoriu basarabean mai mare decât județul Hotin. Numai așa poate fi explicată expediția la 30 iunie 1915 către guvernatorul Basarabiei a copiei telegrammei generalului Elsner, adresată comandantului districtului militar Kiev, prin care se precizează că, conform consimțământului comandantului suprem al armatei ruse, „sunt supuși deportării coloniștii germani care posedă în localitățile rurale pământ sau alte averi imobile, la fel cei fără pământ dar atribuiți comunităților de coloniști, chiar dacă locuiesc în orașe”. Tot aici se preciza că „familiile germanilor, mobilizați în armată, nu sunt deportate”²³.

La 9 iulie 1915 generalul Mavrin l-a informat pe guvernatorul Basarabiei despre decizia ministrului de interne al Rusiei: „Coloniștii, supuși ai Rusiei, urmează a fi trimiși cu certificate de tranzit în locurile alese de ei în afara zonelor operațiilor militare și a celor în care este decretată starea de război. Cei care refuză să se supună, sunt expediați în guberniile Nijnii Novgorod, Iroslavl, Tula, cu excepția județului Tula, Orel și Kursk. În cazurile când coloniștii germani nu posedă mijloace pentru deplasarea în locurile stabilite, cheltuielile sunt suportate de către departamentul militar, în grija căruia mai intră și organizarea transportului. Despre numărul deportaților e necesar a telegrafia guvernatorilor pe parcursul traseului, precum și în punctul de destinație”²⁴.

După ce la 14 iulie primește și din partea guvernatorului general de la Odessa confirmarea despre apropiata extindere a acțiunii de deportare a etnicilor germani, Ghelhen, guvernatorul Basarabiei, solicită ispravnicilor de la Bălți și Soroca date despre prezența în aceste județe a coloniștilor germani și a pământurilor care le aparțineau²⁵. De la Bălți s-a răspuns că în satul Strâmba Nouă locuiau 75 de gospodari nemți, supuși ai Rusiei, având în posesie 351,5 desetine de pământ și înregistrați ca țărani în plasa Slobozia. Ispravnicul de Soroca a raportat despre cei 9 germani, supuși ai Rusiei, care făceau parte din asociația țăranilor gospodari ai satului Naslavcea. La 16 iulie Ghelhen a comunicat informația obținută guvernatorului general de la Odessa, cerând explicație dacă acești germani corespund categoriilor de deportați²⁶.

Răspunsul lui Ebelov a fost scurt: „Germanii înregistrați ca țărani sunt scutiți de expulzare, 9 germani, locuitori ai județului Soroca ca săteni proprietari și membri ai asociației din Naslavcea, vor fi deportați”²⁷. Merită atenție faptul că ispravnicul de Soroca i-a prezentat pe germanii din Naslavcea drept săteni cu proprietate, însă în lista celor ce urmau a fi deposezați de averi în conformitate cu legile țariste din 2 februarie 1915, publicată în presa Basarabiei, ei erau considerați ca țărani²⁸. Nu cunoaștem care au fost motivele acestei erori și dacă ea avea un caracter întâmplător sau premeditat. Oricum, țăpul ispășitor pentru a face hatărul suspusilor, a fost găsit. Este cazul care reflectă tragismul oamenilor într-o țară cu regim autoritar, unde soarta fiecăruia depindea de voia întâmplării sau de relațiile cu funcționarii locali.

La 20 iulie 1915 la Chișinău devine cunoscut că teritoriul Basarabiei a fost divizat în trei zone de evacuare, prima fiind județul Hotin. Din a doua zonă trebuiau pregătite pentru evacuare doar județele Bălți și Soroca. Ca o condiție primordială a acestei acțiuni era prevăzută deportarea coloniștilor germani și sechestrarea imobilelor lor²⁹. Situația se schimba rapid, la 21 iulie guvernatorul general Ebelov ordonând deportarea germanilor și din județul Orhei. El preciza că „până la 1 august sunt pasibili de expulzare din județele Bălți, Soroca și Orhei coloniștii germani care posedă în localitățile rurale pământ sau alte averi imobile, la fel arendașii și cei fără loturi dar atribuiți comunităților de coloniști chiar dacă ei locuiesc în orașe”. Deportatii urmau a se deplasa pe cont propriu la locurile stabilite și nu alese de ei, după cum se presupunea anterior, fapt despre care am menționat mai sus. Ebelov cerea și alcătuirea listelor familiilor ce trebuiau expediate din Basarabia, atenționând să se cerceteze dacă în gubernie nu au mai rămas germani supuși străini, sau germani supuși ai Rusiei, neînregistrați în obștile foștilor coloniști³⁰. Se căutau, astfel, rezerve în eventualitatea unor indicații de amplificare a acțiunii de deportare a elementului german³¹. A urmat un șir de

²³ Ibid., f. 55.

²⁴ Ibid., f. 28, 29.

²⁵ Ibid., f. 32, 33.

²⁶ Ibid., f. 36–38.

²⁷ Ibid., f. 39.

²⁸ „Bessarabskia Gubernskia Vedomosti”, 20 mai (2 iunie) 1915.

²⁹ Arhiva Națională a Republicii Moldova, F. 2, inv. 1, dosar 9571, f. 49

³⁰ Ibid., f. 44–45.

³¹ Ibid., f. 57.

dispoziții corespunzătoare ale guvernatorului Ghelhen către ispravnici, prin care s-au precizat sarcinile, termenul și condițiile deportării unor categorii ale germanilor basarabeni³².

În iulie-august 1915 la Chișinău au fost transmise din mai multe județe ale Basarabiei listele etnii ilor germani, supuși străini sau supuși ai Rusiei, dar care nu erau trecuți în registrele obștilor foștilor coloniști³³. Starea de incertitudine și frica domnea în rândurile germanilor. Semnificativ în această ordine de idei este faptul că la raportul șefului poliției din orașul Akkerman cu lista nemților, supuși ai Rusiei, au fost anexate documentele în originile ale lui Paul Mayer, care trebuiau să confirme gradul de devotament al strămoșilor și al său față de Imperiul Rusiei. Unica vină pe care o purta P. Mayer era că nu făcea parte din nici o obște a foștilor coloniști germani, stare socială sau tagmă, deși bunicul său fusese apremiat printr-o gramotă specială de către țarul rus Nicolae I la mijlocul sec. XIX pentru „serviciu prin de răvnă și sânguință” în favoarea Rusiei, iar însuși P. Mayer făcea parte din rezerva armatei țariste³⁴.

Până la sfârșitul lunii iulie 1915, au fost pregătite și prezentate guvernatorului Basarabiei listele germanilor din județele Bălți, Soroca și Orhei, pasibili de deportare, și sechestrările averilor lor imobile. Că au fost alcătuite asemenea liste, nu există nici o îndoielă. Mai mult, dispunem de probe sigure că planul de deportare a etnicilor germani a fost chiar realizat de către autoritățile rusești din Basarabia. Astfel, ispravnicul de la Soroca relatează lui Ghelhen la 31 iulie 1915: „Vă prezint lista nominală a coloniștilor germani din județul nostru, supuși ai Rusiei, deportați în regiunea Turgai și gubernia Poltava”³⁵.

Datele conținute în această listă, anexată la raportul ispravnicului, reflectă următorul tablou. Au fost deportate 17 familii, dintre care 7 își aveau domiciliul în satul Naslavcea, 2 în orașul Soroca, celelalte în diferite localități rurale ale județului. Numărul total al deportaților era de 64 oameni (27 bărbați și 37 femei) de la 1 până la 78 de ani. Conform categoriilor de vârstă, deportații se prezentau astfel: între 1—18 ani — 27 oameni (42,2%), între 19—45 ani — 18 oameni (28,1%), între 46—60 ani — 14 oameni (21,9%), peste 60 ani — 5 oameni (7,8%). Cele 7 familii din satul Naslavcea au fost expediate în orașul Kuștanai (regiunea Turgai), restul de 10 familii — în Kremenciug (gubernia Poltava)³⁶.

Nu dispunem de listele nominale ale etnicilor germani expulzați din județele Bălți și Orhei, însă unele izvoare tangențiale confirmă nu numai existența lor, dar și eforturile autorităților rusești în vederea aplicării în practică a acestor liste. Spre exemplu, în relatările ispravnicilor de la Orhei și Bălți către guvernatorul Basarabiei, datate corespunzător cu 26 și 28 iulie 1915, se sublinia că sunt expediate listele nominale ale germanilor deportați cu sechestrările averilor lor imobile³⁷. În telegrama guvernatorului Basarabiei de la 30 iulie a.c. către guvernatorul general de la Odessa se comunica despre prezentarea listelor deportaților din județele Bălți, Soroca și Orhei cerându-se explicații pentru procedarea la sechestrarea imobilului lor³⁸. În răspunsul lui Ebelov s-a ordonat precizarea locului aflării averilor unor etnici germani, în lusi în listele deportaților, pentru expedierea lor în localitățile unde-și aveau imobilele, dacă acestea erau situate în afara Basarabiei³⁹. Dispoziții similare au fost transmise și ispravnicilor din Orhei, Bălți și Soroca, care la rândul lor au răspuns că cei mai mulți oameni incluși în liste au fost deja expulzați din județele lor⁴⁰. După câte se poate observa, înălții funcționari de stat ai Rusiei mai întâi au ordonat deportarea germanilor basarabeni, apoi au meditat asupra modalităților realizării ei.

Adevărate mărturii ale fărădelegilor comise de autoritățile rusești în cadrul acțiunii de deportare a etnicilor germani sivesc mai multe adresări și cereri scrise ale acestora. În rândurile celor expulzați cu forța s-au pomenit orașeni care nu dispuneau de averi imobile (cazul lui Emil Băbler, negustor cu domiciliul la Chișinău, care arenda o moșie în județul Orhei)⁴¹, familii ai căror membri se aflau pe front în rândurile armatei ruse (cazul lui G. Ruck

³² Ibid., f. 42, 43, 46—48.

³³ Ibid., f. 71—105.

³⁴ Ibid., f. 64—68.

³⁵ Ibid., f. 122.

³⁶ Ibid., f. 123—124.

³⁷ Ibid., f. 70, 82.

³⁸ Ibid., f. 106.

³⁹ Ibid., f. 107.

⁴⁰ Ibid., f. 111, 112.

⁴¹ Ibid., f. 114, 118.

din satul Pârlița, județul Soroca)⁴², germani de origine, dar împărțind ortodoxia drept confesiune (cazul lui T. Gann din orașul Soroca)⁴³.

Vine să completeze această pagină neobișnuită din istoria germanilor basarabeni și plângerea de la 29 iulie 1915 a 25 de locuitori din satul Șoltoia Veche, județul Bălți, către guvernatorul Basarabiei. Acești oameni, aduși la disperare de pericolul expulzării și ruinării, au încercat să convingă autoritățile de modul lor de viață pașnic, de devotamentul lor față de Imperiul Rusiei. Deși erau supuși ai Rusiei de mai bine de jumătate de secol, unii dintre ei având și feciori încadrați în unitățile armatei ruse de pe fronturile războiului, nu au reușit să evite deportarea. După cum recunoștea ispravnicul județului Bălți într-un raport de la 19 august 1915 către guvernator, persoanele incluse inițial în listă, „au plecat în locul ales de ei — orașul Kursk”⁴⁴.

Amănunțele expuse mai sus au avut un singur scop: a dezvălui în măsura posibilității problema abordată. Cunoașterea în detaliu a problemei asupra căreia ne-am oprit este de natură să confirme că împotriva populației germane din Basarabia țarismul rus a folosit metode tradiționale din propriul arsenal, controlate și verificate de secole. Chiar dacă ținta politicii sale au fost cei pe care i-a adus cândva, le-a oferit privilegii, țarismul nu s-a oprit a-i trata așa cum o făcea totdeauna când dorea să-și atingă scopul cu orice preț. Vina pe care o purtau germanii basarabeni era că strămoșii lor au venit din țara care acum era adversarul Rusiei în război. Deși locuitorii de origine germană în cea mai mare parte considerau Rusia drept patria lor, la începerea primului război mondial ea nu mai dorea să consimtă acest lucru, răspunzându-le prin suspiciune, urmărire și chiar deportări. Erau însemnele unui colos în agonie, care în convulsiile apropiatului sfârșit mușca tot mai tare.

Nu mofturile unor funcționari sau dorința țarului au fost cauze ale intoleranței Rusiei față de populația germană. În imposibilitatea sa de a face față unor noi circumstanțe, create odată cu declanșarea războiului mondial, țarismul rus căuta cu înfrigurare țapi ispășitori asupra cărora să-și arunce întreaga furie. Unul dintre aceștia a fost populația germană din imperiu, inclusiv cea din Basarabia.

Politica Rusiei țariste în anii primului război mondial s-a soldat cu grave consecințe pentru germanii basarabeni. Cei mai mulți dintre ei au fost deposezați de pământul arabil, principala sursă de existență. Etnicii germani continuau să-și lucreze loturile în calitate de arendași, plătind sumele corespunzătoare băncilor rusești, în a căror proprietate a fost trecut fondul lor funciar ce-l aveau moștenit de la părinți și bunici. Abia la 6 octombrie 1919 prin Înaltul Decret al regelui Ferdinand I al României ei au fost repuși în drepturile anterioare legilor rusești din 2 februarie și 13 decembrie 1915.

În anii primului război mondial în Basarabia a fost interzisă orice acțiune de ordin cultural a etnicilor germani. Presa din acele timpuri mai păstrează textele unor ordine emise de către autoritățile civile și militare prin care se interzicea total utilizarea limbii germane în viața publică. Au fost închise școli și cămine culturale din localitățile cu populație germană. Suspiciunea și neîncrederea față de etnicii germani a fost ridicată la nivelul politicii de stat. S-a procedat chiar la deportarea unor reprezentanți ai comunității etnice germane din Basarabia. Revenirea la albia firească a activității și dezvoltării culturale și economice s-a putut realiza numai după reunirea Basarabiei cu România. Dacă până la 1918 în cadrul Imperiului Rusiei germanii basarabeni au fost doar supușii acestuia, după 1918 ei au devenit cetățeni cu drepturi egale ai României Mari.

Considerăm necesar să subliniem în mod deosebit faptul că în momentul dispariției sale de pe scena istoriei, țarismul rus i-a lăsat pe germanii basarabeni practic în voia soartei: lipsiți de dreptul la proprietate asupra imobilului, suspectați, unii chiar împrăștiți prin imensele sale posesiuni. I-a adus în prima jumătate a sec. XIX, acordându-le privilegii și obținând în schimb concursul lor activ la dezvoltarea Basarabiei. La despărțire însă, i-a umilit, trătându-i ca pe dușmani.

⁴² Ibid., f. 119.

⁴³ Decizia despre reabilitarea familiei Gann și repunerea ei în drepturile patrimoniale a fost luată de către guvernatorul general Ebelov abia la 6 iulie 1917; Arhiva Națională a Republicii Moldova. F. 2, inv. 1, dosar 9571, f. 121.

⁴⁴ Ibid., f. 112, 125, 126.

CONSTRUIREA CĂILOR FERATE ÎN BASARABIA

DUMITRU P. IONESCU

Prin Tratatul de la București din 28 mai 1812¹, țarul Alexandru Pavlovici I (1801—1825) a cotopt pământul strămoșesc al românilor dintre Prut și Nistru, Basarabia. Atât Alexandru I, cât și urmașul său Nicolae Pavlovici I (1825—1855), au considerat Basarabia o provincie de graniță la vestul marelui imperiu rus și nu s-au ocupat de căile de comunicații, a căror lipsă era recunoscută în Europa, fiind semnalată cu prisosință de agenții diplomatici sau de negustorii ce cutezau să străbată Orientul.

În anul 1835, inginerul austriac Gärtner a obținut de la țarul Nicolae I aprobarea pentru fondarea unei societăți pe acțiuni și a construit în Rusia prima cale ferată Sankt Petersburg—Tzarskoe Selo, 27 km, inaugurată la 30 octombrie 1837².

Construcțiile feroviare au înaintat lent, astfel că Rusia dispunea în anul 1840 de 27 km cale ferată, în 1845 avea 143 km, iar în 1852 existau 498 km cale ferată³. Această situație a influențat mult înfrângerea Rusiei în „Războiul Crimeii” din 1853—1856.

Noul țar Alexandru Nicolaevici II (1855—1881) a elaborat un program de modernizare, incluzând și construcțiile feroviare, Rusia ajungând în 1865 la 4.904 km cale ferată, iar în 1876 la 21.933 km⁴.

Continuând politica de expansiune teritorială ce promova panslavismul, noul țar a fixat ca obiectiv principal al politicii sale externe anularea Tratatului de la Paris din 1856. Sub pretextul eliberării popoarelor creștine din Peninsula Balcanică de sub dominația otomană, Alexandru II dorea să realizeze pofta seculară a țărilor, cale liberă spre strămtorile Bosfor și Dardanele, spre Marea Egee și Marea Mediterană.

În acest scop, țarul a pregătit din timp războiul cu Imperiul Otoman din anii 1877—1878. Ca să-și concentreze armata cât mai aproape de Dunăre, Alexandru II a delegat în 1869 pe baronul Unghern-Sterenbergh, președintele Societății Ruse de Navigație, Comerț și Căi Ferate din Odessa, să prelungească calea ferată Odessa—Razdelnaja peste Nistru și să construiască linia dublă Bender (Tighina) — Chișinău, prima cale ferată din Basarabia, inaugurată în 1871⁵.

Construit în anii 1870—1874, podul de peste Nistru avea trei deschideri, de câte 85 metri fiecare. La partea superioară, avea două linii de cale ferată, iar la cea inferioară o șosea de 5,50 metri lățime⁶. Pentru exploatarea carierelor de balast din zonă, s-a construit linia Tighina — Varnița, 3,5 km, făcându-se legătura cu portul de pe Nistru, unde seseau mari cantități de cereale aduse pe fluviu din județele Hotin și Soroca. Calea ferată Tighina — Chișinău a fost prelungită până la Târgul Ungheni — Prut și a fost dată în circulație pe secțiuni: în 1873 secțiunea Chișinău — Cornești, 67 verste⁷, iar în 1875 secțiunea Cornești — Ungheni, 34 verste⁸.

Inaugurată la 7 martie 1876⁹, dar lipsită de consolidările necesare, secțiunea Cornești — Târgul Ungheni a fost închisă imediat din cauza surpărilor de teren de la Perival, dar a fost dată în circulație definitiv la 9 aprilie 1877 ca, după trei zile, Rusia să declare război Turciei.

¹ A. D. Xenopol, *Resboalele dintre ruși și turci și înfrăurirea lor asupra țărilor române* Jassy, Tipo-Litografia H. Goldner, 1880, vol. I, p. 208.

² „Buletinul Căilor Ferate Române”, nr. 74—75, iulie-august, 1925, p. 1779.

³ Mathei M. Drăghiceanu, *Rusia contemporană. Studii comparative asupra mișcării științifice și economice cu ocaziunea Congresului geologic în St. Petersburg*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1898, vol. I, p. 130.

⁴ *Ibidem*.

⁵ „Revista istorică”, tom IV, nr. 9—10, p. ..., 1993

⁶ „Arhiva C.F.R.”, nr. 13, 1 decembrie 1922, p. 195.

⁷ „Revista C.F.R.”, nr. 9—10, septembrie-octombrie 1935, p. 271.

⁸ 1 verstă = 1.066 metri.

⁹ Mihail Toma Maer, *Povestea drumurilor de fer. Date istorice și biografice. Studiu introductiv în serviciul de cale ferată*, București, Tip. „Isvorul”, Al. Alexandrescu, 1926, vol. I, p. 254.

¹⁰ Nicolae I. Petculescu, *Căi de Comunicații și Transporturi pe uscat, pe apă și prin aer*, București-Sud, Imprimeria Căilor Ferate Române, 1935, p. 121.

Deși avea declivități de 18 mm în curbe de 300 metri raze, între stațiile Pârlita și Perival, iar se ținea Chișinău — Tighina era expusă inundațiilor, fiind așezată în matca râului Bâcu, calea ferată Tighina — Bulboacă — Mireni — Chișinău — Ghidighici — Strășeni — Bucovăț — Călărași — Cornești — Perival — Pârliți — Târgul Ungheni — Ungheni România, 167,362 km (— 157 verste) a avut un mare rol, în anii 1877—1878, în susținerea frontului cu trupe, arme, muniții, echipament și alimente.

Simultan cu construirea liniei ferate Tighina — Chișinău — Târgul Ungheni, țarul a făcut mari presiuni asupra României, ca să realizeze, în anii 1872—1874, calea ferată Iași—Nicolina-Socola Cristești—Ungheni România, 22 km, și podul peste Prut, astfel că, la 1 august 1874¹⁰, s-a realizat prima joncțiune feroviară româno-rusă.

Autoritățile țariste au practicat în Basarabia o politică de rusificare, în toate domeniile, inclusiv în construcțiile feroviare și, ca să oprească pătrunderea trenurilor românești și europene, au adoptat ecartamentul larg de 1,524 mm, care era cu 89 mm mai mare decât ecartamentul normal de 1.435mm folosit în majoritatea țărilor lumii.

Din cauza ecartamentului, pe secțiunea Socola — Târgul Ungheni (17 km) era „o linie încălecată” (cu ambele ecartamente) care a provocat mari și numeroase inconveniente la transbordare, ducând inevitabil la întâzieri. Fiind singura joncțiune, transbordarea la Ungheni a celor 6 corpuri de armată rusă și a materialelor de război s-a făcut lent, în primăvara anului 1877.

Necesitățile războiului au determinat Statul Major Rus să construiască calea ferată Tighina (Bender) — Galați, ca să facă legătura cu linia Tighina—Razdelnaja—Odessa. Cu sprijinul efectiv al guvernului rus, marele antreprenor S. Poliacov a construit calea ferată Tighina—Căușani—Zaim—Căinari—Zloți—Schinoasa—Basarabeasca—Culina—Ceadâr Lunga—Iaracila—Traian Val—Vulcănești—Etulen—Reni—Galați, de 304 km, împreună cu o linie telegrafică cu două fire și podul de lemn de la Reni, la un kilometru distanță de confluența Prucului cu Dunărea, într-un timp record, numai 100 de zile.

Din punct de vedere tehnic, antreprenorii Poliacov și Zamarov au ales traseul pe direcția văilor, formând mai multe zig-zaguri, cu înclinări maxime de 18 mm/m și raze minime de 250—150 metri. Linia a fost împărțită în diviziuni de 40 km, fiecare diviziune având două secțiuni. La 27 iulie 1877¹¹, 13.000 lucrători și 300 șefi de echipă au început lucrul în mai multe puncte. Șinele și accesoriile metalice au fost aduse din Rusia și din Europa. După sistemul Lehmke, model foarte răspândit în Rusia, au fost construite din lemn gările și podurile, inclusiv podul de peste Prut, la Reni, care avea trei deschideri de 20,80 m, încadrate de fiecare parte de câte 17 deschideri cuprinse între 2 și 4 metri. După 100 de zile, realizându-se 5 km cale ferată pe zi, linia a fost construită și inaugurată la 3 noiembrie 1877¹². Linia a costat 35.000 ruble (340.000 lei)/kilometru de cale ferată și permitea circulația a 7 trenuri, în ambele direcții, în 24 ore. Secțiunea Galați—Reni de 18 km a fost construită pe șoseaua română, pe baza unei notificări a generalului Katalay către Ministerul Lucrărilor Publice, fără o înțelegere cu guvernul român¹³. Cu un profil foarte accidentat, linia avea o capacitate redusă, deși era destinată transporturilor militare impuse de război. În realizarea ei s-au săvârșit multe defecte de traseu pe secțiunile Căinari—Satu Nou și Traian Val—Elena Cuza, greșeli tehnice și lipsuri, care au rămas până în anul 1918, cu toate că linia reprezenta a doua joncțiune româno-rusă.

Executată în mare grabă, această cale ferată a provocat mari nemulțumiri populației și a contribuit la înrăutățirea relațiilor româno-ruse, în anul 1878. Pretextând urgența operațiunilor strategice ale armatei ruse, antreprenorul S. Poliacov a luat în posesiune terenurile necesare construirii liniei ferate, fără consimțământul proprietarilor, fără sentința tribunalelor și fără plata despăgubirilor, așa cum prevedea art. 13 al Convenției româno-ruse din 4 aprilie 1877¹⁴ și art. 19 din Constituția română¹⁵. Numai comuna Galați a pierdut 125.518 mp. Păgubașii au reclamat la comisarii români de pe lângă Comandamentul Armatei Ruse și la

¹⁰ Dumitru P. Ionescu, *Construirea liniei ferate Iași—Ungheni*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași, nr. XXIII/1, 1986, p. 288.

¹¹ C. Hârjeu, *Căi ferate. Conferințe făcute*, București, 1890, p. 139 (litografiat).

¹² Eduard Sava, *Economia industriei transporturilor și evoluția agriculturii, industriei și comerțului în România 1859—1905*, București, Tipografia G. A. Lăzăreanu, 1906, p. 138.

¹³ Mihail Kogălniceanu, *Documente diplomatice*, București, Edit. politică, 1972, p. 196.

¹⁴ „Monitorul Oficial”, no. 91, vineri 22 aprilie 1877, p. 2 673, col. 2.

¹⁵ *Constituțiunea României*, București, Imprimeria Statului, 1866, p. 21.

guvernul I. C. Brătianu, dar în zadar. Expropriații se pregăteau să meargă la Moscova, ca să ceară despăgubiri, ceea ce a făcut pe deputatul G. Cantili să interpeleze pe ministrul de externe și pe ministrul lucrărilor publice, în ședința din 15 februarie 1878¹⁶.

Interpelarea a fost dezvoltată în ziua de 2 martie¹⁷, când Cantili a depus o moțiune, care invita guvernul să insiste pe lângă intențența rusă pentru despăgubirea expropriaților. A răspuns prompt ministrul de externe, Mihail Kogălniceanu, care a recunoscut că a primit plângeri din partea celor expropriați, s-a adresat antreprenorului Poliacov și acesta i-a răspuns cinic: „N-am nimic cu D-voastră și D-voastră nimic cu mine”¹⁸. Prin agentul diplomatic al Rusiei la București, Dimitrie Stuart, ministrul de externe român s-a adresat guvernului de la Sankt Petersburg, care „a răspuns că trebuie să se gândească”. Kogălniceanu a declarat că va continua tratativele diplomatice cu Rusia pentru despăgubirea celor expropriați, dar răpirea sudului Basarabiei de către țar, prin Congresul de la Berlin din 1 iulie 1878, a anulat orice demers.

Liniile Târgul Ungheni—Tighina și Reni—Tighina au fost preluate de „Societatea Căilor Ferate ale Odesei” care, ulterior, a devenit particulară, și, în 1881, a concesionat construirea căii ferate Balta (Ucraina)—Atachi—Noua Suliță (171,7 km). Linia aceasta a avut o mare importanță economică deoarece a legat Basarabia cu Bucovina, făcând joncțiunea dintre rețeaua rusă cu cea austro-ungară.

Urmând exemplul multor state din Europa, Rusia a răscumpărat în 1890 liniile ferate din Basarabia construite de „Societatea Căilor Ferate ale Odesei”, înglobându-le în „Direcția Căilor Ferate de Sud-Vest ale Statului” care, în anii 1892—1894 a construit linia Mateuți (Rezina)—Șoldănești—Cobâlnia—Unghitești—Rogojeni—Țara—Florești—Mărculești—Alexandreni—Bălți (114,5 km). În acești ani s-a executat la Mateuți primul tunel din Basarabia.

În anul 1897, au avut loc mari inundații în sudul Basarabiei și apele Prutului au crescut cu 7 metri, distrugând podul de la Reni, care, executat numai din lemn și în mare grabă, a avut un caracter provizoriu, moștenit din 1877.

În anul 1912¹⁹, guvernul rus a concesionat societății particulare Bessarabscoe—Jelesno—Dorojnoe—Obscestvo, cunoscută cu simbolul B. J. D. O., construirea unei rețele feroviare în sudul Basarabiei. După doi ani a izbucnit primul război mondial și compania a realizat până în 1916 numai liniile: Basarabeasca—Ancicrak—Arçiz—Sărata—Culevcea—Alcalia—Cetatea Albă (152,7 km) și Cetatea Albă—Bugaz (19,7 km). Imediat s-a trecut la construirea liniei Basarabeasca—Abaclia—Comrat—Iargara—Prut (98 km). Executată în anii 1917—1918, cu ecartament normal, de către societatea particulară rusă Uprador, cu ajutorul armatei și în mare grabă, calea ferată Basarabeasca—Abaclia—Prut avea porțiuni de rezistență foarte mare (curbe de 216 m rază și rampe de 0,024 mm), ceea ce a stânjenit simțitor exploatarea. Podul de peste Prut era construit din lemn, cu 3 deschideri de câte 20,5 m. Din cauza traseului slab, fără scurgerea apelor în tăieturi, a terenurilor fugitive, a șinilor de tip ușor, a lipsei de balast și de traverse sănătoase, a podețelor slabe de lemn, aveau loc deraieri zilnic. Asemenea accidente nu aveau consecințe grave din cauza vitezei reduse, 15 km/oră, și din cauză că se circula numai ziua. Gările erau construite din cărămidă nearsă pusă pe temelie de piatră, acoperite cu tablă neagră și aveau linii de garaj; erau legate între ele printr-un fir telefonic întins rudimentar pe stâlpi provizorii de lemn. Stația Iargara avea o remiză din lemn pentru locomotive, barăci din lemn pentru personal, alimentare cu apă etc. Calea ferată Basarabeasca—Abaclia—Prut a fost deschisă numai pentru traficul de mărfuri, trecea Prutul pe un pod de lemn construit după sistemul rusesc Lehmke, ca să facă joncțiunea cu linia Fălciu—Zorleni (58 km).

Datorită războiului, la 16 martie 1915²⁰, s-a încheiat Convenția româno-rusă, care stabilea transporturi directe între cele două state, prin gările Reni, Ungheni și Ițcani, pe timp nelimitat. Războiul a obligat armata rusă să construiască noi căi ferate: 1. Linia normală Ungheni—Buciumeni—Scumpia—Fălești—Catranic—Răuțel—Bălți—Pelinei—Drochia—Târnova—Dondișani—Dăngeni—Ocnia (176,3 km); 2. Linia îngustă de 1 m Bucovăț—Prut—Huși (112,6 km), ca prelungire a căii ferate Huși—Crasna (32,553 km), construită de guvernul român în anii 1885—1890 și inaugurată la 15 octombrie 1890²¹; 3. Linia îngustă de 1 m Larga—Dancăuți. Astfel la sfârșitul anului 1916, existau pe Prut 4 joncțiuni feroviare: Ungheni, Reni, Fălciu, Huși. Din necesități militare, guvernul țarist a dublat liniile: Ungheni—Tighina

¹⁶ „Monitorul Oficial”, no. 37, joi 16 februarie 1878, p. 939, col. 3.

¹⁷ Ibidem, no. 50, vineri 3 martie 1878, p. 1396, col. 1.

¹⁸ Ibidem, p. 1398, col. 1.

¹⁹ Victor Slăvescu, *Curs de transporturi. Principii generale — căi ferate — navigație fluvială și maritimă*, București, Cartea Românească, 1930, p. 226.

²⁰ „Buletinul Căilor Ferate Române”, no. 21, 1 noiembrie 1916, p. 1.

²¹ Dumitru P. Ionescu, *Primele căi ferate înguste în România*, în „Revistă istorică”, tom II, 1991, nr. 7—8, p. 753.

(167 km) și Noua Suliță—Volcineț (Atacși) (171,7 km), dar s-a circulat numai pe o singură cale. La începutul anului 1917 armata rusă a început terasamentul liniei ferate Drăngeni—Lipcani.

Menționăm că în construcțiile feroviare din perioada primului război mondial au primat interesele militare, astfel că toate liniile au fost realizate cu mare grabă, în condiții tehnice detestabile și cu „aberațiuni” în alegerea traseelor. Conform planului țarist de rusificare, rețeaua feroviară a Basarabiei a fost construită în strânsă conexiune cu Odessa și Kiev. În ianuarie 1918, rețeaua feroviară avea 7 linii cale largă de 1,524 m, ce reprezentau 1.110,2 km. Având suprafața de 44.442 km², Basarabia avea numai 2,6 km cale ferată la 100 km²²². Rețeaua era insuficientă pentru cele 4.563.884,94 ha și pentru satisfacerea nevoilor economice ale populației de 2.344.800 locuitori, care trăiau în 16 orașe și 1.875 sate²³.

Pentru a ilustra această insuficiență, menționăm că, în medie, Basarabia producea anual 300.763.000 kg de cereale, 100.999 puduri (1 pud = 16,381 kg) de tutun, circa 30.000.000 litri de vin, numeroase vite mari și mici, importante cantități de ceară și miere, zahăr, spirt, pește sărat, olărie, lână și cașcaval²⁴. Exportul cerealelor se făcea numai prin Odessa.

Rețeaua basarabeană era nesatisfăcătoare și datorită faptului că avea numai o linie principală, Tighina—Ungheni, cale dublă; celelalte linii erau secundare. În plus, exista o mare deficiență: nu toate capitalele de județ erau legate între ele prin căi ferate. Astfel, orașul Hotin, centrul administrativ și cultural al județului Hotin, cu o suprafață de 378.000 ha și cu 100 comune²⁵, nu dispunea de o cale ferată, deși avea un frumos trecut istoric și dispunea de o renumită fabrică de spirt²⁶.

Construind în vederea unei rapide și rentabile exploatare, companiile particulare au executat linii slabe în Basarabia și au săvârșit aberații tehnice. Au folosit 12 tipuri de șini ușoare de 20 kg m liniar, le-au așezat direct pe terasamente, în mare parte pe balast de nisip, cu traverse de lemn moale (brad sau pin), care crăpau repede sub presiunile și izbiturile transmise de materialul rulant. Ca să facă economie, antreprenorii au evitat lucrările de artă și au executat șerpuituri de trasee, au construit poduri provizorii și puține cantoane, în majoritate din lemn. Pe căile ferate Reni—Cîinari—Tighina, Ungheni—Bălți, Basarabasca—Cetatea Albă, Abaclia—Prut clădirile stațiilor erau lucrate foarte simplu, numai din lemn, și aveau extrem de puține semnale, instalații și aparate pentru asigurarea circulației. Pe cele mai multe linii nu existau ace electrice sau mecanice.

Gările se aflau la mari distanțe una de alta: 13,1 km între Bucovăț și Strășeni sau între Ghidighici și Chișinău, 14,5 km între Șipoteni și Călărași, 15,4 km între Ungheni și Pârlița, 36 km între Țăra și Cobălția, pe linia Bălți—Mateuți. Stații importante ca Chișinău, Bălți, Bugaz, Mateuți, Rediul Mare, Paris, Visterniceni erau lipsite de magazine și cheiuri, ceea ce îngreuna mult schimbul de mărfuri.

Rețeaua feroviară dispunea numai de 28 locomotive²⁷, care erau alimentate cu lemne. Castelele de apă erau puține și aveau un volum mic. Existau suficiente stații pentru alimentarea locomotivelor cu apă, dar ele nu aveau instalații de epurare a apei, absolut necesare, fiindcă majoritatea surselor proveneau din ape superficiale (iazuri, lacuri) și erau murdare sau dure²⁸.

Materialul rulant era insuficient și în mare parte deteriorat, astfel că din 91 vagoane de serviciu și poștă erau folosite numai 27, din 389 vagoane de călători erau folosite numai 118, din 1.938 vagoane de marfă descoperite erau folosite numai 602, din 4.549 vagoane de marfă acoperite erau folosite numai 1.746²⁹. Deși erau de diferite tipuri, toate vagoanele aveau șasiuri de lemn.

Datorită acestor lipsuri, existau puține trenuri pe zi, aveau tonaje reduse și viteze mici, iar întârzierile erau frecvente. Astfel, pe cea mai bună cale ferată din Basarabia, Ungheni—Chișinău, nu se depășea viteza de 30 km/oră, pe distanța Prut—Abaclia se circula cu 15 km/oră, iar pe linia Ungheni—Bălți locomotiva mergea numai cu 10 km/oră.

²² N. Fălcoianu, *Geografie militară a României Mari*, București, Imprimeria Statului, 1924, p. 131.

²³ „Arhiva C.F.R.”, nr. 13, 1 decembrie 1922, p. 194.

²⁴ C. Diaconovich, *Enciclopedia română publicată din însărcinarea și sub auspiciile Asociațiunii pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român*, Sibiu, Editura și Tiparul lui W. Krafft, 1898, tomul I, p. 413.

²⁵ *Necesitatea construirii liniei ferate la Hotin (Articole publicate de către d. Mihail Trușău, Teodor Plop și P. Ionescu Deralcan, în foaia "Cetatea Hotinului", Hotin, Tipografia "N. Iorga", 1942, p. 2.*

²⁶ Prima propunere pentru construirea unei linii ferate de la Mămăliga la Hotin a făcut-o mareșalul Ion Antonescu în primăvara 1942, când a vizitat orașul.

²⁷ „Revista C.F.R.”, nr. 4—8/1940, p. 106, col. 1.

²⁸ Ibidem, p. 105, col. 2.

²⁹ Mihail Toma Maer, *op. cit.*, p. 255.

Pe rețeaua basarabeană circulau zilnic 2 accelerate, 24 trenuri personale, 8 trenuri mixte (călători și mărfuri) și 22 marfare. „Linia de mare trafic” Ungheni-Chișinău folosea în 24 de ore un accelerat în ambele sensuri și trei perechi de trenuri personale. Circula zilnic pe distanța Ungheni-Bălți două perechi de personale, iar pe linia secundară Lipnic-Atachi două trenuri mixte în fiecare sens³⁰. Numai o perechi de trenuri personale, în 24 de ore, umblau pe liniile Chișinău-Tighina, Reni-Basarabeasca-Tighina, Basarabeasca-Cetatea Albă, Bălți-Lipnic, Bălți-Rezina (Mateuți). Toate trenurile de călători aveau atașate, totdeauna, vagoane de marfă. Acceleratele nu aveau vagon-restaurant, dar aveau samovare, care ardeau continuu, așa că oricând călătorul avea un ceai fierbinte. Aparținând unei companii belgiene, vagoanele de călători erau neestetice în exterior, dar înăuntru erau foarte încăpătoare și comode, lăsând de dorit numai curățenia³¹.

În stațiile principale Chișinău, Reni, Basarabeasca, Cetatea Albă și Ocnița existau depouri și remize de locomotive, precum și revizii de vagoane, dar cu utilaj redus, iar la Tighina se afla un atelier pentru repararea materialului rulant, rău utilat. Nu erau iluminate electric nici măcar nodurile feroviare importante ca Târgul Ungheni, Basarabeasca, Bălți. Numai stația Tighina avea o uzină electrică.

Deficiența cea mai mare a rețelei basarabene era ecartamentul larg de 1,524 m, astfel că la toate joncțiunile aveau loc transbordări de călători și mărfuri, în vagoane cu ecartament normal de 1,435 m, ceea ce însemna taxe suplimentare și mărirea tarifelor, noi eforturi de muncă, pierderi de mărfuri și de timp, întârzieri pe parcurs.

Primul război mondial a degradat mult rețeaua feroviară din Basarabia, unele linii ca Huși-Bucovăț, Larga-Chelmenți-Nistru (36, 2 km), devenind inutilizabile, au fost abandonate. În toamna 1917, detașamente de bolșevici au provocat mari paguri rețelei feroviare din Basarabia în punctele de joncțiune și, mai ales, în sud. Podul de la Tighina a suferit mari stricăciuni și circulația între România și Rusia Sovietică a fost întreruptă. Societatea B.J.D.O. a profitat de dezordinea provocată de bolșevici și a sustras un bogat material rulant, trecându-l peste Nistru, în Ucraina, pe podul de pontoane de la Bugaz.

La 27 martie 1918, Sfatul Țării de la Chișinău a proclamat Unirea Basarabiei cu patria-mamă, România. Fiind prima provincie unită, rețeaua ei feroviară de 1.120,2 km a fost prima contopită în Direcția C.F.R., administrația românească fiind repede și ușor introdusă cu ajutorul numeroșilor ceferiști refugiați în Moldova, din cauza ocupației germane.

Datorită cauzelor de mai sus, imediat după Unirea din martie 1918, prima grijă a guvernului român a fost trecerea grabnică la „normalizarea” rețelei basarabene, mai ales că ecartamentul larg de 1,524 m îngreuna mult traficul. Prin eroismul ostașilor din Regimentul 2 C.F., lucrarea a fost executată până la 29 septembrie 1919³². Simultan, Direcția C.F.R. a refăcut 319 și 151 km cale ferată, a înlocuit 2.000.000 traverse și a stabilit un trafic direct și lesnicios între toate provinciile românești. Direcția C.F.R. a răscumpărat 350 km c.f. de la societățile particulare, a înlocuit în 1928³³ podul de lemn de peste Prut, la Fălcui, cu un pod metalic și în anii 1924—1931 a construit linia cu ecartament normal Căinari-Ementhal-Botna-Bălțați-Broasca-Reva (44,5 km) cu 28 poduri și podețe de 178 m, cu tunelul Țipala de 689 m, cheltuind 400.000.000 lei³⁴. Linia a fost deosebit de utilă în economia românească, fiindcă a scurta mult distanța dintre Chișinău și Galați; în plus, ea a îndeplinit o necesitate strategică, fiind mai depărtată de Nistru.

În aceeași perioadă, pentru salariații săi, Direcția C.F.R. a construit locuințe în stațiile Târgul Ungheni, Tighina, Bălți, Basarabeasca, Comrat, Gargara, Șipotenii; puncte sanitare la Chișinău, Tighina, Târgul Ungheni, Reni, Basarabeasca, Bălți, Lipnic, Florești, Noua Suliță, Cetatea Albă; un sanatoriu la Bugaz; școli primare și cămine de ucenici la Chișinău, Reni, Bălți, Lipnic, Basarabeasca și Florești; biserica din Lipnic.

Pe baza Convenției de la Moscova din februarie 1935, România a reluat la 18 octombrie 1935³⁵ relațiile feroviare cu U.R.S.S. Buna vecinătate a durat puțin timp, deoarece guvernul sovietic a copleșit din nou Basarabia, la 28 iunie 1940, când a reînscut calvarul unor ani lungi de oprimare, de deznăționalizare pentru frații noștri, românii din Basarabia.

³⁰ „Revista C.F.R.”, nr. 4—8/1940, p. 107, col. 1.

³¹ Radu D. Rosetti, *Prin pravoslavnica Rusie. Note de călătorie*, București, Edit. Librăriei Leon Alcalay, 1913, p. 22.

³² „Revista C.F.R.”, nr. 4—8/1940, p. 103.

³³ Dumitru Iordănescu, Constantin Georgescu, *Construcții pentru transporturi în România. Monografie*, București, Centrala de Construcții Căi Ferate, 1986, vol. I, p. 406.

³⁴ 1930—1940 un deceniu de realizări C.F.R., București, Imprimeria C.F.R., 1940, p. 31

³⁵ „Revista C.F.R.”, nr. 9—10, septembrie-octombrie 1935, p. 264.

ÎNVĂȚĂMÂNTUL ÎN SUDUL BASARABIEI ÎNTRE ANII 1857—1878

NICHITA ADĂNILOAIE

Istoria zbuciumată a Basarabiei, pe lângă anii de restriște, de durere și frustrare cauzați de ocupația străină, ne-a oferit uneori și perioade mai liniștite de dezvoltare liberă în toate domeniile, implicit de împliniri materiale și spirituale ale locuitorilor ei. O astfel de perioadă — din păcate numai pentru sudul Basarabiei — o constituie cele două decenii de administrație românească dintre Congresul de la Paris, care a hotărât retrocedarea către Moldova a județelor Cahul, Ismail și Bolgrad, și Congresul de la Berlin unde Rusia și-a impus voința de a le reanexa, deși se angajase, prin convenția din aprilie 1877, să respecte integritatea teritorială a României.

Ne vom referi, în cele ce urmează, la dezvoltarea învățământului românesc în zona menționată, învățămînt care a contribuit eficient, în acei ani, la ridicarea nivelului cultural al basarabenilor și la deșteptarea conștiinței lor naționale.

Trebuie să precizăm de la început că, în pofida adevărului, scriitori ruși care s-au ocupat de Basarabia au susținut că la 1812, la anexarea ei de către Imperiul țarist, „nu existau nici școli, nici chiar știutori de carte” în această provincie¹. Afirmările lor sunt inexacte, deoarece boierimea știa carte românească și grecească, iar condicile de administrație ale moșilor și actele scrise și semnate de ea în acel timp sunt dovezi peremptorii în acest sens. Apoi mulți boieri din Basarabia — ca, de altfel, din restul Moldovei și din Muntenia — aveau acasă guvernatori francezi sau greci pentru copiii lor. Clericii, de asemenea, știau a scrie, a citi, socoti și cânta românește în biserică; altfel n-ar fi fost admiși în funcții. Mărturii sunt actele și condicile bisericești scrise în românește. Pe lângă unele biserici și mănăstiri basarabene funcționau un fel de școli în care învățau carte fiii de preoți, de dascăli și alți copii din împrejurimi. În alte sate preoții și dascăli îi învățau acasă, pe copiii lor, carte și cântări bisericești pentru a-i lăsa în loc². De aceea, unele familii au dat 3—4 generații de preoți. (Exemplu, familia Ceacir).

„În afară de acest învățămînt familial sau particular, în Moldova au funcționat temporar din anul 1766, prin toate ținuturile și școli publice sau domnești. Astfel, prin hrisovul voievodului Grigore al III-lea Ghica, din 1766, s-a hotărât înființarea a 23 de școli domnești și s-au rânduit și „dascăli moldovenești pe la ținuturi”. Cinci din aceste școli au fost înființate în ținuturile basarabene și anume la: Greceni, Lăpușna, Chișinău, Orhei și Soroca³. În sudul Basarabiei nu s-au putut deschide atunci școli publice din cauză că această zonă era administrată nemijlocit de turci. În mai 1803, printr-un alt hrisov, voievodul Al. Moruzi a hotărât ca în școala domnească de la Chișinău, pe lângă limba moldovenească, să se învețe și limba elinească⁴.

După anexarea Basarabiei de către Rusia, târgoveții din Chișinău au cerut, în câteva rânduri, mitropolitului Gavriil Bănulescu, „să redeschidă vechea lor școală moldovenească” — ce fusese închisă în timpul războiului ruso-turc din anii 1806—1812 — obligându-se să contribuie și ei la întreținerea acesteia. Cu încuviințarea mitropolitului, școala a putut funcționa, scurt timp, pe lângă două biserici. În 1815 târgoveții se plîngeau din nou că fiii lor erau „lipsiți de hrana învățăturii limbii moldovenești” și cereau zadarnic ca, prin milostenia publică, să se poată

¹ Vezi P. Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru 1812—1918*, Iași, 1929, p. 139.

² *Ibidem*, p. 140—131.

³ Vezi textul hrisovului publicat de V. A. Urechia, *Istoria școalelor de la 1800—1864*, tomul IV, București, 1901, p. 51—53.

⁴ Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, Chișinău, Edit. Cartea Moldovenească, 1991, p. 248.

„îdi niște case mai mari de școală”⁵. Vechile școli domnești n-au fost redeschise nici la Chișinău nici în celelalte localități, unde funcționaseră cu intermitențe, până la 1806, deoarece administrația rusă urmărea să-și creeze școli proprii, care să ducă la desnaționalizarea basarabencilor.

Mitropolitul Gavriil Bănulescu, după cum se știe, a izbutit să înființeze atât școala eparhială cât și seminarul de la Chișinău, în 1813. În raportul său către Sinodul din Petrograd, mitropolitul a insistat ca în aceste școli, pe lângă limba rusă, să se învețe neapărat și „limba națională moldovenească... precum și limba latină, fiindcă din ea se trage și se poate îmbogăți cea națională”⁶. Seminarul de la Chișinău era frecventat și de elevi de dincolo de Nistru. Materiile se predau în limba română, în primele decenii de la înființare, iar mai târziu aceasta a fost înlocuită cu cea rusă. Prin grija lui Gavriil Bănulescu s-a înființat tipografia mitropoliei din Chișinău de sub teascurile căreia au apărut, în românește, numeroase cărți bisericești, inclusiv *Noul Testament* și o serie de „bucovine pentru școli”⁷.

Tot sub oblăduirea Mitropoliei din Chișinău au apărut între anii 1822—1840, unele școli elementare în care elevilor li se predau, „în rusește și moldovenește”, scrisul, cititul și socotitul, după metoda lancasteriană. Aceste școli au fost înființate la: Chișinău, Cahul, Ismail, Cetatea Albă, Tighina, Bălți, Orhei, Soroca, Hotin, precum și în câteva sate⁸. Unele din aceste școli au funcționat 2—3 ani, altele au avut o durată mai lungă fiind transformate în școli ținutale și rusificate treptat. De altfel, la 29 februarie 1828, a fost sancționată legea care anula *Așezământul* din 1918 și „impunea calimbă oficială, singură, limba rusă” în Basarabia⁹.

În anul 1833 s-a deschis la Chișinău un liceu rusesc în care, până la 1866, s-a predat facultativ și limba română pentru moldovenii doritori¹⁰. În septembrie 1841 boicrimea basarabeană (în frunte cu I. Sturdza), într-un raport către guvernator, arăta că „limba moldovenească este neglijată în școlile publice”, că „școlile ținutale sunt lipsite de profesori de limbă moldovenească” și de cărțile necesare pentru acest obiect. Din această cauză, „copiii nobilimei basarabene” nu se pot perfecționa în „limba maternă literară”. Întrând în liceu, cu toate că acolo se predă și limba moldovenească, ei nu se pot folosi de această limbă lipsindu-le complet „manualle didactice în limba maternă”. În final, boicrimea cerea să se numească la școli profesori „de limbă moldovenească” și să se procure din Moldova și Muntenia cărțile didactice necesare¹¹. În urma acestor insistențe guvernatorul a admis predarea limbii române în școlile din Hotin și Bălți. Aceasta se pare că a fost ultima dată când ocărmuirea rusă a mai încuviințat ca limba română să constituie obiect de studiu în școlile publice basarabene.

Urmărind să pună învățământul în serviciul rusificării populației moldovenești, autoritățile țariste au dispus, în 1867, scoaterea limbii române din toate școlile publice basarabene, fie că erau școli întreținute de stat ori de cler. Tot atunci limba română a fost scoasă și de la seminarul din Chișinău¹². Guvernatorul Batiușcov declara, cu cinism, că scopul acestor măsuri discriminatorii, referitoare la învățământ, este rusificarea românilor basarabeni. El scria „dacă vom ca Basarabia să se contopească pe deplin cu Rusia, atunci trebuie, prin mijlocul școalelor, să ne grăbim a face ca măcar jumătate din țăranii moldoveni să devie ruși. Spre această țintă tinde tocmai sistemul de învățământ public, adoptat acum de ocărmuire”. Planul de învățământ — continua Batiușcov — era așa fel întocmit „ca să se poată nădăjdui ca tânăra generațiune moldovenească în Basarabia să fie crescută în duhul curat rusesc și să se contopească, în chip organic, ... cu Rusia”¹³.

Pentru românii din sudul Basarabiei se iviseră zorii unei vieți libere și prospere încă din 1856. În acel an, Congresul de pace de la Paris — ce a pus capăt războiului Crimeei — a impus Rusiei îndatorirea de a restitui Moldovei Basarabia sudică (districtele Cahul, Bolgrad și Ismail) cuprinzând o suprafață de 10.288 verste pătrate, cu o populație de 127.330 locuitori: moldoveni, bulgari, lipoveni și găgăuzi. Pe lângă românii moldoveni băștinași — și care constituiau majoritatea populației basarabene — ceilalți fuseseră colonizați de ruși, după anexarea din 1812, pe locurile rămase de la tătarii care părăsiseră Buceagul. Vestea revenirii acestui teritoriu la patria mamă a fost primită cu mare bucurie, atât pe ambele maluri ale Prutului cât și în capitalele celor două principate române (Iasi și București), unde lupta pentru

⁵ *Ibidem* p. 252.

⁶ *Ibidem*, p. 249.

⁷ *Ibidem*, p. 226—227.

⁸ *Ibidem*, p. 250—251; P. Cazacu, *op. cit.*, p. 144.

⁹ L. T. Boga, *Lupta pentru limba românească și tăcia unirii la românii din Basarabia după 1812*, Chișinău, 1932, p. 16—17.

¹⁰ Nicolae Ciachir, *Basarabia sub stăpânire țaristă*, București, 1992, p. 51; Vezi și L. T. Boga, *op. cit.*, p. 21.

¹¹ Vezi Ion Nistor, *op. cit.*, p. 252.

¹² L. T. Boga, *op. cit.*, p. 21; Ion Nistor, *op. cit.*, p. 253.

¹³ Vezi Ion Nistor, *op. cit.*, p. 254; vezi și N. Ciachir, *op. cit.*, p. 55.

Unire era în plină desfășurare. Vasile Alecsandri scrisese atunci marșul *Drum bun*, pe care-l cântau soldații români înaintând peste Prut să ia în primire vechea Basarabie:

„Hai cu Domnul Sfîntul,
Haideți peste Prut,
Să păzim pămîntul
Care l-am avut”¹⁴.

Îndată după instalarea administrației românești a început și opera de culturalizare a locuitorilor ce fuseseră supuși până atunci procesului rusificării. Guvernul de la Iași, preocupat de organizarea școlilor și încurajarea învățământului național în teritoriul basarabean „reîntors patriei după 45 de ani de înstrăinare”, a trimis acolo pe P. Costandache, din Departamentul Cultelor și Instrucțiunii Publice, să ia contact cu autoritățile locale, cu notabili și obști sătenești, să studieze atent starea de lucruri și să facă propunerile necesare pentru răspîndirea științei de carte. La 20 martie 1857, P. Costandache a înaintat departamentului de resort un amplu raport în care a aratat că în trecut au funcționat, temporar, unele școli elementare în Cahul, Bolgrad, Ismail, Reni, Leova, Chilia și în câteva colonii pentru a forma scriitori la cancelariile locale. Acum — precizează trimisul guvernului — „se află în ființă” numai în Bolgrad (oraș care s-a bucurat de anumite privilegii) „o școală mixtă, nici primară, nici elementară, compusă din două clase și un singur profesor” și „câteva școale” prin satele coloniștilor bulgari, „cu profesori plătiți de către obștile sătene și cari predau în limba rosiană”. El a constatat peste tot — în orașe, târguri și sate — un interes major al locuitorilor pentru înființarea de școli primare, iar în Bolgrad și Ismail chiar pentru crearea unor gimnazii. Asigurarea localurilor de școală, a mobilierului și a celorlalte cheltuieli, de întreținere și de personal, urmau să cadă — conform angajamentului — în sarcina eforiilor locale, care erau pe cale de organizare și care rugau guvernul să trimită, cât mai repede, profesori, manuale, și material didactic. P. Costandache insistă și el, în finalul raportului, ca Departamentul să trimită „profesorii trebuitori”, cărți școlare prin toate localitățile unde sunt prevăzute școli, „iar mai cu osebire abecedare române și modele de caligrafie, care sunt neapărate pentru școalele elementare”¹⁵.

Pe de altă parte, Ion Ionescu „bravul prefect al coloniilor basarabene” — cum îl caracterizează un învățător¹⁶ — a cerut guvernului să trimită 25 de învățători pentru a putea începe școala la 1 septembrie 1857 și în satele din colonii. El cerea să se înființeze școli românești chiar și prin satele din coloniile bulgărești și sublinia că poziția și răsplata ce dau coloniștii învățătorilor „este foarte frumoasă”¹⁷. În august 1857, observând că numirea personalului didactic întârzie, Ion Ionescu s-a dus personal la Iași și a ales 15 elevi de pe băncile școlii preparandale (normale) de la Trei Ierarhi, cărora le-a explicat că misiunea lor, ca învățători „este să deștepte din letargie românismul”, ce fusese înăbușit de ocupații ruse „și să pună primele pietre la întemeierea învățământului național”¹⁸.

Datorită insistențelor lui I. Ionescu, P. Costandache și a măsurilor luate de Departamentul Cultelor și Instrucțiunii s-au putut înființa și deschide, începând din toamna anului 1857, primele școli primare, publice, în localitățile din sudul Basarabiei¹⁹. Astfel, în septembrie 1857, s-a deschis școala din satul Babele, districtul Bolgrad, cu 17 elevi, având ca învățător pe N. Nicolau, școala din Colibași cu 30 de elevi, având ca învățător pe D. Moroșanu și școala din Văleni (învățător fiind Emanoil Dumbravă). În lunile următoare s-au deschis școli la: Cartal (cu 22 elevi), Cișmechioi (cu 44 elevi), Barta, Satul Nou, Frecăței și Anadol²⁰; școala din ultimul sat — arată documentele — a fost construită în câteva luni de țărani români, care sunt în majoritate, și câțiva bulgari veniți de peste Dunăre, cu care se înțelegeau bine²¹.

În 1858 s-au înființat școli în satele: Slobozia (învățător I. Sălăgeanu), Vulcănești (învățător G. Stroeanu), Erdecburno (învățător N. Petru), Șichirlichitai (învățător V. Brânzei) și Tașbunar (învățător G. Moroșanu)²². Tot în anul 1858 s-au înființat școli primare urbane de

¹⁴ Ion Nistor, *op. cit.*, p. 192; vezi și N. Ciachir, *op. cit.*, p. 34.

¹⁵ Vezi textul raportului la V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. III, p. 150—151.

¹⁶ Arh. St. Buc., fond Min. Cult. și Instrucț. Publice, dosar 441/1864, f. 1, 18 și 101.

¹⁷ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. III, p. 152.

¹⁸ Arh. St. Buc., fond Min. Cult. și Instrucț. Publice, dosar 441/1864, f. 101—102.

¹⁹ Arh. St. Buc., fond Min. Cult. și Instrucț. Publice, Moldova, dosar 237/1860, f. 74—75.

²⁰ Ibidem, dosar 1102/1858, f. 3—15; dosar 1198/1858, f. 9—11.

²¹ Ibidem, dosar 933/1857, f. 2.

²² V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. III, p. 139.

1 băieți la Ismail (având 91 de elevi la deschidere și profesor pe Al. Coșula), Bolgrad (cu 45 de elevi și profesor S. Brâncoveanu), Chilia (cu 25 elevi și profesor G. Romanescu), Reni (cu 28 elevi și profesor preot C. Bulhunea)²³ și Cahul (având 36 elevi și profesor pe D. Teodorescu. Din cei 36 elevi 25 erau români, 6 greci, 2 slavi, 2 germani și 1 armean, iar ca origină so ială: 10 erau fii de negustori, 8 „fii de noli”, 7 fii de clerici, 6 de meseriași, 3 de agri-cultori și 2 alte profesii)²⁴. De asemenea, s-au deschis școli primare urbane de fete la: Cahul, Ismail și Bolgrad și totodată s-a prevăzut înființarea unor școli de fete la Reni și Chilia și a unor școli de băieți în târgurile Leova și Tocenii, care însă n-au putut fi deschise decât după unirea celor două principate române, Moldova și Muntenia.

La 10 iunie 1858 caimacamul Moldovei, N. Vogoride (bulgar grecizat), a dat un hrisov pentru înființarea unei școli centrale la Bolgrad, școală care se va întreține din veniturile celor 40 de colonii — 24 bulgare și 16 române — din arendarea „cârciumelor de câmp, a podurilor plutitoare și a pescăriilor din bălțile aflătoare pe pământul acelor 40 comunități”. Această școală secundară urma să fie deschisă pentru fiecare colonist de religie ortodoxă și a rea ca principal scop să pregătească elevi pentru a deveni profesori, învățători și scriitori de cancelarie prin orașe și sate. „Toate învățăturile din această școală — se preciza în hrisov — se vor preda în limba română și bulgară în care se vor explica și limbile străine. Iar în școlile primare ce au a se înființa prin toate coloniile, învățătura se va urma în românește prin satele unde majoritatea populației va fi română și în bulgărește acolo unde majoritatea va fi bulgară”, cu mențiunea ca „și pentru acestea învățarea limbii române să fie obliga-torie”²⁵. Elevii vor fi admiși în clasa I dacă vor fi absolvit o școală colonială ori vor ști citirea, caligrafia, cele 4 operațiuni aritmetice și istoria sfântă pe scurt. Școala va avea 7 clase, cu materiile predate pentru un liceu, împărțit în două cicluri: primul ciclu cuprin-zând clasele I—III avea menirea să formeze învățători sătești și scriitori pentru colonii, iar ciclul al II-lea, clasele IV—VII, urma să pregătească profesori. Conducerea școlii centrale era încredințată la trei epitropi aleși dintre notabilii coloniști „care, împreună cu directorul școlii și sub președinția directorului coloniilor”, formau Comitetul de inspecție, comitet ce se ocupa și cu supravegherea școlilor din districtul Bolgrad²⁶. Și cum cei mai bogați coloniști erau bulgari — având pământuri întinse și privilegii acordate de țar și confirmate de Vogo-ride — aceștia au format, de la început, și Comitetul de inspecție, favorizându-și conaționalii și persecutând adesea pe profesorii și învățătorii români, spre a-i putea înlocui cu bulgari. De pildă, din 25 învățători români trimiși în satele din colonii, în ianuarie 1861 mai rămăse-seră doar 10; restul au fost nevoiți să-și părăsească posturile fiind „persecutați în toate chi-purile” — glăsuiesc documentele — ori strămutați și înlocuiți cu bulgari; unii mai dârzi — I. Sălăgeanu, Em. Dumbravă, V. Brânzei, V. Ștefănescu sau profesorul Gr. Petroveanu — nu s-au lăsat intimidați, au cerut anchete nepărtinitoare și în cele din urmă au fost reincadrați la ve-chile școli²⁷.

De altfel, privilegiile prea largi acordate prin hrisovul caimacamului Vogoride Comitetu-lui de inspecție al școlii centrale din Bolgrad au stârnit proteste din partea Consiliului școlar de la Iași. Acesta, cu acordul departamentului de resort, a trimis la Bolgrad pe inspectorul școlar T. Veisa să convingă pe bulgari că e în interesul lor să știe și românește și să introducă „această limbă în clasele superioare”, iar „la clasele primare” să rămână limba bulgară „dar și limba română să fie obligatorie”²⁸. Notabilii bulgari din Comitetul de inspecție nu s-au lăsat însă convinși nici să-și respecte obligațiile asumate prin statute și confirmate de hrisov. Docu-mente de arhivă vin în sprijinul acestei alegații. Astfel, în toamna anului 1860, M. Kogălni-ceanu, ministru ad-interim la instrucțiunea publică, făcând o inspecție la școlile basarabene a constatat că autoritățile instituite după hrisov „au călcat chiar dispozițiile prin el stator-nicite; că în școlile primare coloniale limba română, departe de a fi un element de învăță-tură, nu este măcar obligatorie nici acolo unde populația română predomină, că în școala centrală din Bolgrad pretinsele științe se predau numai în bulgărește”, iar în școala de fete numai puține eleve „învață și ceva românește”. Precizând că în acele autorități școlare nu a găsit „bărbați capabili pentru organizarea învățaturii”, că hrisovul e contrar Așezământului din 1851 și nici nu asigură coloniilor dezvoltarea lor culturală, Kogălniceanu a propus Consiliu-

²³ *Ibidem*, p. 174.

²⁴ Arh. St. Buc., fond Min. Cult. și Instrucț. Publice, Moldova, dosar 161/1861, f. 34.

²⁵ N. Vogoride, *Hrisovul Căimăcămiei pentru școlile din Bolgrad*, Iași, 1858, p. 5—6.

²⁶ *Ibidem*, p. 7—8, 10.

²⁷ Arh. St. Buc., fond Min. Cult. și Instrucț. Publice, Moldova, 237/1860, f. 50; dosar 142/1861, f. 1, 6, 14, 28; dosar 233/1861, f. 2, 14—20, 28, 122.

²⁸ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. III, p. 147.

lui de Miniștri abrogarea menționatului hrisov și trecerea veniturilor destinate Comitetului de inspecție pe seama statului, care se va îngriji mai bine de progresul instrucțiunii românești în districtul Bolgrad²⁹.

Se pare că referatul lui Kogălniceanu n-a mai fost discutat în ședința Consiliului de Miniștri; oricum, la 1 noiembrie 1860 el nu mai era interimar la Departamentul Instrucțiunii Publice. Abuzurile membrilor Comitetului de inspecție al școlii centrale din Bolgrad și persecutarea profesorilor români și a limbii lor vor continua. Comitetul de inspecție a adus din Rusia ca director al școlii centrale din Bolgrad pe D. Mutief, care-și luase un doctorat în științe și filosofie la Berlin³⁰. El a predat istoria naturală, comerțul și limba greacă, dar, ca director și membru al Comitetului de inspecție, a impus predarea științelor în limba rusă, înlocuirea istoriei patriei cu istoria Rusiei și trecerea limbii române ca obiect facultativ. Tot din ordinul lui, copiii românilor nu erau primiți în școală pe motiv că nu știu limba rusă și bulgară. Acest lucru a dat naștere la nemulțumiri în rândul românilor din colonii, care contribuiau fără folos la întreținerea școlii centrale a cărei venituri se ridicau la peste 6000 de galbeni anual³¹. Din cei șapte profesori ai școlii centrale, numiți de la început, unul singur, Gr. Petrovanu, era român. El a predat în primii doi ani limba română, geografia și istoria patriei. Dar, întrucât a dezvăluit Ministerului nerespectarea prevederilor hrisovului de către director și ceilalți membri ai Comitetului de inspecție, persecuțiile contra lui s-au intensificat. Directorul l-a reclamat în câteva rânduri că provoacă indisciplină în școală, i-a cerut destituirea, iar apoi, în februarie 1862, i-a interzis să mai intre la clasă, înlocuindu-l cu doi profesori bulgari care, deși știau foarte puțin românește, au fost puși să predea limba română³². La 14 mai 1862 comisia de cercetare trimisă de Minister constatând că învinuirile cei se aducea prof. Gr. Petrovanu erau neîntemeiate, l-a reabilitat obligând Comitetul de inspecție să-i achite și salariul pe lunile restante³³. Totodată, comisia a mai temperat și tendințele antiromânești ale conducerii școlii centrale din Bolgrad. Comitetul de inspecție a continuat însă să se amestece în numirea, controlul ori înlocuirea învățătorilor din colonii până după intrarea în vigoare a legii instrucțiunii din 1864, substituindu-se astfel atribuțiunile revizorilor școlari prevăzute în menționata lege. Se întâmpla uneori ca revizorul să numească un învățător și Comitetul altul, pentru aceeași catedră. Abia în toamna anului 1869 Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice va pune capăt acestor abuzuri și lucrurile vor intra pe făgașul legal³⁴.

După Unirea Principatelor și constituirea României moderne — operă la care au contribuit și reprezentanții districtelor Cahul și Ismail — dezvoltarea învățământului s-a intensificat. S-au deschis școli noi în sate, târguri și orașe și s-au creat noi posturi de profesori la școlile primare urbane pe măsură ce numărul claselor creștea, fiind numit câte un institutor la fiecare din cele 4 clase. Este de menționat că la început toți dăcălii școlilor primare își ziceau profesori și la fel îi numeau și unele autorități. Legea din 1864 aduce însă clarificarea de rigoare numindu-i învățători pe cei de la școlile rurale, institutori pe cei de la școlile primare urbane și profesori pe cei de la școlile secundare.

O dezvoltare mai mare au luat, în primii ani, școlile rurale din districtul Bolgrad (unde erau coloniile române și bulgare) ajungându-se în 1861 la 31 de școli, iar peste 10 ani la 53 de școli din care 26 salarizate de stat și 27 de comună³⁵. Populația județului Bolgrad era cea mai eterogenă; după statistica întocmită de Dionisie Pop Marțian, în 1863, numărul familiilor înregistrate în cele trei plăși ale districtului era de 9 014, din care 4610 români și 4404 străini (bulgari, găgăuzi, ruși lipoveni, greci germani etc.)³⁶. De altfel, din punct de vedere administrativ Bolgradul a fost contopit, în câteva rânduri, cu Ismailul formând un singur județ (primul avea satele și al doilea târgurile).

În județul Ismail, după înființarea școlilor primare urbane s-a cerut să se deschidă școli și în satele românești — Broasca și Covurlui — și în cele locuite de lipoveni și ruși — Necrasovca Veche și Nouă —, dar conducerea orașului Ismail n-a fost de acord, considerându-le suburbii ale sale³⁷. În 1864 și procurorul Tribunalului din Ismail a cerut, tot fără succes, să se deschidă școli în aceste vechi sate „pentru cultivarea limbii române”³⁸. Este adevărat că

²⁹ Arh. St. Buc., fond Min. Cult. și Instrucț. Publice, Moldova, dosar 237/1860, f. 61.

³⁰ Ibidem, dosar 161/1861, f. 191.

³¹ Ibidem, dosar 233 1861, f. 14, 19 și 28.

³² Ibidem, f. 94, 101, 124 și 127.

³³ Ibidem, f. 142.

³⁴ Arh. St. Buc., fond Min. Cult. și Instrucț. Publice, dosar 31/1869, f. 118 — 119 și 190.

³⁵ Ibidem, dosar 2186/1873, f. 29.

³⁶ Ibidem, dosar 1410/1863, f. 4.

³⁷ Arh. St. Buc., fond Min. Cult. și Instrucț. Publice, Moldova, dosar 137/1860, f. 116.

³⁸ Arh. St. Buc., fond Min. Cult. și Instrucț. Publice, dosar 441/1864, f. 7.

se vor înființa și în acest județ câteva școli rurale, dar la Tuzla, Nicolaeva și Vilcov, iar în orașul Ismail se va înființa în 1864 un seminar, în 1873 un gimnaziu și în 1877 o școală normală.

Județul Cahul a avut parte de prefecți întreprinzători și de mulți locuitori iubitori de învățătură, care au contribuit la construirea școlilor rurale. În iulie 1861 prefectul Iancu Ciucă scria ministrului instrucțiunii că „dorind a vedea răspândită lumina învățaturii printre săteni”, a stat de vorbă cu mulți cetățeni patrioți, convingându-i de necesitatea înființării școlilor rurale³⁹. Răspunzând chemării prefectului, ofertele și contribuțiile benevole pentru clădirea localurilor de școală au fost numeroase. Dăm numai câteva exemple din cele ilustrate de izvoarele arhivistice. Astfel, proprietarul Haralamb Macri din Aluatu se oferă să zidească o școală și o biserică pe moșia lui, să-i dea învățătorului o subvenție anuală și 14 fălci de pământ⁴⁰; Nediș Colea, proprietarul moșiei Tartaul de Salce se obligă să facă un local de școală, să plătească anual leaful învățătorului ce va fi încadrat și să-i dea și 20 fălci de pământ⁴¹; preotul D. Bușilă oferă suma de 650 de galbeni pentru construirea unei școli și a unei biserici în satul Răzeșesc Cârpești⁴²; răzeșii din Leușeni oferă 480 de galbeni pentru construirea și întreținerea unei școli în comuna lor⁴³; un grup de orășeni din Cahul scriu prefectului că, răspunzând apelului său, și din dorința de a-i lumina pe țărani, vor aduna și ei o sumă de bani necesară „în fondarea școalei într-un sat din cele mai sărace”⁴⁴; răzeșii din Capaclia se obligă să-și clădească o școală, iar ca învățător îl propun pe preotul satului, căruia îi vor plăti fiecare câte 2 galbeni anual⁴⁵ (de altfel și prefectul propusese ca preoții să fie și învățători în satele lor, pentru a ușura Ministerul de cheltuieli prea mari, destinate învățământului); locuitorii răzeși din Tomaiu au oferit 960 de galbeni pentru zidirea unui local de școală în satul lor⁴⁶; la 17 august 1862 aceiași răzeși, printr-un înscris, cu peste 200 de semnături, se obligă să întrețină școli și să achite și leaful învățătorului. În aceeași zi prefectul ruga pe ministru să trimită la Tomaiu „un profesor din cei ieșiți de la colegiuri”, căci localul este pregătit⁴⁷. Ministerul va trimite în octombrie pe normalistul P. Atanasie, care va cere, de urgență, programa, cataloage, hărți, sigiliu, manuale și alte obiecte necesare bunei funcționări a școlii⁴⁸. Donațiile au continuat și în anii următori: proprietarul moșiei Borceagu va oferi „gratis un local pentru școală”, precum și lemnele necesare încălzirii și o gratificație pentru învățătorul ce va fi numit⁴⁹, de asemenea arendașul moșiei Toceni a oferit școlii comunale „tot mobilierul și aparatele didactice necesare” încât acea școală — scrie revizorul — se bucură „de cea mai sistematică și mai completă dotare din district”⁵⁰.

Astfel stând lucrurile, putem conchide că prin donații și prin grija Ministerului, în câțiva ani, s-au înființat școli în toate comunele județului Cahul. În 1867 școlile din Tomaiu, Cârpești, Mingiru și Sărata-Răzeși au fost ridicate la rangul de „școli model”⁵¹. Majoritatea învățătorilor din Cahul aveau o pregătire corespunzătoare, fiind normaliști și seminariști.

Și în județul Ismail situația era la fel de bună.

În Bolgrad, deși sub raport cantitativ situația era trandafirică, ajungându-se la 76 de școli pentru cele 60 de comune ale județului, în privința pregătirii învățătorilor însă numai 35% din ei aveau calificarea necesară, 35% absolviseră 2—3 clase gimnaziale, iar 30% aveau doar cursul primar⁵². La 25 decembrie 1873 revizorul de Bolgrad raporta Ministerului că, în acel județ mulți învățători sunt absolvenți ai școlii centrale și „sunt foarte slabi în toate științele și cu deosebire în limba română pe care n-o înțeleg și n-o pot vorbi decât foarte

³⁹ Arh. St. Buc., fond Min. Cult. și Instrucț. Publice, Moldova, dosar 142/1861, f. 36.

⁴⁰ Ibidem, f. 38.

⁴¹ Ibidem, f. 72.

⁴² Ibidem, f. 37 și 49.

⁴³ Ibidem, dosar 607/1861, f. 2.

⁴⁴ Ibidem, dosar 603/1861, f. 4.

⁴⁵ Ibidem, dosar 142/1861, f. 39.

⁴⁶ Ibidem, f. 56.

⁴⁷ Ibidem, dosar 49/1862, f. 2—5.

⁴⁸ Ibidem, f. 12, 15—20' 35—41.

⁴⁹ Arh. St. Buc., fond Min. Cult. și Instrucț. Publice, dosar 453/1868, f. 34—35.

⁵⁰ Ibidem, dosar 2224/1873, f. 35.

⁵¹ Ibidem, dosar 453/1868, f. 10—11.

⁵² Ibidem, dosar 3756/1877, f. 3—15.

⁵³ Ibidem, dosar 2495/1875, f. 17.

puțin”⁵³. Cu toate acestea, jud. Bolgrad fiind „într-o stare cu mult mai înfloritoare decât Cahulul” și având comune bogate oferă învățătorilor salarii lunare de 100—120 lei, pe când cele din Cahul abia le pot oferi 25—50 ‘ei. O altă nedreptate s-a creat prin faptul că în Bolgrad 30 de școli rurale sunt salarizate de stat iar la Cahul numai 11. În mai 1874 revizorul Gr. Petrovanu a rugat pe ministru să intervină pentru a se face o justiție cu repartizarea salariilor pe cele două județe⁵⁴.

Făcând abstracție de salariul primit, mulți învățători basarabeni și-au făcut datoria cu toată conștiinciozitatea, sădind în sufletul copiilor știința de carte, dragostea față de limba română, față de neam și țară. Învățătorii destoinici erau îndrăgiți de săteni, de autoritățile locale și de revizorii școlari. De pildă, în septembrie 1867, locuitorii din Anadolu, jud. Bolgrad, mulțumesc ministrului „pentru trimiterea prof. N. Cirjeu”, precizând că acesta a avut „o conduită foarte bună în îndatoririle sale ca învățător, punându-și toată sârguința, cu zel, atât către copii ... cât și către întreaga comună”⁵⁵. Prefectul de Cahul Polihronie Arbore, inspectând, în noiembrie 1868, școala din Sărata-Răzceși, a rămas încântat de „marele progres făcut de școlari” și le-a oferit și bani. Totodată, prefectul roagă pe ministru să mulțumească învățătorului Th. Dima din Sărata și lui V. Brașoveanu din Mingiru pentru că „se ocupă mult de elevii d-lor”⁵⁶. Trei ani mai târziu revizorul raporta și el că învățătorul din Mingiru „este unul din cei mai buni din județ și are o conduită exemplară”⁵⁷. Revizorul I. Bănescu a propus, în decembrie 1875, ministrului Titu Maiorescu, iar acesta a aprobat, trecerea într-o categorie superioară de salarizare a învățătorilor P. Atanasiu din Tomaiu, C. Candrea din Leușeni și Toma Moțoc din Lărguța, deoarece sunt „foarte buni și au o conduită exemplară”⁵⁸. Și despre un învățător bulgar, I. Placunov, din Șichirlichitai, revizorul raporta, în iulie 1877, că prin zel și conștiinciozitate „face onoare corpului didactic”⁵⁹. Un învățător din Aluatu, Th. Ioanițiu, deși nu primise de mai multe luni salariul și nici registrele matricole cerute de la Minister, nu-și pierdea speranța că va fi satisfăcut, căci spune el — „speranța e pâinea săracului”⁶⁰.

Este de semnalat că la conferințele pedagogice din august 1874 învățătorii basarabeni, într-un referat argumentat cu seriozitate, au cerut să li se pună la dispoziție — pe baza legii de care beneficiază și preoții — cel puțin 10 desetine de pământ „drept adaos la salariu”, din care o parte să-l cultive personal iar alta să servească de grădină școlară pentru a învăța elevii în mod practic horticultura. Grădina să fie cultivată cu legume, fructe, flori, să se planteze în ea pomi roditori, duzi, să se procure și câțiva stupi pentru a deprinde, treptat, pe elevi cu apicultura, altoirea și sericicultura. Titu Maiorescu a considerat utilă propunerea învățătorilor basarabeni, dar prefectul de Bolgrad și ministrul de interne au respins-o⁶¹.

Învățătorii și institutorii au căutat să introducă în școli manualele aprobate de Minister, inclusiv abecedarul și cartea de citire elaborate de I. Creangă și colaboratorii săi. Pe de altă parte, atât institutorii cât și profesorii secundari s-au străduit să înjghebeze câte o bibliotecă pe la școlile lor. Cea mai mare bibliotecă o avea școala centrală din Bolgrad cu 541 de volume, apoi seminarul din Ismail cu 264 volume și școala primară urbană de băieți din Ismail care, printre cărțile sale, avea un exemplar din *Cronica* lui Șincai și unul din *Cronica* lui P. Maior⁶². Este de menționat faptul că în 1864 la școala de fete din Ismail era un portret al lui Ștefan cel Mare și unul al domnitorului Cuza, care vizitase școala în 1860⁶³.

⁵⁴ Ibidem, dosar 2500/1874, f. 11.

⁵⁵ Ibidem, dosar 319/1867, f. 28—31.

⁵⁶ Ibidem, dosar 453/1868, f. 113 și 131.

⁵⁷ Ibidem, dosar 747/1871, f. 55.

⁵⁸ Ibidem, dosar 3421/1876, f. 1 și 10.

⁵⁹ Ibidem, dosar 3453/1877, f. 35.

⁶⁰ Ibidem, dosar 41/1870, f. 17.

⁶¹ Ibidem, dosar 2761/1875, f. 1—11 și 31—37.

⁶² *Vezi Anuarul general al Instrucțiunii publice din România pe anul 1863—1864*, București, 1866, partea VI, p. 32—33.

⁶³ Arh. St. Buc., fond Min. Cult. și Instrucț. Publice, Moldova, dosar 262/1860, f. 14

În încheierea acestei comunicări se cuvine să precizăm că în cele două decenii de administrație românească a sudului Basarabiei s-au înființat acolo 125 școli primare rurale cu 2904 elevi și 1022 eleve, 15 școli primare urbane cu 706 elevi și 332 eleve, o școală centrală la Bolgrad, cu 113 elevi, un seminar la Ismail cu 156 elevi, un gimnaziu, tot acolo, cu 41 elevi și o școală normală cu 17 elevi, înființată în ultimul an. În total, s-au înființat și au funcționat 144 unități școlare la care au frecventat, în anul școlar 1877–78, un număr de 5291 școlari. Odată cu reanexarea sudului Basarabiei, în toamna anului 1878, autoritățile rusești au desființat aproape toate aceste școli, iar câteva le-au rusificat. Multe cadre didactice au părăsit în Dobrogea, ori au trecut peste Prut. Profesorii școlii normale s-au mutat la Galați unde activitatea acestei școli a continuat⁶⁴. Ocupanții ruși au interzis înființarea vreunei școli publice românești, până la 1917.

⁶⁴ Arh. St. Buc., fond Min. Int. Administrative, dosar 153/1878, f. 42.

DOCUMENTE DIPLOMATICE SPANIOLE REFERITOARE LA UNIREA TRANSILVANIEI CU ROMÂNIA

EUGEN DENIZE

După ce într-un număr anterior am publicat nouă rapoarte diplomatice ale ministrului spaniol din România, Manuel Multedo, cu privire la unirea Basarabiei cu România în 1918¹, acum ne propunem să oferim cititorilor alte patru rapoarte ale aceluiași ministru referitoare însă la Marea Unire a Transilvaniei cu România din 1 decembrie 1918.

De la început considerăm că se impun două constatări importante. În primul rând este vorba de o constatare de ordin cantitativ. Despre unirea Basarabiei, Multedo a scris nouă rapoarte, în timp ce despre unirea Transilvaniei doar patru. Cum se poate explica acest lucru? Crede-mă că destul de simplu. Unirea Basarabiei cu România a avut loc în prima parte a anului 1918, atunci când războiul era încă în plină desfășurare și un astfel de eveniment putea avea o anumită influență asupra evoluției sale, mai ales în condițiile prăbușirii Imperiului țarist și ale anarhiei care domnea în această zonă. În schimb, unirea Transilvaniei a survenit după încheierea ostilităților, pe fondul prăbușirii Puterilor Centrale și al dezintegrării totale a Imperiului austro-ungar. Era, prin urmare, un eveniment firesc, care se înscria în evoluția postbelică a continentului european, care confirma această evoluție, marcată, în primul rând, de apariția și afirmarea noilor state naționale.

În al doilea rând însă, se impunea o constatare de ordin calitativ. Cele patru scrisori ale lui Multedo despre unirea Transilvaniei cu România, adresate noului prim-ministru spaniol, contele de Romanones, nu sunt cu nimic mai prejos, în ceea ce privește surprinderea realității românești, consemnarea exactă a faptelor și raportarea lor la trecutul istoric, față de cele nouă scrisori referitoare la unirea Basarabiei. Din ele se desprinde, cu toată claritatea, atitudinea de simpatie, înțelegere și sprijin a lui Multedo și, prin urmare, a diplomației spaniole față de România, față de aspirațiile naționale ale poporului român care și-au găsit împlinirea la 1 decembrie 1918.

Despre această atitudine pozitivă a Spaniei față de țara noastră, pe care am amintit-o și în studiul introductiv la documentele referitoare la unirea Basarabiei², am dori să adăugăm aici numai câteva exemple culese din presa spaniolă a vremii.

Considerații interesante în acest sens întâlnim în ziarul „El Imparcial” din 4 septembrie 1916, atunci când își anunța cititorii despre încheierea României în război. În primul rând, ziarul face o scurtă incursiune istorică în perioada de neutralitate română, explicând cititorului spaniol cauzele acestei neutralități. După ce ne arată împrejurările care au dus la încheierea alianței din 1883 dintre România și Puterile Centrale, se spune că: „...această alianță era defensivă, pe când războiul pe care Austro-Ungaria l-a declarat Serbiei, iar Germania, Rusiei, nu are nimic din acest caracter”³. În continuare se arată că „...împrejurările s-au modificat și interesul României nu este să ajute cu armele ca Austro-Ungaria să-și consolideze pozițiile din Balcani, iar în interiorul monarhiei să continue oprirea românilor din Transilvania, din Banat și din alte zone”⁴. În același timp se arată foarte clar că, dacă România dorește să-și îndeplinească idealul de unitate națională, „...dacă dorește Transilvania și Banatul și alte comitate din Ungaria la care visează și care ar adăuga regatului 150.000 de kilometri pătrați și șase sau șapte milioane de locuitori, va trebui să le cucerească”⁵. În acest sens, ziarul arată că România nu a căutat nici un pretext pentru a intra în război, ci a invocat, fără nici un echivoc,

¹ Eugen Denize, *Documente diplomatice spaniole referitoare la unirea Basarabiei cu România în 1918*, în „Revista istorică”, serie nouă, tom III, nr. 1–2, 1992, p. 39–59.

² *Ibidem*, p. 39–42.

³ „El Imparcial”, nr. din 4 septembrie 1916, p. 1.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

dorința ei de a-și scăpa frații de dincolo de Carpați de sub dominația maghiară⁶. De asemenea se subliniază faptul că intrarea României în război a întărit considerabil tabăra Antantei, atât prin poziția sa geografică importantă, cât și prin numărul și renumele soldaților săi⁷.

„El País” din 29 august 1916 scoate și el în evidență importanța intrării României în război. Se arată că poziția geografică este cea care conferă cea mai mare importanță intervenției românești, deoarece facilitează ofensiva rusă și periclitează serios poziția Bulgariei⁸, dar nici aportul uman, apreciat la un milion de soldați, nu este de neglijat⁹. Concluzia articolului este aceea că „... oricum, ziua de ieri (cea a intrării României în război — n.n.) este o zi fericită pentru toți cei care ne simțim identificați cu cauza aliată; pacea va continua, din nefericire, să fie departe, dar victoria pe care o dorim devine din ce în ce mai neîndoielnică”¹⁰.

La aceeași concluzie ajunge și articolul din „El Liberal”, apărut în aceeași zi de 29 august 1916: „România este un factor decisiv pentru rezultatul luptei din Balcani. Așa cum Bulgaria a fost pentru învădarea Serbiei de către Austria, România are o poziție decisivă pentru joncțiunea trupelor ruse cu armata lui Sarraïl de la Salonic. Aceasta va permite rezolvarea problemelor balcanice, bineînțeles nu așa cum o dorește Wilhelm al II-lea și, o dată cu aceasta, rezolvarea tuturor celorlalte probleme europene. De aceea credem că este vorba de începutul sfârșitului”¹¹.

Importanța intrării României în război este subliniată și de „El Heraldo de Madrid” care scrie: „Este explicabilă profunda impresie produsă în toate părțile de declarația de război a României. Începând din acest moment istoric și transcendent al balanței războiului se înclină în mod definitiv de partea națiunilor aliate împotriva Imperiilor centrale”¹². Același ziar scoate în evidență aspirațiile naționale ale României și adeziunea maselor la declarația de război: „Nu trebuie să se uite că România ar dori să se mărească prin incorporarea Bucovinei, Transilvaniei și Banatului, în suprafața totală de 150.000 de kilometri pătrați și cu o populație de 7 milioane de locuitori. Manifestațiile de entuziasm care au izbucnit în toate părțile regatului indică adeziunea acordată de țară față de actul de declarare a războiului”¹³.

Dacă presa spaniolă a apreciat în termeni elogioși și la justa ei valoare și semnificație intrarea țării noastre în primul război mondial, aceleași manifestări de simpatie le întâlnim și în toamna lui 1918 când se pune problema desăvârșirii statului național unitar român.

Astfel, la 29 octombrie 1918, „El Heraldo de Madrid” arată că: „Evenimentele din Austro-Ungaria și tendințele separatiste din Ungaria fac să se creadă că apariția unei mari Româнії este foarte aproape”¹⁴. La 15 noiembrie „El Imparcial” își informa cititorii că populația română din Transilvania „... s-a răsculat împotriva tiraniei ungarilor. În mai multe orașe, românii și-au eliberat compatrioții arestați de unguri încă din 1914. Emblemele maghiare au fost smulse, iar steagurile ungurești au fost rupte. Steagul național român sflutură pe principalele clădiri. Consiliul național a lansat o chemare trupelor române care sosesc de pe front pentru a forma o armată națională a Transilvaniei”¹⁵. În aceeași zi și ziarul „El Liberal” oferea informații foarte asemănătoare despre evenimentele din Transilvania¹⁶.

Peste două săptămâni, la 29 noiembrie, „El Imparcial” arată că: „Populația română din Transilvania, hotărâtă să rupă definitiv legăturile cu statul maghiar, a format un guvern național prezidat de Maniu. O dată constituit, acest guvern a adresat un ultimatum Ungariei cerându-i să recunoască faptul consumat”¹⁷, iar peste o altă săptămână, la 6 decembrie „ABC” își informa cititorii că: „Adunările naționale celebrate în Transilvania și în Banatul românesc au proclamat unirea ziselor provincii cu România”¹⁸.

Se poate observa, prin urmare, că opinia publică spaniolă a fost informată obiectiv și la timp despre evenimentele din spațiul românesc petrecute în anii 1916—1918, mai ales cu dimensiunea națională a acestor evenimente. Cele patru scrisori ale lui Manuel Multedo, pe care le vom prezenta în continuare, nu au făcut decât să confirme și să consolideze aceste informații cu rigurozitatea specifică activității unui diplomat de carieră.

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem.

⁸ „El País”, nr. din 29 august 1916, p. 1.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ „El Liberal”, nr. din 29 august 1916, p. 1.

¹² „El Heraldo de Madrid”, nr. din 29 august 1916, p. 1.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem, nr. din 29 octombrie 1918, p. 2.

¹⁵ „El Imparcial”, nr. din 15 noiembrie 1918, p. 2.

¹⁶ „El Liberal”, nr. din 15 noiembrie 1918, p. 3.

¹⁷ „El Imparcial”, nr. din 29 noiembrie 1918, p. 1.

¹⁸ „ABC”, nr. din 6 decembrie 1918, p. 25.

DOCUMENTE

I

Excelentísimo Señor

Muy Señor mio: Mientras se celebran en esta ciudad las fiestas y demostraciones tanto oficiales como populares con la que se festeja el retorno a la capital del reino, más allá de las fronteras de la antigua Rumanía están ocurriendo hechos de incalculable importancia.

Lo que una sola vez ha acaecido y por espacio de los pocos años que duró el reinado del Príncipe rumano Miguel el Bravo en el año 1600, de encontrarse reunida toda la raza rumana en las fronteras de la antigua Dacia de Trajano parece que se va a renovar no por vía de las armas sino de la libre voluntad de las regiones que la integran. Es de tener en cuenta que las tropas rumanas, después de haber extendido su ocupación en la Besarabia hasta el Dniester, están ahora en camino de ocupar la Bucovina para imponer el orden en esa comarca que saqueaban con sus desordenes los maximalistas. No faltaba que revelara su deseo de unirse sino el Ardeal ó sea los rumanos de la Transilvania y Hungría (comprendido el Banato de Temesvar). Esta tardanza podía inspirar alguna alarma, pero a disiparla han llegado noticias de allende montes que para el interés rumano no pueden ser mejores.

Con fecha 20 de Noviembre el Gran Consejo de la nación rumana de Hungría y de Transilvania ha dirigido una convocación a todos los rumanos detrás los Cárpatos, invitándoles en patrióticos términos a realizar los actos que la historia de ellos reclama.

Exhortándoles a revelar su voluntad nacional esta alocución convoca a los rumanos de la Hungría y la Transilvania para que decidan de su suerte, por medio de una Asamblea Nacional que tendrá lugar en la ciudad histórica de Alba Julia (que fue la que precisamente eligió como la capital de su reino el Príncipe de todos los rumanos Miguel el Bravo). El domingo, primero de diciembre, es el día fijado para la elección de la Asamblea para lo que están convocados los Obispos rumanos de Hungría y de Transilvania y parte del alto clero de las dos confesiones rumanas, dos delegados por cada sociedad de cultura intelectual, dos delegados por cada reunión de mujeres, un representante de cada Instituto y escuela civil, dos delegados por cada sociedad profesional, un oficial y un soldado en representación del ejército en cada distrito, dos delegados por cada sociedad de trabajadores, delegados del partido social-demócrata rumano, como representante de los obreros, dos delegados de cada grupo de estudiantes universitarios y cinco representantes por cada distrito electoral.

Así están representadas las distintas clases que componen la sociedad rumana en estos países. Es de presimir la impaciencia con que aquí se espera su acuerdo aunque se abraza la esperanza que será el de unirse al resto del pueblo rumano constituyendo así la Rumanía grande.

Dios guarde a V(uestra) E(xcelencia) muchos años.

Bucarest, 5 de diciembre de 1918.

Su más atento y seguro servidor

Manuel Multedo

(Archivo General del Ministerio de Asuntos Exteriores de España, correspondencia, Rumanía, legajo 1717, expediente V.R. 3, nr. 66, 4 file).

Excelență

Mult stimat domn: în timp ce în acest oraș se celebrează sărbătorile și manifestările atât oficiale, cât și populare care marchează revenirea (familiei regale — n.n.) în capitala regalului, dincolo de frontierele vechii României se petrec fapte de o importanță incalculabilă.

Ceea ce s-a întâmplat o singură dată și pe durata puținilor ani cât a ținut domnia principelui român Mihai Viteazul, în anul 1600, de a se afla reunită întreaga națiune română între granițele vechii Dacii a lui Traian, se pare că se va repeta nu pe calea armelor, ci prin libera voință a provinciilor care o alcătuiesc. Trebuie ținut seama de faptul că trupele române, după ce și-au extins ocupația în Basarabia până la Nistru, se află acum pe cale de a ocupa Bucovina pentru a impune ordinea în acea provincie pe care o jefuiau cu acțiunile lor maximalistii. Nu lipsa să-și facă cunoscută dorința de unire decât Ardealul, adică românii din Transilvania și Ungaria (inclusiv Banatul de Timișoara). Această întârziere putea să provoace o anumită îngrijorare dar, pentru a o împrăști, au sosit informații de dincolo de munți care, pentru interesele românești, nu pot să fie mai bune.

La data de 20 noiembrie Marele Consiliu al națiunii române din Ungaria și Transilvania a lansat o chemare pentru convocarea tuturor românilor de dincolo de Carpați, invitându-i, în cuvinte patriotice, să înfăptuiască acele acte pe care istoria le cere de la ei.

(crându-le să-și exprime voința națională această chemare îi convoacă pe românii din Ungaria și Transilvania pentru a-și hotărî soarta prin intermediul unei Adunări Naționale care va avea loc în orașul istoric Alba Iulia (care a fost ales drept capitală a regatului său de principele tuturor românilor, Mihai Viteazul). Duminică, întâi decembrie, este ziua fixată pentru alegerea adunării, fapt pentru care sunt convocați episcopii români din Ungaria și Transilvania și o parte din clerul înalt al celor două confesiuni românești, doi delegați pentru fiecare societate de cultură intelectuală, doi delegați pentru fiecare asociație de femei, un reprezentant din fiecare institut și școală civilă, doi delegați pentru fiecare asociație profesională, un ofițer și un soldat care să reprezinte armata din fiecare district, doi delegați pentru fiecare asociație de muncitori, delegați ai partidului social-democrat român, ca reprezentant al muncitorilor, doi delegați ai fiecărui grup de studenți universitari și cinci reprezentanți pentru fiecare district electoral.

Astfel sunt reprezentate diferitele clase care compun societatea română în aceste țări. Este de presupus nerăbdarea cu care se așteaptă aici acordul Adunării, deși este mare speranța că va fi acela de a se uni cu restul poporului român, formând, în acest fel, România Mare.

Dumnezeu să aibă în pază pe Excelența Voastră mulți ani.

București, 5 decembrie 1918.
Cel mai atent și devotat servitor
Manuel Multedo

II

Excelentísimo Señor

Muy Señor mio: no fue hasta el 5 del corriente debido al mal estado de las comunicaciones telegráficas y postales, que aquí se conoció la decisión de la magna Asamblea reunida en la histórica ciudad de Alba Iulia, en el campo de la Libertad.

Con posterioridad a la indicada fecha llegaron las noticias que ahora se conocen en todos sus detalles.

Después de haber declarado su voluntad la Besarabia y la Bucovina faltaba la parte más extensa y desde el punto de vista de la pureza de la raza la más rumana, pues en ella se defendió durante siglos de desventuras e invasiones bárbaras esta raza que en las altas montañas de esa región perduró como en una ciudadela, siendo después la cuna de los Principados de la que descendieron sus primeros Voevodas a habitar las tierras llanas.

En medio de un entusiasmo indescriptible, a lo que refieren las noticias, 150 000 rumanos reunidos en Alba Iulia, han declarado, solemnemente, su voluntad de unirse al reino de Rumania.

Para tomar la grave resolución reuniéronse el domingo 1 de diciembre, en la sala de la Asamblea, los delegados de las ciudades, campos y aldeas, los representantes de las dos Iglesias, la católica y la ortodoxa, significadas personalidades de la política rumana en Transilvania, según la convocatoria que en despacho anterior tuve la honra de remitir a V(uestra) E(xelencia), con los delegados de los pueblos, que en total hacían un número superior a 2 000.

Con la entrada de los miembros del Comité nacional recibidos entre vítores y aplausos se dió por abierta la sesión: con dicho Comité entraron los representantes de la Besarabia y la Bucovina.

A las diez y media el Presidente del Consejo Nacional Rumano, Señor Esteban Ciceron Pop, declaró que la gran Asamblea nacional reunida el 20 de noviembre había convocado la magna reunión nacional para decidir la unión de los rumanos de Hungría, de la Transilvania y el Banato, reunión que no podía a menos de celebrarse en Alba Iulia, la Meca del pueblo rumano, y que los momentos tan deseados de la liberación habían llegado, al sonar la hora histórica que ponía fin a las desventuras pasadas, afirmando que el principio de las nacionalidades ha venido a realizar el ideal tan anhelado por el pueblo rumano.

Otros oradores hicieron uso de la palabra en el mismo sentido, recordando el origen del pueblo rumano, los sufrimientos durante la dominación del Imperio austro-húngaro que produjo tantas revoluciones sangrientamente castigadas.

Puesta a votación la resolución de la unión fue aprobada por unanimidad. El señor Pop dió lectura de esta resolución que fue aprobada con muestras de clamoroso júbilo por los asistentes.

Declarase en el documento que la Asamblea decreta: la unión de los rumanos de Transilvania, del Banato de Temeshvar y del país de Hungría a Rumanía, reclamando para estos territorios la autonomía provisorio y la plena libertad nacional para los pueblos que en esos países con ellos viven siendo de otra raza, la igualdad de derechos para todas las confesiones religiosas, un régimen puramente democrático con voto universal, igual, directo, secreto, para todos aquellos de los dos sexos mayores de 21 años, la reforma agraria radical, repartiendo los latifundios entre los campesinos, asegurando a los obreros de las industrias un mejoramiento de su condición.

Se eligió un Gran Consejo compuesto de 250 miembros, representantes de todas las regiones habitadas por rumanos. A día siguiente reuniose por primera vez el Gran Consejo y en una comisión formada de su seno se encargó de formar una lista de un Consejo dirigente (Gobierno provisorio) presidido por el Señor I. Maniu y 14 miembros entre los cuales está el sacerdote católico y conocido agitador nacionalista rumano, P. Basilio Lucaci.

Votose una expresión de homenaje a S.S. (us). M. M. (agestades) el Rey y la Reina de todos los rumanos y una Comisión compuesta de dos obispos y dos laicos fue encargada de transmitir noticia de este acto a los Soberanos, Comisión que emprendió sin más tardar el viaje a Bucarest.

Dios guarde a V(uestra) E(xcelencia) muchos años.

Bucarest, 7 de diciembre de 1918.

Su más atento y seguro servidor.

Manuel Mucedo

(Ibidem, nr. 67, 3 file).

Exelență

Mult stimate domn: datorită stării proaste a comunicațiilor telegrafice și poștale abia pe data de 5 a lunii curente a fost cunoscută aici hotărârea marii adunări reunite în istoricul oraș Alba Iulia, pe câmpia Libertății.

După data amintită au sosit informațiile care acum sunt cunoscute cu toate amănuntele.

După ce și-au făcut cunoscută voința Basarabia și Bucovina, mai rămânea să se expri ne partea cea mai întinsă și, din punctul de vedere al purității naționale, cea mai românească, căci acolo s-a apărut, timp de secole de nenorociri și invazii barbare, această națiune care, în munții înalți ai acestei regiuni, s-a menținut ca într-o fortăreață, aceasta fiind mai târziu leagănul Principatelor, din ea descălcând primii lor voievozi pentru a se așeza în zonele de câmpie.

În mijlocul unui entuziasm greu de descris, așa cum o arată informațiile primite, 150 000 de români adunați la Alba Iulia și-au declarat, în mod solemn, voința de a se uni cu regatul României.

Pentru a adopta importanta hotărâre s-au reunit duminică, 1 decembrie, în sala Adunării delegații orașelor, comunelor și satelor, reprezentanții celor două biserici, cea catolică și cea ortodoxă, importante personalități politice românești din Transilvania, în conformitate cu chemarea de care am amintit Exelenței Voastre în scrisoarea anterioară, care, împreună cu delegații satelor, erau în număr de peste 2 000.

O dată cu intrarea membrilor Comitetului național, întâmpinați cu urale și aplauze, a fost deschisă ședința; împreună cu acest Comitet au intrat și reprezentanții Basarabiei și Bucovinei.

La orele zece și jumătate președintele Consiliului Național Român, domnul Ștefan Ciceo Pop, a declarat că marea Adunare națională întrunită la 20 noiembrie convocase această nouă mare reuniune națională pentru a hotărî unirea românilor din Ungaria, din Transilvania și Banat, reuniune care nu putea să nu se desfășoare la Alba Iulia, Meca poporului român, și că momentele atât de dorite ale eliberării veniseră, bătând ora istorică ce punea capăt nenorocirilor trecute, și a afirmat că principiul naționalităților a permis realizarea idealului atât de dorit de către poporul român.

Alți oratori au luat cuvântul în același sens, amintind originea poporului român, suferințele îndurate în timpul dominației Imperiului austro-ungar care au provocat numeroase revolte înăbușite în mod sângeros.

Pusă la vot hotărârea de unire a fost aprobată în unanimitate. Domnul Pop a dat citire a acestei hotărâri care a fost aprobată de cei prezenți cu dovezi zgomotoase de bucurie.

În document se declară că Adunarea decreta: unirea românilor din Transilvania, din Banatul de Timișoara și din Ungaria cu România, cerându-se pentru aceste teritorii autonomia provizorie și deplina libertate națională pentru popoarele care locuiesc aici, ega-

litatea în drepturi pentru toate confesiunile religioase, un regim pur democratic cu vot universal, egal, direct, secret, pentru toate persoanele de ambele sexe care au împlinit 21 de ani, reforma agrară radicală prin împărțirea latifundiilor între țărani, asigurându-se și muncitorilor industriali o îmbunătățire a situației lor.

A fost ales un Mare Consiliu format din 250 de membri, reprezentanți ai tuturor regiunilor locuite de români. A doua zi s-a întrunit pentru prima dată Marele Consiliu și o comisie formată din rândurile sale s-a însărcinat cu alcătuirea unei liste a unui Consiliu dirigent (Guvern provizoriu) prezidat de domnul I. Maniu și format din 14 membri între care se află și preotul catolic și cunoscutul agitator naționalist român, Vasile Lucaciu.

S-a votat, de asemenea, și hotărârea de a se transmite un omagiu majestăților lor, regele și regina tuturor românilor, precum și formarea unei comisii compusă din doi episcopi și doi laici însărcinată să transmită suveranilor știrea despre toate aceste hotărâri, comisie care a plecat spre București fără întârziere.

Dumnezeu să aibă în pază pe Excelența Voastră mulți ani.

București, 7 decembrie 1918.

Cel mai atent și devotat servitor,

Manuel Multedo

III

Excelentísimo Señor

Muy Señor mio: hoy se ha celebrado en la Catedral ortodoxa un solemne Tdcum al que asistió S(u) M(agestad) el Rey Fernando, S(u) A(lteza) R(eal) el Principe Carlos, el Cuerpo diplomático, el Ministerio y una representación del ejército rumano, para celebrar la llegada de la comisión que, procedente de la Alba Julia, viene a traer al monarca de Rumania el acta de sumisión de los rumanos del Ardeal a su corona.

Terminada la ceremonia el cortejo se dirigió al Palacio Real en cuyo salón del trono y en presencia de S(u) M(agestad), del Principe heredero, representantes del cuerpo diplomático, del Gobierno y del ejército rumano, fue recibida la comisión transilvana. Formaban parte de ella dos Obispos de los dos ritos de Transilvania — el griego unido y el ortodoxo, siendo su presidente el señor Vaida Voda que fue diputado en el último Parlamento húngaro y de quien son públicamente conocidos los ruidosos incidentes que produjo en la Cámara magiar con motivo de su defensa de los intereses rumanos.

Fue el presidente quien leyó ante S(u) M(agestad) el Acta por la cual el pueblo rumano rinde homenaje al Rey de todos los rumanos y se une por siempre y para siempre al resto de la raza, aludiendo en ella a las tristes vicisitudes que por siglos debió padecer el pueblo rumano de Transilvania hasta la llegada del glorioso día presente de su libertad.

El Monarca respondió con altas y patrióticas palabras en las que recogió de manos de la comisión el mensaje que venía a unir a toda la raza en su corona.

A continuación el Soberano se entretuvo conversando con los miembros de la comisión que, una vez terminada la recepción, se retiraron a sus habitaciones privadas en el mismo Palacio del que son huéspedes.

Esta ceremonia marca una época en la historia rumana. Este país, cosa es sabida, es una de las nacionalidades tardías de Europa con su raza dividida entre dominaciones extranjeras: la de Rusia (por la Besarabia), la de Austria (por la Bucovina) y la de Hungría (por la Transilvania).

Desde el año 1000 en que el Rey húngaro San Esteban, conquistaba la frontera de los Cárpatos para su reino, la Transilvania estuvo bajo el poder de los húngaros, subyugada a los que sigue por siempre salvo los años agitados de la lucha contra la Turquía o el breve reinado de Miguel el Bravo, Principe que por primera vez reunió en 1600 a toda la raza rumana en torno de su corona de voevoda.

Costituye, pues, la fecha de hoy, una efeméride en la historia rumana. Hácense presentes en grandes perspectivas, los momentos del curso del pueblo rumano. Así, evocando el origen, el Presidente del Consejo de ministros se acercó a mí a congratularse conmigo de que la fiesta era, en parte, española, pues que en ella sazónó y dió fruto la semilla inmortal de la obra de Trajano, hoy cumplida al cabo de los siglos.

Dios guarde a V(uestra) E(xcelencia) muchos años.

Bucarest, 14 de diciembre de 1918.

Su más atento y seguro servidor

Manuel Multedo

(Ibidem, nr. 76, 2 file).

Excelență

Mult stimat domn: astăzi s-a celebrat în catedrala ortodoxă un Tedeum solemn la care a asistat maiestatea sa regele Ferdinand, alteța sa regală principele Carol, corpul diplomatic, guvernul și o delegație a armatei române, pentru a marca sosirea comisiei care, venind de la Alba Iulia, a adus monarhului României actul de supunere al românilor din Ardeal față de coroana sa.

Terminată ceremonia, cortegiul s-a îndreptat spre palatul regal în a cărui sală a tronului și în prezența maiestății sale, a principelui moștenitor, a reprezentanților corpului diplomatic, ai guvernului și ai armatei române, a fost primită comisia transilvăneană. Din ea făceau parte cei doi episcopi ai celor două rituri din Transilvania — cel greco-catolic și cel ortodox, președintele său fiind domnul Vaida Voievod, care a fost deputat în ultimul parlament ungar, cunoscut pentru zgomotoasele incidente pe care le-a provocat în camera maghiară cu ocazia apărării intereselor românești.

Președintele a fost acela care a citit în fața maiestății sale actul prin care poporul român își exprimă omagiul față de regele tuturor românilor și se unește pentru totdeauna cu restul națiunii, act în care sunt amintite vicisitudinile pe care timp de secole a trebuit să le suporte poporul român din Transilvania până la sosirea glorioasei zile prezente a eliberării sale.

Monarhul a răspuns în cuvinte înflăcărâte și patriotice prin care a primit din mâinile comisiei mesajul care venea să unească întreaga națiune română sub coroana sa.

În continuare suveranul s-a întreținut și a conversat cu membrii comisiei care, o dată terminată recepția, s-au retras la locuințele lor private aflate în același palat ai cărui oaspeți sunt.

Această ceremonie marchează o epocă în istoria română. Această țară, lucrul este știut, se numără printre acelea din Europa care și-au realizat idealul național mai târziu, deoarece poporul său a fost supus la trei dominații străine: aceea a Rusiei (pentru Basarabia), aceea a Austriei (pentru Bucovina) și aceea a Ungariei (pentru Transilvania).

Din anul 1000, cind regele maghiar Sfântul Ștefan cucerea frontiera Carpaților pentru regatul său, Transilvania s-a aflat sub dominația ungarilor, cu excepția anilor agitați ai luptei împotriva Turciei sau a scurtei domnii a lui Mihai Viteazul, principe care pentru prima dată, în 1600, a unit întreaga națiune română în jurul coroanei sale de voievod.

Data de astăzi constituie, prin urmare, o efemeridă în istoria românească. Nu trebuie uitate marile direcții ale dezvoltării istorice a poporului român. Astfel, evocându-i originea, președintele consiliului de miniștri s-a apropiat de mine pentru a ne felicita reciproc pentru faptul că sărbătoarea era, în parte, și spaniolă, deoarece reprezenta rezultatul seminței nemuritoare a operei lui Traian, desăvârșită astăzi după mai multe secole.

Dumnezeu să aibă în pază pe Excelența Voastră mulți ani.

București, 14 decembrie 1918.

Cel mai atent și devotat servitor,

Manuel Multedo

IV

Excelentísimo Señor

Muy Señor mio: dando realidad legal a la voluntad de la Transilvania, S(u) M(agedad) ha firmado un decreto declarando que los territorios consignados en la decisión unánime de la Asamblea nacional de Alba Iulia, quedan unidos al Reino de Rumania.

Por lo que atañe a su organización, el Soberano ha establecido, mediante un segundo decreto, que hasta que definitivamente se defina el régimen de la Rumania Unificada, un Consejo directivo nombrado por la Asamblea nacional dirigirá los servicios públicos, excepción hecha de la política exterior, el ejército, las aduanas, las comunicaciones, la circulación fiduciaria y seguridad general del estado.

A semejanza de la Besarabia que está representada por ministros sin cartera, el decreto-ley establece que las nuevas regiones serán representadas en el gobierno central de Bucarest por varios ministros sin cartera.

En cuanto a la reforma agraria y electoral que la histórica reunión de Alba Julia decidió implantar, el Consejo directivo arriba mencionado, propondrá al gobierno central los proyectos competentes, para que este pueda llevarlos a realización.

Dios guarde a V(uestra) E(xcelencia) muchos años.

Bucarest, 29 de diciembre de 1918.

Su más atento y seguro servidor.

Manuel Multedo

(Ibidem, nr. 72, 2 file).

Excelență

Mult stimat domn: dând realitate legală voinței Transilvaniei, maiestatea sa a semnat un decret prin care se declară că teritoriile menționate în hotărârea unanimă a Adunării naționale de la Alba Iulia rămân unite cu regatul României.

În ceea ce privește organizarea sa, suveranul a stabilit, prin intermediul unui al doilea decret, că până ce se va hotărî definitiv regimul României unite, un Consiliu dirigent numit de Adunarea națională va conduce serviciile publice, cu excepția politicii externe, a armatei, a vămilor, a comunicațiilor, a circulației fiduciare și a securității generale a statului.

La fel ca în Basarabia, care este reprezentată de miniștri fără portofoliu, decretul-lege stabilește că noile regiuni vor fi reprezentate în guvernul central de la București de mai mulți miniștri fără portofoliu.

În ceea ce privește reforma agrară și electorală pe care istorica adunare de la Alba Iulia a hotărât să le introducă, Consiliul dirigent mai sus menționat, va propune guvernului central proiectele competente, pentru ca acesta să poată trece la punerea lor în aplicare.

Dumnezeu să aibă în pază pe Excelența Voastră mulți ani.

București, 29 de emlrie 1918.

Cel mai atent și devotat servitor

Manuel Multedo

O SURSĂ POLONĂ PRIVIND RECENSĂMÂNTUL POPULAȚIEI DIN BUCOVINA DIN 1910

MIRELA ȘERBAN

După ocuparea Bucovinei în 1775 (de fapt ținuturile Cernăuți și Succava din nordul Moldovei) autoritățile habsburgice au efectuat un recensământ al populației, făcând totodată și promisiunea solemnă că vor menține structura etnică a acestei noi provincii austriece¹. De atunci, timp ce peste un secol, astfel de recensăminte s-au mai făcut până la 1800 de trei ori (în anii 1779, 1786 și 1800) apoi încă din 1848, 1851. După această ultimă dată, recensământul populației din Bucovina s-a repetat de regulă la 10 ani, după cum urmează: 1861, 1869, 1880, 1890, 1900, ultimul fiind în 1910. În privința structurii etnice, în 1775 ea a fost preponderent românească, și anume de 73,20% din total, numai că, după această dată, autoritățile austriece și-au călcat promisiunea făcută pentru menținerea ei, în sensul că în 1786 Bucovina a fost încorporată la Galiția² și drept urmare a fost încurajată așezarea rutenilor în această fostă provincie românească³. Dar nu numai rutenii au împânzit Bucovina, ci și alte populații străine, pe calea colonizărilor organizate de puterea centrală din Imperiul habsburgic, de ex. cu germani, lipoveni, unguri, etc. Astfel, treptat, a fost modificată structura etnică a populației din Bucovina în defavoarea românilor, procentul acestora fiind în 1869 de 40,48% iar în 1880 numai de 33,34%, care, de fapt, nu reprezenta adevărata realitate etnică a provinciei⁴. În 1910 a urmat un nou recensământ al populației din Bucovina, datele oficiale fiind publicate abia după trei ani de către centrul de statistică din Viena⁵, publicație considerată rară, ținând seama de numărul redus al exemplarelor care s-au mai păstrat. Din fericire, folosirea lor într-o publicație polonă ne permite azi să estimăm, nu numai global, dar și pe așezări rurale și urbane, ponderea populației românești din Bucovina în ajunul primului război mondial. Ea se datorește prof. Otto Mieczysław Zukowski de la Universitatea din Lwow care în 1914 a publicat rezultatele cercetărilor sale privind prezența în Bucovina la acea dată a populației de origine polonă și care totodată include și date privind topografia, istoria și prezența populației românești⁶.

Din analiza acestui material documentar — nestudiat până acum în istoriografia românească — rezultă că ducatul Bucovina avea o suprafață de 10 441 km. p. și se învecina la sud și est cu România, la est cu Rusia, iar la vest cu Transilvania, o altă provincie românească aflată și ea sub aceeași stăpânire habsburgică. Datele recensământului sunt precedate de o *Introducere* cu caracter istoric, din care rezultă că cele mai vechi știri privind acest teritoriu ar fi fost de la sfârșitul secolului al XIV-lea⁷. Apoi sunt evocate unele momente mai importante din trecut, cum ar fi tratatul de la Lublau (1412) încheiat între Polonia și Ungaria, prin care Moldova — condusă atunci de domnul Alexandru cel Bun — urma să fie împărțită între cei doi vecini, teritoriul Bucovinei revenind Poloniei⁸. Urmează apoi amintirea bătăliei de la Codrul Cosminului

¹ I. Nistor, *Istoria Bucovinei*, București, 1991, p. 12—13.

² I. Plak, *Die Vereinigung der Bukowina mit Galizien im Jahre 1786*, Czernowitz, 1900; vezi și Arh. St. Buc., Microfilme Austria, Rola 202.

³ I. Nistor, *Românii și rutenii în Bucovina. Studiu istoric și statistic*, București, 1915; vezi și F. Kaindl, *Die Ruthenen in der Bukowina*, Czernowitz, 1890.

⁴ C. Vorobchievici, *Bucovina*, în „România militară”, dec. 1935, p. 24—25.

⁵ * * * *Die Ergebnisse der Volks und Viehzählung vom 31 dezember 1910 im Herzogtume Bukowine nach der Angaben der k.k. statistischen Landesamte*, Czernowitz, 1913.

⁶ O. M. Zukowski, *Bukowina, pod względem topograficznym i historycznym ze szczegolnem uwzględnieniem żywiołu polskiego* (Bucovina, din punct de vedere topografic, statistic și istoric cu o privire specială asupra elementului polon), Czernowice, Lwow, 1914, 145 p. În anexa lucrării un text manuscris tot în limba polonă intitulat: *Bogactwa leśne w Bucovinie*, de fapt un extras dintr-un articol publicat în revista „Sylvana” din 1914.

⁷ De altfel din 1392 există cea mai veche atestare documentară a topicului Bucovina.

⁸ Fl. Constantiniu, Șerban Papacostea, *Tratatul de la Lublau 15 martie 1412 și situația internațională a Moldovei la începutul secolului al XV-lea*, în „Studii”, 5/1964, p. 1129—1140.

(1497), când armata lui Ștefan cel Mare a înfrânt pe cea polonă condusă de regele Ioan Albert I, ca urmare a invadării Moldovei de poloni⁹. De asemenea sunt amintite cuceririle din anul 1573, când polonii au susținut pe pretendentul Bogdan Lăpușneanu să ocupe tronul Moldovei, dar fără succes¹⁰; cele din 1685, când armata polonă condusă de regele Jan Sobieski a fost înfrântă la Boian de către Constantin Cantemir, domnul Moldovei¹¹; cele din 1691, când o nouă tentativă polonă de a cucerii Moldova s-a încheiat tot cu un eșec¹². Autorul mai menționează apoi amintirile secretarului regal polon care în 1600 a fost trimis în solie de hatmanul Jan Zamoyski la Mihai Viteazul, domnul Țării Românești, și care, trecând prin Suceava și îndreptându-se spre Focșani, a ajuns la destinație după 14 zile de mers¹³. Până acum nu s-a știut despre această solie și de menținerea unui contact diplomatic în 1600 între Jan Zamoyski și Mihai Viteazul. Se mai dau apoi date privind climatul din Bucovina¹⁴, organizarea administrativă a acestei provincii după ocuparea ei de către Austria¹⁵, vizitele diferiților monarhi habsburgici la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în secolul al XIX-lea pe aceste meleaguri¹⁶, în fine se precizează că Bucovina s-a bucurat de un statut de autonomie din 1849, care în 1861 a fost considerabil lărgit în sens liberal.

În privința sistemului de organizare administrativă, situația din 1910 era următoarea: ducatul avea 11 raioane cu 18 districte. Cele 11 raioane erau următoarele: Cernăuți, Gura Humorului, Câmpulung, Cosmani, Rădăuți, Siret, Storojineț, Suceava, Văscăuți, Vijnîța, Zastavna. Cât privește districtele, acestea erau subîmpărțiri administrative ale raioanelor, de ex. raionul Cernăuți cuprindea districtele: Boian, Cernăuți și Sadagura. Tot așa, raionul Gura Humorului era alcătuit din districtele Gura Humorului și Solca, raionul Câmpulung din districtele Vatra Dornei, Câmpulung și Stulpicani, raionul Rădăuți din districtele Rădăuți și Seletin, raionul Văscăuți din districtele Stanovca și Văsciuți. Cât privește raioanele Cosmani, Siret, Storojineț, Suceava și Zastavna, erau alcătuite dintr-un singur district cu același nume. Tot din punct de vedere administrativ ducatul Bucovinei avea în 1910 un număr de 10 târguri și orașe precum și 344 așezări rurale. Cele 10 așezări urbane erau: Gura Humorului, Câmpulung, Cosmani, Rădăuți, Siret, Suceava, Văscăuți, Vijnîța, Zastavna și Cernăuți, capitala Bucovinei.

Din punct de vedere demografic Bucovina avea la 31 decembrie 1910 o populație de 800098 locuitori, din care 305101 ruteni (38,39%), 273252 români (34,38%), iar restul de 27,23% din total o constituiau 168851 germani și evrei, 36210 poloni, 10391 unguri, 1005 cehi și slovaci. După religie locuitorii Bucovinei erau: 547603 greco-ortodocși, 102919 mozaici, 98565 romano-catolici, 26182 greco-catolici, 20513 evanghelici, 3232 lipoveni, etc.¹⁷.

În continuare este prezentată starea demografică pe raioane și districte din mediul rural și urban pe localități. Astfel în orașul Cernăuți, capitala Bucovinei, existau atunci 85.458 locuitori din care 41 360 erau germani și evrei, 15254 ruteni, 14893 poloni, 13440 români (deci pe locul 4), 511 alte etnii. Din punct de vedere confesional situația era următoarea: 23474 romano-catolici, 28613 mozaici, 20615 greco-ortodocși, 9588 greco-catolici, 4369 evanghelici, restul alte confesiuni¹⁸.

⁹ N. Grigoraș, *Moldova lui Ștefan cel Mare*, Iași, 1982, p. 228—251.

¹⁰ Grigore Ureche, *Letopiseșul țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1956, p. 182—183.

¹¹ Dimitrie Cantemir, *Viața lui Constantin vodă Cantemir*, Craiova, f.a., p. 71—76.

¹² *Idem*, p. 107—111.

¹³ R. Heidenstein, *Rerum polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti Libri XII*, Frankfurt, 1672.

¹⁴ O. M. Zukowski, *op. cit.*, p. 6—8.

¹⁵ *Idem*, p. 9—11.

¹⁶ I. Polek, *Joseph II, Reise nach Galizien und der Bukowina und ihre Bedeutung für letztere Provinz*, Czernowitz, 1895; R. F. Kaidl, *Unser kaiser in der Bukowina 1851, 1855, 1880*, Czernowitz, 1908; R. Wagner, *Die Reise tagebucher des österreichischen, kaiser Franz I in der Bukowina 1817 und 1823*, München, 1979; vezi și Arh. St. Buc., Microfilme Austria, Rola 67.

¹⁷ O. M. Zukowski, *op. cit.*, p. 2.

¹⁸ *Idem*, p. 12.

O analiză a datelor demografice ale acestui recensământ pe districte ne duce la următoarele concluzii. Să privim situația din raionul Cernăuți:

*Raionul Cernăuți*¹⁹

Districtele după etnie	Boian	Cernăuți	Sadagura
Români	10192	18060	1311
Ruteni	2840	22351	31945
Germani și evrei	2291	3419	7214
Poloni	1065	281	2219
Cehi	30	19	69
Total	16418	44130	42758
după confesiuni			
Romano-catolici	1355	2260	3269
Greco-catolici	1143	403	2271
Greco-ortodocși	11739	39900	30449
Evanghelici	30	198	45
Mozaici	2357	1401	7156
Alte culte	—	—	28

Rezultă așadar că în districtul Boian românii erau majoritari, adică 62% din total, iar în districtul Cernăuți numai 40%; în schimb rutenii erau majoritari în districtul Cernăuți 50% și în districtul Sadagura 70%. Din punct de vedere confesional se constată o rară majoritate a greco-ortodocșilor în toate districtele; aici sunt cuprinși toți românii dar numai o parte din ruteni, deoarece mulți din ei erau catolici încă din secolul al XVII-lea. Această concluzie este valabilă și pentru celelalte districte ale Bucovinei.

Situația din raionul *Gura Humorului* este următoarea:

*Raionul Gura Humorului*²⁰:

Districtele după etnie	Gura Humorului	Solca
Români	22102	20582
Germani și evrei	9758	3948
Poloni	1121	1814
Unguri	607	—
Ruteni	122	1165
Slovaci	11	2
Total	33721	27521
după confesiuni		
Romano-catolici	6389	4641
Greco-catolici	90	1068
Greco-ortodocși	22 067	20603
Evanghelici	2 468	208
Lipoveni	17	—
Mozaici	2 776	949

O privire de ansamblu asupra situației demografice ne relevă faptul că românii erau majoritari în districtul Gura Humorului cu un procent de 65%, iar în districtul Solca cu un procent de cel puțin de 82%.

*Raionul Câmpulung*²¹

Districtele după etnie	Vatra Dornei	Câmpulung	Stulpicani
Români	8217	18952	5922
Germani și evrei	5912	10222	2933
Ruteni	541	6911	1001
Poloni	103	396	190
Slovaci	8	33	—
Unguri	—	6	—
Total	14781	34620	9963

¹⁹ *Idem*, p. 27.

²⁰ *Idem*, p. 40.

²¹ *Idem*, p. 53.

după confesiuni

Romano-catolici	2379	4289	2290
Greco-catolici	172	465	112
Greco-ortodocși	8994	24565	6923
Evanghelici	2039	2132	86
Mozaici	1925	3545	609
Lipoveni	—	30	—
Alte culte	14	5	—

Pe baza acestor date rezultă că românii erau majoritari în districtul Vatra Dornei cu un procent de cca 55%, în Câmpulung cu un procent de 54,7% și în districtul Stulpicani cu un procent de 59%.

Situația din raionul *Cosmani* este următoarea:

Raionul Cosmani ²²

Districtele după etnie	Cosmani
Ruteni	39432
Germani și evrei	4049
Poloni	1373
Cehi	133
Români	120
Total	45107
după confesiune	
Romano-catolici	1964
Greco-catolici	716
Greco-ortodocși	38505
Evanghelici	64
Mozaici	3839
Alte confesiuni	45

Din datele de mai sus este evidentă majoritatea rutenilor în acest raion, ea fiind de 87%.

Situația din raionul ' *Rădăuți* ' este următoarea:

Raionul Rădăuți ²³

Districtele după etnie	Rădăuți	Seletin
Români	54710	52
Germani și evrei	21376	2446
Unguri	2501	—
Ruteni	1225	7308
Poloni	806	39
Slovaci	110	45
Total	80740	9895
după confesiuni		
Romano-catolici	13128	972
Greco-catolici	605	560
Greco-ortodocși	55647	6702
Evanghelici	3745	106
Lipoveni	50	—
Mozaici	7754	1688
Alte confesiuni	13	8

²² *Idem*, p. 63

²³ *Idem*, p. 67.

Din analiza datelor rezultă că românii erau majoritari în districtul Rădăuți cu un procent de 67,7%, în schimb rutenii erau majoritari în districtul Seletin cu un procent de 70%.

Situația din raionul Siret este următoarea:

*Raionul Siret*²⁴

Districtele după etnie	Siret
Români	26819
Ruteni	19199
Germani și evrei	9956
Unguri	7050
Poloni	2274
Slovaci	45
Total	65347
după confesiuni	
Romano-catolici	12376
Greco-catolici	1782
Greco-ortodocși	42377
Evanghelici	1851
Lipoveni	2087
Mozaici	5112
Alte confesiuni	9

Rezultă așadar că în acest district românii erau majoritari în comparație cu celelalte etnii cu un procent de 40 %, urmați de ruteni cu un procent de 29%.

Situația din districtul *Storjineț* era următoarea:

*Raionul Storjineț*²⁵

Districtele după etnie	Storjineț
Români	33469
Ruteni	17845
Germani și evrei	13819
Poloni	3997
Slovaci	17
Total	69147
după confesiuni	
Romano-catolici	9058
Greco-catolici	1948
Greco-ortodocși	48999
Evanghelici	676
Lipoveni	38
Mozaici	8558
Alte confesiuni	6

Din datele de mai sus este evidentă superioritatea etnică a românilor cu un procent de 48%, urmați de ruteni cu un procent de 25% și de germani cu un procent de 19%, dacă ne referim la cele mai evidente cifre.

Situația din raionul *Suceava* este următoarea:

*Raionul Suceava*²⁶

Districtele după etnie	Suceava
Români	46529
Germani și evrei	11723
Ruteni	6327
Poloni	1636
Unguri	169
Slovaci	24
Total	66408

²⁴ *Idem*, p. 79.

²⁵ *Idem*, p. 95.

²⁶ *Idem*, p. 92.

după confesiuni

Romano-catolici	5278
Greco-catolici	1026
Greco-ortodocși	51470
Evangelici	1609
Lipoveni	560
Mozaici	6614
Alte confesiuni	269

Și în districtul și raionul Suceava elementul românesc era majoritar cu un procent de 70%, urmat de germani și evrei cu un procent de 17%.

Situația în raionul *Văscăuți*:

Raionul Văscăuți ²⁷

Districtele după etnie	Stanovca	Văscăuți
Ruteni	16212	18458
Germani și evrei	2380	3245
Poloni	233	1467
Români	160	82
Slovaci	4	—
Total	18989	23263
după confesiuni		
Romano-catolici	349	1537
Greco-catolici	112	372
Greco-ortodocși	16207	18095
Evangelici	1138	19
Mozaici	2190	3160
Alte confesiuni	5	104

Din analiza datelor rezultă că rutenii erau majoritari în cele două districte ale raionului, în primul cu un procent de peste 80%, iar în al doilea cu peste 70%.

Situația din raionul *Vijnița* era următoarea:

Raionul Vijnița ²⁸

Districtele după etnie	Putilov	Vijnița
Ruteni	12744	30035
Germani și evrei	1806	9553
Poloni	64	1121
Slovaci	7	10
Români	5	85
Total	14628	40834
după confesiuni		
Romano-catolici	141	1732
Greco-catolici	325	1276
Greco-ortodocși	12403	28179
Evangelici	16	592
Mozaici	1744	8740
Lipoveni	—	353
Alte confesiuni	2	—

²⁷ *Idem*, p. 124.

²⁸ *Idem*, p. 127.

În cele două districte ale raionului Vijnîța este evidentă majoritatea rutenilor cu un procent de peste 70%.

Situația în raionul *Zastavna*:

Raionul Zastavna ²⁹

Districtele după etnie	Zastavna
Ruteni	47466
Germani și evrei	2541
Poloni	1118
Români	65
Slovaci	11
Total	51202
după confesiuni	
Romano-catolici	1648
Greco-catolici	2143
Greco-ortodocși	43164
Evangelici	51
Mozaiici	4189
Alte confesiuni	34

În acest district rutenii erau majoritari în procent de peste 90%.

Privind global situația demografică din Bucovina în 1910 rezultă că în 10 din 17 districte românii erau majoritari și aceasta cu toată politica de colonizare practică de Curtea din Viena ³⁰ și bineînțeles ținând seama și de condițiile în care s-au desfășurat lucrările acestui recensământ făcut de autoritățile habsburgice.

Din recensământul din 1910 mai aflăm însă numărul locuitorilor din diferite așezări urbane și rurale, de ex. Gura Humorului avea atunci 5257 locuitori, Câmpulung 8726, Cosmani 5577, Rădăuți 16604, Siret 7815, Suceava 11314, Văscăuți 5749, Vijnîța 5216, Zastavna 4682. Iată acum și așezări rurale mai bine cunoscute: Vatra Dornei cu 5430 locuitori, Boian cu 7340, Sadagura cu 4439, Arborea cu 5959, Seletin cu 5995, Storojineț cu 10266, Ilișești cu 4284, Mănăstirea Humor cu 1750, Stupca cu 2545, Voroneț cu 625, Iacobeni cu 3261, Cărlibaba cu 927, Breaza cu 2027, Frumosu cu 1926, Fundu Moldovei cu 4213, Pojorâta cu 2491, Sadova cu 1809, Vama cu 5306, Vatra Moldoviței cu 1855, Frasin cu 1834 locuitori, Putna cu 2472, Straja cu 3891, Vicovul de Jos cu 7395, Vicovul de Sus cu 3479, Sf. Ilie de lângă Suceava cu 1833, Ițcani cu 1674, Mitocul Dragomirnei cu 3007, Balcauți cu 1865, etc.

O cercetare amănunțită a numelor unora din așezările rurale ne permite să intuim efectele politicii de colonizare practică de guvernământul Bucovinei, potrivit ordinelor primite de la Viena, în sensul că unele sate sunt constituite din populație străină, colonizată, de ex. germani, unguri, lipoveni. Iată câteva din ele: *colonii ungurești*: Joseffalva din 1786 cu 1129 locuitori; Hadikfalva din 1785 cu 4636 locuitori, din care 4213 erau unguri; Istensegets Cibeny din 1777 cu 2981 locuitori din care 2835 erau unguri; Jakobeste din 1777 cu 758 locuitori din care 165 unguri; *colonii germane*: Lichteberg cu 485 locuitori, Luisethal din 1805, Freudenthal din 1808, Fisenau cu 999 locuitori, Schwarzthel din 1838 cu 486 locuitori, Rădăuți germani din 1787 cu 409 locuitori, Fratauți vechi din 1787 cu 1358 locuitori, Furstenthal din 1803 cu 1425 locuitori, Karlsberg din 1797 cu 1384 locuitori, Augustendorf din 1830 cu 724 locuitori, Molodie din 1782, Pojorâta din 1805; *colonii lipovene*: Klimovca din 1780 cu 1407 locuitori, Lipownj din 1770 cu 51 locuitori, Kiernica Albă din 1784.

În fine, în lucrarea menționată se întâlnesc ici și colo unele date de natură economică, dar mai ales istorică după cum urmează: *Cernăuți* despre vechimea așezării, circa sec. XII, apoi crearea în localitate a unui centru de schimb devenit ulterior oraș, dar și unele evenimente din trecutul așezării, de ex. atacurile tătarilor și ungurilor din secolul al XIV-lea, privilegiul din 1408 dat de Alexandru cel Bun care fixa loc de vamă la Cernăuți ³¹, expedițiile de jaf ale polonilor, cazacilor și tătarilor în secolele XV—XVIII ³², dezvoltarea orașului sub stăpânirea austri-

²⁹ *Idem*, p. 136.

³⁰ E. Emandi, C. Șerban, *Contribuții la geografie istorică la cunoașterea fenomenului demografic din nord-vestul Moldovei la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, în „*Sic avra*, Anuarul muzeului județean”, 1983, p. 472—521.

³¹ I. Iopașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Relațiile internaționale ale României în documente 1368—1900*, București, 1971, p. 97.

³² Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 85.

acă (din punct de vedere economic, administrativ, cultural³³). Se mai dau apoi știri și despre alte localități: ex. Mahala de lângă Cernăuți, pe unde au trecut armatele polone în campania din 1685, Czahor aproape de Codrul Cosminului, unde în 1497 a fost înfrântă armata polonă de Ștefan cel Mare, Sadagura tot lângă Cernăuți, unde a funcționat o monetărie de campanie rusă în timpul războiului ruso-turc din 1768–1774, monede cu stemele întrunite ale Munteniei și Moldovei³⁴, Rarancea, unde s-au dus lupte în timpul războiului ruso-turc din 1739, Gura Humorului, ctitoria lui Petru Rareș, năvălirea cazacilor în 1650 în Moldova până în Bucovina³⁵, Voroneț, ctitoria lui Ștefan cel Mare, Solca, ctitoria lui Ștefan Tomșa, campania cneazului Dimitrie Wisnoviecki din 1564³⁶, Arborea ctitoria hatmanului Arbore, Cacica cu date despre ocna de sare deschisă de către coloniști germani, Vatra Dornei, Iacobeni cu exploatarea minieră începută în 1780, Cărlibaba cu exploatarea minieră deschisă în 1797, Câmpulung apreciat atunci ca avînd o lungime de 7 km al cărui ocol beneficia, cu cele 12 sate, de anumite privilegii³⁷, campania lui Jan Sobiescki din 1691. Pojorăta cu cei doi munți Adam și Eva, Vatra Moldoviței ctitoria lui Alexandru cel Bun și a lui Petru Rareș, Rădăuți cu vechea sa atestare documentară din 1349, Bădăuți, locul unde a fost ales ca domn Ștefan Lăcustă în 1538, Marginea, veche așezare cu activități artisanale și comerciale, Milisăuți, ctitoria lui Ștefan cel Mare, Straja, cu atestarea sa documentară din 1647, Suceava fosta capitală a Moldovei³⁸, Siret cu atestarea sa documentară din 1228; relatarea despre Hliboca este însoțită de un fragment din cronica lui L'ugosz cu privire la descălecatul lui Dragoș în Moldova; se mai includ știri despre localitatea Iscani atestată documentar în 1342, despre Mitocul Dragomirnei, ctitoria lui Anastase Crimca și Miron Barnovski, despre legăturile lui Vasile Lupu cu cazacii în 1650, despre localitatea Storojineț și hușulii care trăiesc în acea parte a Bucovinei³⁹, etc.

Datele cuprinse în recensămîntul populației din 1910 din Bucovina ne permit să cunoaștem un material foarte valoros care poate fi comparat cu cel ce privește recensămîntele din anii precedenți, atât cu cifre globale, cât și cu cele relative la fiecare sat și oraș, material care duce la concluzia că atunci populația românească era preponderentă în această parte a țării noastre, în ciuda politicii de colonizare practică de administrația habsburgică.

³³ De ex. lucrări noi editate, înființarea de societăți culturale, a grădinii botanice a Universității în 1875, a apariției unor ziare, datele provenind din două importante monografii una a lui R. Kandl, *Geschichte von Czernowitz von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart* Czernowitz, 1908; alta a lui F.A. Wichenhäuser, *Bochotin oder Geschichte der Stadt Czernowitz und ihrer Umgegend*, Wien, 1874.

³⁴ C. Secăseanu, *Numismatica medievală și modernă*, București, 1924, p. 20.

³⁵ Miron Costin, *Opere*, București, 1958, p. 131.

³⁶ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 174, 178.

³⁷ T. Bălan, *Din istoricul Câmpulungului moldovenesc*, București, 1960.

³⁸ W. Schmidt, *Suczawa's historische denkwürdigkeiten*, Czernowitz, 1876.

³⁹ Em. Grigorowitza, *Târgul Storojinețului*, Cernăuți, 1897.

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMĂRI

I. C. FILITTI, JURNAL (VIII)

editat de GEORGETA PENELEA-FILITTI

Drama trăită de români în timpul primului război mondial a avut în plus o dimensiune agravantă pentru cei rămași în teritoriul ocupat de germani. Aflați la cheremul autorităților de ocupație, cu un guvern la București a cărui legitimitate devenea pe zi ce trecea tot mai îndoielnică — membrii administrației spațiului ocupat aveau sentimentul, la începutul anului 1918, că pierduseră partida. Germanofilia lor, gândul că-și slujesc patria dacă se interpun între invadator și populația silită să rămână pe loc, că o conlucrare cu Rusia, în perspectivă, se putea dovedi catastrofală României — toate acestea rămăneau în sfera retoricii sterpe. Realitatea nemiloasă îi scotea pur și simplu în afara vieții sociale. Cazurile lui I.C. Filitti și Alexandru Tzigara Samurcaș rămân pilduitoare în acest sens. Prestația lor sub ocupația germană, făcută în limitele unei corectitudini ce nu putea fi o clipă pusă la îndoială, împletită cu lipsa de maleabilitate la exigențele unei politici întemeiate pe compromis, se vedea răsplătită cu stringeri de mină și zimbete de circumstanță.

Demisionar de la prefectura județului Ialomița — am putea spune un fief al familiei, căci și tatăl său fusese acolo în două rânduri prefect conservator — candidat respins la conducerea prefecturii Bucureștilor, I.C. Filitti constata cu amărăciune că a ajuns indezirabil.

Frământat sufletește, îngrijorat pentru viitorul său și al copiilor săi, cu mintea plină de planuri generoase de cercetări în domeniul istoriei el ia, la 26 mai 1918, o hotărâre purtând pecetea gestului ieșit din comun: trece în teritoriul liber al Moldovei spre a-și dovedi inocența în fața Curții Marțiale din Bacău, care pronunțase împotriva sa, la sfârșitul anului 1916, o sentință de condamnare la moarte.

Om de știință prin excelență, riguros pînă la pedanterie, cu o educație severă care excludea efuziunile în public, I.C. Filitti apare, în notațiile *Jurnalului* său din 1918, copleșit, plin de reproșuri pentru comilitonii săi conservatori, obsedați de nevoia justificării, invidioși pe situația altora, aflați într-o poziție similară cu a sa și a căror moralitate civică nu era supusă cauțiunii (ca istoricul Constantin Giurescu, de exemplu).

Felul sincoat în care încredințează minusculelor caiete gândurile sale, amestecul de comentarii la opera lui Renan cu estimarea unor parcele de pădure ori moșii pe care le-ar putea vinde ori cu zvonuri dintre cele mai contradictorii privind soarta României oglindesc extraordinar de sugestiv drama acelor români care s-au obstinat să mizeze pe cartea germană, socotind în același timp că rămân buni patrioți.

Anticipînd, vom spune că I.C. Filitti a avut dreptate să se prezinte în fața Curții Marțiale. Disculparea lui a convins completul de judecată. La 22 iunie stil nou 1918 el era beneficiarul unei sentințe de achitare. A urmat reabilitarea morală în fața intransigentei societăți care era la vremea aceea Jockey Clubul Român.

Chinul ascuns, deruta, sentimentul că ceva ireparabil i-a frînt mersul ascendent firesc al vieții de cărturar, diplomat și publicist răzbat însă din paginile următoare ale *Jurnalului*.

2/15 ianuarie 1918

Văzut pe Marghiloman. Crede foarte apropiată pacea cu Rusia. Apoi trebuie făcută cu puțință pacea românească și de aceea nu exclude dinastia. A trimis vorbă regelui Ferdinand prin J. Mitilineu și prin C.I. Băicoianu. Înainte de a intra la Marghiloman am asistat în sala de așteptare la discuția între d-nii Bădescu și Corteanu în chestia Băncilor Națională și de Credit rural sau urban. Trebuie făcut ceva: să nu mai fie instituții de partid. Proiectele se elaborează de Marghiloman. Se vorbește de reducerile făcute de Carp la 1911—12, precum darea de un leu de sac către stat pentru măcinat, ceea ce nu reducea prețul plinii dar aducea cîștig morarilor

în dauna fîscului. Sau scutirea de funcieră a proprietăților mici, care a nemulțumit pe țărani pentru că îi lipsea de adevărul de plata funcierei care pentru mulți ținea loc de act de proprietate. Tot Carp, incapabil de detalii și plutind afară de realitate.

Tzigara a demisionat de la prefectura poliției.

Marghiloman îmi confirmă răul ce mi s-a spus despre Virgil Arion.

Marghiloman se teme pentru Dobrogea. În Germania, două partide: cel militar, anxios și cel civil (Kuelmann, Hertling) împăciuitor. Hindenburg și Ludendorff vor să se tragă folos din loviturile ce s-au dat și ce vor să mai dea pe frontul apusean. Același lucru mi-l confirmă Pisoski¹, pe care-l văd tot azi. Zice că de la început trebuia să vorbească la Brest Litowsk elementul *militar* care să *împuie* pacea. Pisoski îmi spune că nu vede decît pe conu' Petrache, venerabil bătrîn, care de 50 de ani a rămas constant, pentru că este dezgustat de ceilalți. Înțeleg — și eul meu adevărat ar sta liniștit în mijlocul cărților și hrisoavelor dacă eul celălalt, pe care mi-l impun în vederea situației ce trebuie să las copiii, mi-ar îngădui-o.

Pisoski îmi povestește — știe de la conu' Petrache — că cînd cu afacerea tramvaielor, regele Carol arată lui Carp o scrisoare de la Barbu Știrbei în care acesta protesta de de^ota^omentul său către Coroană și de dezinteresarea sa politică și-și permitea a comunica regelui că afacerea tramvaielor² poate duce la ruperea relațiilor partidului liberal cu Coroana. Carp a spus că regele ar trebui să interzică intrarea palatului d-lui Barbu Știrbei în urma acestei otrăviri. Regele atunci a concediat pe Carp. După cîteva zile a chemat pe președintele Curții de Casație și l-a consultat. A fost vizibil că regele nu era favorabil afaceri tramvaielor.

Regele Carol avea, cum mi-a zis Carp, *la peur morale*. Așa n-a vrut să se publice adeziunea noastră la Tripla Alianță de teama Rusiei. Regele Ferdinand are și frica morală și pe cea fizică.

Stere de vreo 3 luni nu salută pe Pisoski, acuzîndu-l de a fi contribuit la ruperea relațiilor sale cu Carp.

Marghiloman îmi spune că se înțelege cu Stere în chestiile la ordinea zilei.

Stere este administratorul lui Barbu Știrbei, care a obținut pentru el demobili/area.

Dibăcia lui Știrbei și slăbiciunea lui Stere!

Germanii au venit la noi la 1916—17 cu aceleași idei ca Kisseleff în 1829, în favoarea masei locuitorilor apăsați de privilegiiați.

16 ianuarie 1918 st. nou

Prinz la cazinoul *Verwaltungsstab*, în saloanele Clubului Tinerimei, Calea Victoriei, oferit de baronul de Welsler. Dintre români: Lupu Kostaki, Crăsnaru, Tzigara și eu. După masă vorbesc, între altele, și de chestia agrară la noi. Averile mari nu sînt boierești, cum cred nemții, ci cele mai multe averi noi. Într-una sau două generații o avere mare este iarăși fărâmițată. Mai spun nemților că greșită a fost ideea lor de a numi administratori forțați, mai ales jidovi, la averile absenților care lăsaseră rude sau procuratori.

17 ianuarie 1918

Chestia prefecturei poliției, de la care a demisionat Tzigara, e încă nerezolvită. Se zice că s-ar numi Nicolae Kostaki, fiul lui Lupu, tînăr fost prefect de Argeș sub ocupație și al cărui titlu ar fi mai ales de a fi fiul tatălui său! Tzigara era lăsat de guvern să îngrijească de averea regală. A intrat în conflict cu colonelul jidan Brociner. *Oberkommando* Mackensen a menținut în slujbă pe Brociner, pe care Tzigara îl dăduse afară. Tzigara a demisionat. Germanii i-au exprimat în scris și verbal părerea de rău și l-au rugat să deosebească chestia Palatului de a poliției. Ai noștri, în frunte cu Carp și Lupu Kostaki, n-au găsit altceva să zică decît: grec ținșos, nebun, bolnav, are nevoie de bromură etc.

19 ianuarie 1918

Consilierii județeni de Ialomița insistă să rămîn la Călărași. Perspectiva să se numească acolo căp. Constantinescu, actual polițai, sau tînărul Sergiu Manolescu, nu-i încîntă. Nu-i de demnitatea mea să fiu prefect alături cu toți copiii ce se numesc în această funcție.

¹ Cuvînt tăiat, ilizibil /n.ed./.

² Vezi episodul I, în „Revista istorică”, tom. I, 1990, nr. 6, p. 669.

21 ianuarie 1918, luni

Convorbire cu Lupu Kostaki la Interne.

El: Ce onoare!

Eu: Nu-i onoare. Când am fost la Interne, nu erai. Acasă nu te-am găsit. Am venit să îndeplinesc formalitatea prezentării demisiei pentru a treia oară.

El: Se va primi odată cu numirea la Craiova.

Eu: Sper că această numire nu s-a făcut și nu se va face.

El: Mi-a spus Welser că ai consimțit.

Eu: Nu mă socotesc liber ci rob. Am rezistat cât am putut. Prin argumentele mele n-am dobândit decât un concediu mai lung. Cu voia mea însă nu mă duc la Craiova.

Vorbim apoi despre Gheorghe Știrbei. Cine-l va înlocui în șefia partidului conservator la Dolj? Lupu Kostaki (șiretlic moldovenesc) îmi dă a înțelege că aș putea fi eu. Replic firește că trebuie un nume mare cu tradiții acolo și cu avere însemnată. Vorbim apoi de fiii lui G. Gr. Cantacuzino. Face elogiul Alexandrei Catargi și al Didinei Cantacuzino.

Apare Paul Teodoru.

Propun ca prefect la Dolj pe căp. Constantinescu, craiovean, acum polițai la Călărași iar pentru Ialomița pe tânărul Sergiu Manolescu. Teodoru observă că-mi bat joc de două județe. Recunosc, motivând însă că bătaia de joc a început de la cei care au numit și vor să numească copii de-a dreptul prefecți.

Kostaki face iar discurs despre inteligența mea. Replic atunci că e curios că această inteligență nu găsește ocupație în București, pare că Bucureștii ar avea așa pletoră de inteligențe. Fîgăduiesc să revin vineri. Plec insistînd din nou ca pe motiv de boală să fiu scutit de provincie și să a'n dreptul a mă plimba pe stradă cu un cățel ca tânărul Henri Bogdan.

Mai observasem că acum, pentru a mă demonetiza, cuvîntul de ordine este că eu mă vait totdeauna. Așa mi-a spus și Gr. Golescu de la Banca Agricolă, care vorbea altfel cînd, fiind eu la teatru, îmi cerea să ocrotesc pe Eleonora Mihăilescu. Atunci eram o *personalitate* căreia trebuia să i se dea toate satisfacțiile.

Obiceiul de a releva greșelile, dar de a nu lăuda cele bune. Așa spre pildă bugetele comunelor rurale din Ialomița pe anul 1917/18 reprezentau fără îndoială un progres față de anii precedenți. În toate erau înscrise aceleași feluri de cheltuieli, nici o excepție de hatîruri. Totuși ministrul relevă că s-au înscris cheltuieli de transport pentru administratorii de plasă, supliment de leafă secretarului plășii și leafă pentru un copist al plășii, inscrieri motivate de leafa redusă a administratorilor de plăși și de necesitatea de a se da un copist acestora. Că aceste cheltuieli ar trebui să fie în socoteala statului, desigur, dar deoarece statul nu le lua asupra-și, împrejurările m-au silit să recurg la comune, rămînînd ca mai încolo, cînd va putea, statul să avengeze,

Lupu Kostaki s-a bucurat că a avut demisia lui Tzigara. Că Tzigara se poate înlocui la poliție, admit, dar ce altă întrebuinare poate avea? Și nu înțeleg ca Tzigara să rămîie neîntrebuînat în împrejurările actuale. Și cu toate acestea, *ai noștri* se despart de el cu atîta ușurință! Nu le plac oamenii care uneori rezistă!

Ultimele zile fiind la Călărași pentru ultima dată, pentru votarea bugetului, la 23 ianuarie, fostul protoiereu s-a exprimat către contabilul județului despre mine: păcat că nu trăiește tată-său să-l vază în locul lui și să se bucure. Fără el, sunt sigur că multe rele ne-ar fi lovit.

Consilierii județeni au insistat cu cea mai mare căldură să rămîn. Nu sînt încîntați de eventualele candidaturi de copii sau de oameni străini de județ.

M-au însoțit la gară primarul inginer Pellian, directorul Băncii naționale Daniil, fostul polițai și casier al băncii Ialomița Ștefan Dimitriu, contabilul Ioan D. Ionescu, revizorul școlar Ștefan Popescu, deci ce rămăsese mai cum se cade în oraș. Părerile lor de rău sincere s-au adăugat la cele ale comandantului districtului, colonel Lacher, care strîngîndu-mi mîna de plecare era viu emoționat.

Deși pentru motivele arătate nu-mi convine să mă mai duc în provincie, m-aș fi sacrificat pentru Călărași dacă aș fi avut încredere că pot fi de un folos real.

La Ministerul de Interne Crăsnaru înțelege cererea mea că după 9 luni să fiu înlocuit prin altul, dar zice că n-are oameni deoarece Lupu Kostaki nu consimte să se ia consilieri de la o secție devenită inutilă a Curții de Apel.

Pentru prefectura poliției aflu că s-ar fi recomandat Ciorăneanu, prefectul de Prahova. N-are alte state de serviciu anterioare decât de a fi fost medicu ziarist la „La politique”, dar totuși se pare că Lupu Kostaki are încredere că se poate conta mai mult pe el la momentul oportun

Antipa îmi spune azi dimineață că e firesc ca eu, Filitti, să nu pot fi omul de casă al cuiva.

Nenițescu, infumurat acum, se înțelege că nu-l curtenesc. Pe Maltezianu, fost doar impiegat cîțva timp la *Deutsche Bank* (director Gruinner) l-a luat spre a se pune bine cu cîțiva germani din cercuri financiare.

La Călărași, banda jidovească țese intrigile acum prin poliția dunăreană. Polițaiul dunărean a chemat la interogator pe soția fostului polițai Dimitriu, a învinovățit-o de a tot alerga la sprijinul meu și a arestat-o. Dar după jumătate de ceas a fost liberată. Judecătorul german Schmidt îmi spune că și în potriua lui jidovi de al de Meyer au introdus denunțuri că s-ar fi lăsat mituit de fostul polițai Dimitriu!

Ilustrul Diamandi se lauda că în negociațiunile sale cu Rusia prevăzuse toate amănuntele. Oare și că va fi închis?

Alecsandri a scris *Scăfirlia uriașă*, poezia în care zugrăvește pe P.P. Carp. Acesta, constatînd că toate sînt rele pe pămînt, invită pe Dumnezeu, cînd va face din nou lumea, s-o facă după planul lui.

Marghiloman e preocupat de bucătăria de partid. C.C. Arion cată cînd la Carp, cînd la Marghiloman, spre a se alipi la timp de cel spre care va atîrna balanța. Geranții noștri se desprețuiesc unul pe altul. Guvernul nostru provizoriu nu stă în consiliu niciodată. Fiecare lucrează neatîrnat. Germanii constată cu uimire aceste de/binări, în vreme ce la Iași, Brătianu se arată ca totdeauna abil, în stare să iasă nevătămat din situațiile cele mai grele.

1 februarie 1918

Știrile ce vin că trupele românești au trecut în Basarabia, ar însemna că Brătianu se gîndește acum să cucerească Basarabia. Desigur Antanta care a oferit Transilvania României cînd conta pe sprijinul Rusiei, acum îi oferă Basarabia de la Rusia trădătoare. Germania de asemenea nu poate vedea cu ochi răi ocuparea Basarabiei de România. Și astfel s-ar putea ca Brătianu să se întoarcă cu Basarabia, sprijinit și de Antantă și de Germania. Va cîrmui țara 20 de ani, așa cum a cîrmuit-o tatăl său după 1878 și cum a cîrmuit-o el însuși în 1914—1916! Ce se va putea spune despre această soluție și despre vinile lui Brătianu; nu vor știrbi *faptul* anexării Basarabiei, după cum criticile aduse acțiunii de la 1877—8 n-au putut știrbi *faptul* independenței și regatului. Germanii înșiși vor constata că singurul partid cu care se poate negocia în România este cel liberal. Aceasta mi s-a confirmat și din conversația mea cu *Geheimrat Freiherr von Welsch* de la *Verwaltungssab*, ieri. Și conservatorii nu văd!

România reluînd Basarabia, fie și numai partea de sud (cealaltă rămîinînd Ucrainei), nu poate protesta contra cedărei Dobrogei către bulgari, Convine germanilor³.

6 februarie 1918

Tzigara vine să-mi anunțe că în sfîrșit demisia lui și a mea au fost primite. La prefectura poliției a fost confirmat de germani prefectul de Prahova, Petre Ciorăneanu, recomandat de Lupu Kostaki și sprijinit în urma acestei recomandări. Are la pasivul său o mediocră activitate gazetărească, faptul de a fi părăsit pe Marghiloman pentru Carp, polițe protestate și palme din partea lui Many, rămase fără răspuns la 1914, cum se constată dintr-o scrisoare publicată atunci în „Adevărul”.

La Ialomița s-a numit, *de administrația militară*, tinărul Sergiu Manolescu, a căruia candidatură era foarte combătută de Paul Teodoru, care dezgropa toată ascendența lui Manolescu spre a-l face cu neputință.

Ieri la Interne Paul Teodoru mă salută cu cuvintele: „Prefect de Ialomița!”

Eu: Nu mai sunt.

El: Te cer cetățenii.

³ Notă cu un citat dintr-o scrisoare a lui Ivan Zinoviev, agent diplomatic al Rusiei la București, către girantul consulatului rus din Rusciuk din septembrie 1882. Diplomatul observă că la noi atît partidul conservator cît și cel liberal depun toate eforturile pentru independența națiunii. Cei dinții se manifestă obedient față de ruși iar în afaceri sînt fără pată. Liberalii, cînd se află în opoziție, sînt antirusi iar în afaceri nu fac decît să se îmbogățescă și să jefuiască vistieria statului (după R. Leonov, *Documents secrets de la politique russe en Orient*, 1881—1890, Leipzig/Berlin, 1893, p. 41).

În continuare schițează planuri de activități viitoare: curs liber de istoria diplomației, conferințe și articole de trimis la revista „Convorbiri literare” despre conservatorism. În sfîrșit, un mic *cursus honorum*: membru în Comisia monumentelor istorice, în Comitetul de lectură al Teatrului Național, în Consiliul administrativ al sindicatului agricol Ialomița.

Eu: Nu sînt la dispoziția lor.

El: Ești la dispoziția țării.

Eu: Nu.

Se retrage nemulțumit.

Spusese în aceiași dimineață primarului de Călărași, inginer Pellian, că nu e loc pentru mine la București. Dădea astfel se vede a se înțelege că voi fi silit a mă întoarce la Călărași. Uitase că eu nu sînt Teodoru și că nu voi face jocul unor Teodoru et Co.

Tot la Interne vine Gr. Golescu, care de mai multă vreme își mărginește raporturile cu mine la o salutare grațioasă. Acesta de ce o fi supărat? Cu Nenițescu raporturile sînt cu totul inexistente! Pare că și lui Carp îi plac slugile sau curtezanii. De aceea ar fi sprijinit pe Ciorăneanu. Eu sînt grec țifnos. De la poliție va demisiona directorul Bărbătescu. Măcar am lăsat la elementele cele bune ale Ialomiței amintirea unei administrații corecte și cinstite.

7 februarie 1918

Vine să mă vadă administratorul plășii Urziceni, Nae Marinescu. Îmi arată cum sătenii rămîn aproape fără hrană. Mă felicit că nu mai sînt ⁴ paravan. Trebuie față de germani și chiar față de conștiința mea să nu apar ca lipsit de dorința de a fi, pe cît se poate, în limitele mele modeste, folositor țării. De aceea am candidat la prefectura capitalei. Sînt mulțumit că n-am obținut-o, căci colaborarea mi-a devenit odioasă, dar e trist că mi s-a preferit Ciorăneanu.

Dejun la Ioana Gr. Carp. Printre invitați colonelul Sturdza. Îl întreb ce crede despre starea de spirit a armatei. Îmi răspunde că de acum un an, de la *pronunciamento* (deci iată afacerea Sturdza) care a fost urmat de teroare, nu mai știe nimic. Crede că Germania nu va trata cu Brătianu, dar credința lui nu-i neclintită. Constată și el cu regret dezbinările dintre conducătorii de aici, fără excepție (deci motivele de *chestii personale* și socru-său P. P. Carp). De Carp spune că nu se poate vorbi chiar în sensul lui, fiind devenit foarte autoritar.

8 februarie 1918

Văzut pe Marghiloman. Scandalizat de numirile Ciorăneanu și Sergiu Manolescu. Acesta din urmă — știam — a fost numit de administrația militară, fără propunerea ministrului de interne, fiindcă este prietenul unei Porumbaru cu care trăiește Welser. Marghiloman zice că are dreptate Stere că Brătianu și Carp au făcut cel mai mare rău. Îmi zice că sînt negociațiuni la frontieră cu nemții; înțelegerea lor cu Brătianu e posibilă! Crede totuși că nemții vor căuta să isprăvească întâi cu Ucraina. Germania nu negociază cu cei de aici și nici nu-i lasă să se ducă la Berlin.

9 februarie 1918

Convorbire cu C.C. Arion. El e și mai categoric despre abilitatea lui Brătianu. În schimbul Basarabiei vom da Dorohoiul și Dobrogea. Akkerman va deveni cu timpul port însemnat. Rușii îl neglijau pînă acum din cauza Odesei. Constanța va fi poate internaționalizată, căci bulgarii ar avea altfel interes s-o lase în părăsire în favoarea Varnei și a porturilor de pe Egeea.

A fost un moment cînd Carp s-ar fi putut duce la Berlin. L-a pierdut. S-a făcut de atunci „indésirabile”.

Perspectiva e îngrozitoare. Liberalii venind cu Moldova dublată. Iată faptul brut care va șterge tot trecutul și le va da puterea de a continua în viitor! Ce lecție pentru generația tină? (Vezi discursul lui C. C. Arion la inaugurarea Academiei comerciale). Bizantinismul german /sic!/ care s-a manifestat intern, comișînd totul sub paravanul autorităților civile, se poate prea bine manifesta și în politica externă. Va mai găsi Brătianu aici teren pregătit ostil nemților? Cred că Stere face prea multă onoare moralei politice germane cînd scrie („Lumina”, duminică 10 februarie 1918) că „prima condiție pentru salvare este ca toți cei răspunzători de hotărîrea de la 27 august 1916⁵ să dispară. *Apoi abia* se poate face apel la aliații noștri de ieri...”

Arion socotește un pericol revenirea regelui Ferdinand, care este desigur legat de Brătianu. Arion nu crede însă, ca Stere, că s-ar putea face o acțiune, un pronunțament, o regență, în teritoriul ocupat, căci ar urma să lupte cu românii de dincolo și să fie criminală în ochii legilor române.

⁴ Două cuvinte tăiate, ilizibile (n.ed.).

⁵ Data consiliului de Coroană ținut la palatul Cotroceni cînd s-a decis intrarea României în război de partea Antantei (n.ed.).

Vine la mine Sergiu Manolescu, noul prefect de Ialomița, din partea lui Welser să îmi rimesc Craiova. Aflu cum a născut ideea să merg la Craiova. Manolescu voia să meargă la Călărași. Dar eu apucasem să spui că nu mai merg în provincie, așa că nu e nici un angajament din parte-mi și n-am nici o obligație de a scoate pe Welser din incurcătură. Pușlama de Teodoru a spus unora că a *trebuit* să părăsesc Călărași din cauza intrigilor de acolo. Teodoru e strins legat cu Gr. Goleșcu (recte Colescu) și cu Nenișescu⁶.

1/14 februarie 1918

Au sosit ieri la București ministrul plenipotențiar Papiniu, generalul Lupescu și alți cițiva români (care anume nu știu sigur) pentru a negocia armistițiul. Au descins la Athénée Palace, hotel unde este *Oberkommando* al lui Mackensen.

Mi se spune că ar fi fost primiți acolo D. Nenișescu, C. și Virgil Arion. Au replecat la 1/14 februarie. Ce vor fi decisi? Zvonurile sînt variate. Lupu Kostaki era acum patru zile foarte pesimist. Pare că Berlinul ar fi iertat pe rege. Regele și armata, dezarmată însă, s-ar retrage în Basarabia. Moldova ar fi ocupată de germani, așa că s-ar întinde și acolo *militärverwaltung*, care ar continua deci a lua totul din țară. Lucrurile ar rămîne așa pînă la pacea generală, La Lupu se zărește amărăciunea lui Carp de a nu fi consultat și chiar ascultat. Costică Manu observă că a nu se încheia pacea ne-ar fi avantajos în acest sens că chestia Dobrogei ar rămîne în suspensie pînă la pacea generală, cînd germanii nemai avînd interes de bulgari, le-ar putea refuza Dobrogea. Tzigara acum trei zile era mai optimist. Vom avea pacea, și Basarabia și Dobrogea. Guvernul nou de la Iași (în frunte cu Averescu) ar fi un guvern de tranziție spre un guvern Marghiloman. În locul lui Ferdinand ar fi Nicolae⁷.

De altă parte, Tzigara a fost convocat la Simionescu Rîmniceanu. Acolo era Beldiman ministrul și cițiva alții. I s-a cerut să semneze o cerere de înlăturare a dinastiei. S-a pus oare aceasta la cale de Beldiman, fără să știe prealabil dacă lucrul are șanse de succes la Berlin? Tzigara n-a semnat zicînd că trebuie în prealabil să se descarce de situația sa de administrator al Palatului. Nenișescu a fost delegat a se prezenta lui Carp cu noua pantahuză. N-ani fost convocat la aceasta. Desigur am fost exoflisit de cînd cu prima pantahuză. Dar de ce a fost chemat Tzigara, care și el a refuzat-o pe cea dintîi?⁸

Duminică 17 februarie 1918

Dejun la tante Catherine. Este și D. Nenișescu, gerantul ministerului de finanțe. Din Moldova veniseră Papiniu, colonel Ressel și Mitilineu pentru a cere un termen de 30 de zile ca să poată sosi Mișu, ministru de externe, de la Londra. Li s-a refuzat. Li s-a acordat 6 zile spre a se decide pentru război sau tratative de pace.

A fost și o întvedere între acei delegați și domnii Nenișescu, C. și Virgil Arion, Marghiloman, Al. Beldiman și Stere. Nenișescu și Stere au vorbit contra dinastiei, scandalizînd pe Papiniu, feciorul de popă, legitimist! Marghiloman a vorbit cu Mitilineu, se vede în sensul mai moderat. Lupu Kostaki a citit o declarație a lui P. P. Carp că dinastia este cu neputință.

După Nenișescu condițiile de pace sînt foarte grele: să dăm Dobrogea, Severinul și defileurile Carpaților. E foarte pesimist. Datoria țării va fi de 10 miliarde, anuitate cu 6% (?) 600 000, adică atît cît ultimul nostru buget. Cîtăva vreme nu se va putea conta pe veniturile CFR, nici pe vămi. Se va putea dubla impozitul funciar și face ceva la regie. Dar aceasta nu ajunge. Nu crede că învingătorul va tolera taxa de export. La sfîrșit regretă pe bătrîni, care se consultau în interesul țării. El însuși putea veni și seara la G. Gr. Cantacuzino să vorbească. Întrebarea este pentru ce nu face el la fel acum? Pe cine grupează în jurul său?

⁶ Citate din următoarele lucrări ale lui Ernest Renan: *Réforme intellectuelle et morale de la France, La part de la famille et de l'Etat dans l'éducation, La monarchie constitutionnelle en France* (n.ed.).

⁷ Un rînd tăiat, ilizbil (n.ed.).

⁸ Citate din corespondența schimbată de Grigore Ghica, domnul Moldovei, cu Barbu Știrbei, domnul Țării Românești. Cel dintîi scrie, la 3/15 martie 1853, că în ciuda eforturilor depuse, bunăstarea întîrzie să se instaleze în țară iar vrajba care-i animă pe mulți paralizează activitatea guvernului. Barbu Știrbei îi răspunde povățuindu-l să-și ascundă amărăciunea. Dezamăgirile și necazurile sînt legate inevitabil de poziția pe care o ocupă și unul și celălalt. (După N. Iorga, *Correspondența lui Știrbei vodă*, vol. I, București, 1904, p. 78—79). „Excelentă lecție politică”, comentează I.C.F.

În noaptea de 16—17 februarie niște bulgari îmbrăcați militărește s-au dus cu automobilul la Mitropolie, au legat pe sergentul fără armă care se afla acolo, au spart ușa și au furat pe Sf. Dumitru Basarabov. Mitropolitul a pus să se sune clopotul cel mare și a dat zvonul în oraș. Azi la 18 februarie moaștele au fost găsite în apropiere de Călugăreni. Bulgarii mai revendicaseră pe Sf. Dumitru dar administrația militară găsisese că nu aveau dreptate. Acum prin procedeu bătărănesc bulgar ce au întrebuințat și-au făcut sieși rău, arătându-și încă odată caracterul.

19 februarie 1918

Acasă la ministrul plenipotențiar Al. Beldiman. Rețin dintr-o lungă conversație: 1. Că germanii au spus categoric că chestia schimbării dinastiei este o chestie internă românească, pe care românii trebuie s-o rezolve. 2. Intransigența exasperantă a lui P. P. Carp care a indispus și pe germani. 3. La întrunirea dintre delegații din Moldova și câțiva români de aici, Marghiloman a fost tot timpul în *à part* cu Mitileu.

Beldiman îmi arată angajamentul semnat de el, de C. Stere, Nenițescu, Henry R. Rosetti⁹, Victor Miculescu și Simionescu Rîmniceanu pentru înlăturarea dinastiei. Îmi explică că este un fel de legătură de a lucra în acest sens. Îmi spune că Carp a aprobat acest act până ce a aflat că e semnat de Stere. Imediat apoi a declarat că actul e o copilărie; că se face pedestal pentru viitor lui Stere și că Stere e gata a primi portofoliu de la Ferdinand. Această din urmă afirmație Beldiman o consideră ca o imputare adusă gratuit lui Stere de intransigența lui Carp.

Eu spun lui Beldiman că propaganda nu va reuși. Marea majoritate a grăitorilor de la noi (spre deosebire de masa amorfă și mută) a rămas pentru Ferdinand și Brătianu. Pentru ca ideile minorității — care în fond convin și Germaniei — să poată triumfa, trebuie ca Germania să le impue.

Azi la ora șase autoritățile vor primi cu solemnitate în dreptul cimitirului Bellu, moaștele Sf. Dumitru, care vor fi duse cu alai la Mitropolie.

Întors acasă, găsesc pe Barnovski Vasiliu¹⁰. Ne întâlnim pe tărîmul că o acțiune conservatoare în România s-ar putea întemeia pe clasa *nobiliară întregă*, destul de numeroasă¹¹.

Luni 3 iunie st. nou 1918

Cu emoție trec vama Mărășești. Compartiment alăturat ofițeri români vulgari. La fiecare două vorbe, o injurătură. Căptușeala vagoanelor dusă. Prin gări ȧiganii fac mici orchestre cu trîmbițe și tobe. Cîntă și „Cîmpia ungurească, tot țară românească!” Ce tristeță! Colonel Ionescu: Vorbește cu dezgust de ruși. Ori care ar fi victoriile germane crede că ultimul cuvînt /il va avea/ Antanta. Chiar dacă porneam numai cu ciomegele, trebuia, ca afirmare a aspirațiilor. De nepregătire sînt de vină toate partidele. Cite gheșefuri s-au făcut! Dame în automobilele rechiționare pentru armată. Sîntem niște tilhari. Poate că a doua generație va fi altfel, căci ceea ce vine, ce a văzut și învățat? Neîncredere în comunicatele germane.

Nano me raconte que le roi lui a dit au sujet de son fils: „imprudences de jeunesse”¹². Nano a répondu: „Alors tous les héros sont des imprudents”. Cenzurînd cîva timp, Nano a citit telegrama lui Derussi din Stockholm către Take în care spune că eu și Pisoski sîntem niște mișei care trebuie suprimați¹³.

⁹ Cuvinte tăiate, ilizibile (n.ed.).

¹⁰ Cuvinte tăiate, ilizibile (n.ed.).

¹¹ Începe al 4-lea caiet al *Jurnalului* care are numeroase ștersături, notații fugare, fraze eliptice. Astfel e reținută adresa lui Nanu din Iași (și cum se ajunge de la gară acolo); apoi pregătirile ce trebuiesc făcute la moșia sa Cîrniceni de lângă Iași pentru cînd vor sosi copiii acolo. Notă despre doi amatori pentru cumpărarea moșiei sale Cîrniceni. Precizarea că a plecat cu trenul de la București la Iași la 2 iunie stil nou 1918, avînd asupra sa 3 500 lei. Despre o scrisoare a Adinei Brătianu pentru Nicolae Cantacuzino despre Șerban, suferind de un „point pleuritique”. O schiță, probabil în vederea apărării ce-și pregătea în fața Curții Marțiale, despre mobilizarea sa — la 23 decembrie 1916 — și imposibilitatea de a-i da curs (n.ed.).

¹² Aluzie la părăsirea regimentului său de către principele Carol și fuga la Odesa, împreună cu Zizi Lambrino, cu care s-a căsătorit acolo.

¹³ Liste de lenjerie și îmbrăcăminte. Un citat din George Eliot. Notă despre cele două vizite ale lui I. I. C. Brătianu în Rusia.

Rostul adevărat al demisiei mele. Tot ministerul știe că dacă venea un guvern Maiorescu, eram sau secretar general sau ministru în străinătate; nu pot să-mi dau singur vot de blam reîntrind sub un guvern conservator, fără titlu de ministru. În cazul cel mai defavorabil, o răzgîndire de a urma mai departe un ordin arbitrar care nu mă duce la oaste ci la minister. Nu poate fi, dar, vorba în nici un caz de dezertare militară. Dar de ce aș fi dezertat? Ce rău mă aștepta? N-am avut intenții etc. Aceasta ar fi trebuit s-o înțeleagă de la început aței care mă cunoșteau de mult și aceia care au împărtășit aceleași condiții politice ca și mine și au suferit ca și mine pe urma lor.

Cum întrebuințază nemții automobilele și cum noi?!

Bidărani rătașiți prin cariera diplomatică. Parvenții pripășiți prin elita socială căreia nu aparțin nici prin naștere, nici prin merite personale, dar pentru că vorbesc bine franțuzește, mănîncă frumos la masă, frecventează cursele sau cluburile — s-au transformat în sprijinitori ai tronului și ai ideii de ordine și tradițiilor în stat¹⁴.

Bacău, în automobil, 22 mai stil vechi 1918. Conversație cu colonel Vasilescu, comisar regal. Nu trebuia să se semneze asemenea pace. Pierderile de material de CFR și militar n-ar fi fost hotărîtoare. De valoarea anexionii Basarabiei se îndoiește. Se așteaptă ca germanii să se poarte mai abil în tratative. Indignat că a căzut Averescu la Bacău. El crede că cei din teritoriul l/ ocupat au suferit mai mult decît cei ce s-au îmbuibat aici. La Iași văzusem pe Raftu Miculescu — iar unul din cei ce și-a făcut adevărat datoria. Spune și el că ceilalți au fost răsplătiți.

23 mai /stil vechi, 1918/, ora 6 p.m.

Avocatul îmi anunță că în sfîrșit s-a hotărît să mă judece miine, dar trebuie două semnături ale lui Văitoianu, comandantul armatei, și lipsește de mai multe zile. Se aștepta de ieri. Va mai veni diseară? Ce așteptare emoționantă! A venit. A scris că „mai lipsește dovada”. Giurescu nu s-a dus la Iași și nu l-a urmărit nimănui, deși ofițer. Deci era *definitiv* lăsat în București¹⁵.

Domnul Ion C. Filitti, fost director al afacerilor politice în Ministerul de externe, membru corespondent al Academiei Române, locotenent de rezervă, care fusese condamnat în lipsă la moarte de Curtea marțială a armatei a 2-a la Bacău, nevoind să beneficieze de amnistie, a venit din teritoriul ocupat și prezentîndu-se înaintea aceleiași Curți a fost achitat, joi 23 mai 1918/¹⁶.

„Subsemnatul adevăresc că în ziua de 10 decembrie 1916, am încredințat d-nei Filitti o scrisoare de Cabinet pentru soțul d-sale în care informam pe acesta că în urma ordinului Marelui Cartier General fusese rechemat la Minister¹⁷. Domnul Filitti fusese atașat la cartierul diviziei 71 rusă. I-am trimis totodată la această adresă ordinul oficial de rechemare — a fost adresat de Minister — nr. 32124, din 23 decembrie la cartierul diviziei 71 rusă¹⁸. După expedierea acestui ordin, d-na Filitti mi-a arătat răspunsul din Focșani al soțului ei¹⁹, cum că primise scrisoarea mea și că este încă suferind, apoi nu s-a mai știut de urma lui. Cînd²⁰ am văzut că pornind spre Iași fusese victima accidentului de la Ciurea sau că se afla încă la cartierul diviziei ruse, dar la telegrama din 29 noiembrie 1916 din Tecuci nu s-a primit nici o comunicare oficială a domnului Filitti²¹ adresată ministerului”²².

Pentru Arion.

Ai fost un moment ministrul meu. M-ai bănuit sau cel puțin ai stat rece la cea mai gravă acuzație. Am venit să-ți dovedesc netemeinicia. Aproape 20 de ani de serviciu. Prețuit de Maiorescu. Studii. Academician, Conservator. Mă cunoșteai personal. Totuși nu m-ai chemat să mă întreb și ca jurist să-mi dai un sfat. Ce au făcut ei, nu mă doare. De atitudinea dvs, mi-a părut rău. Și personal și pentru că e caracteristic partidului conservator care îmbrăți-

¹⁴ Note despre costul unei călătorii București — Iași' biletele de tren, masa, găzduirea, șoferi, hamali (n.ed.).

¹⁵ Un citat despre iubirea de neam din M. Sadoveanu, *Povestiri, Răzbușarea lui Nour*.

¹⁶ Întregul paragraf a fost tăiat de autor (n.ed.).

¹⁷ Trei cuvinte tăiate, ilizibile (n.ed.).

¹⁸ Două rînduri tăiate, ilizibile (n.ed.).

¹⁹ Două rînduri tăiate, ilizibile (n.ed.).

²⁰ Două rînduri tăiate, ilizibile (n.ed.).

²¹ Cuvînt tăiat, ilizibil (n.ed.).

²² Declarația este probabil o ciornă concepută de I.C.F. și necesară ca piesă în apărarea sa la Curtea marțială. Autorul nu e precizat (n.ed.).

șează pe transfugi și lasă de o parte pe curați. Ar trebui o *Carte verde*, lege de organizare, colecție de convenții ²³.

25 mai stil vechi 1918, Iași

Nicu Carp îmi spune că cei mai mulți carpiști au candidat sub firma guvernamentală. Complot! Că Averescu a fost susținut de carpiști la Vaslui, ca antidinastic. Că ar trebui fundat un jurnal serios.

26 mai stil vechi 1918

Pe drum 15 ore! De la 9 seara la 12 a doua zi, nedormit, nemîncat, constat iar că armata ține la Averescu și că vede în el simbolul unei reînnoiri iar în căderile lui la alegeri simbolul că politicianismul continuă. De asemenea ziarele sunt găsite neinteresante.

Demisionat Ialomița 2/15 februarie; luat odihnă *till* 19 martie/1 aprilie iar de la 19 martie/1 aprilie la 1/14 mai leafa întreagă.

Cum au fost faptele, am arătat la Curtea marțială. Dacă sentința cea dintîi a ținut loc de orice discuție pentru unii, sentința a doua trebuie să curme și ea orice discuție pentru cei ce văd prin prisma strîmță a fetișismului. Pentru ceilalți este de observat: scutit totdeauna de mobilizare, mobilizat pe loc abia la 4 noiembrie; lăsat în București. Ordinul de pornire ce am primit cițiva venea de la autoritatea militară inferioară celei ce ne mobilizase pe loc și nu venea de la autoritatea civilă de care eram legați prin mobilizare pe loc. Încît, față de două ordine contrarii, trebuie să ținem seama de ordinul autorității superioare. În fine, ordinul arbitrar primit nu avea scop militar, ci de a ne scoate din București, contrar celor hotărîte de autoritatea de care depindeam. Acest ordin a fost pus la cale din inițiativă particulară. Dar asemenea inițiative nu pot crea îndatoriri față de stat. A nu se supune unor ordine arbitrare izvorîte din asemenea circumstanțe nu este nici anarhie, nici dezertare. Dimpotrivă, este anarhie faptul că asemenea ordine se pot da ascultîndu-se șoaptele unor particulari. Și „elita” din Iași, compusă în bună parte ²⁴ se ocupa cu furie de asemenea „potins” în loc de a vedea adevăratul rău al țării.

²³ Listă de persoane pe care probabil I.C.F. conta să le solicite în apărarea sa: Radu Miclescu, colonel Donici, general Cristescu, Nanu, Miclescu Popa, Dinu Arion, Victor Miclescu, Marin Dumitrescu, Giurescu, doctor Slătineanu, Edgar Mavrocordat, N. G. Cantacuzino, M. I. Kogălniceanu, Lazăr Munteanu, C. Negruzzi, Dodo Florescu (n.ed.).

²⁴ Loc liber în text (n.ed.)

VAE VICTIS: O REEVALUARE A POZIȚIEI LUI P. P. CARP ȘI C. STERE (1914–1916)

FLORIN CONSTANTINIU

„Am trei fii, îi dau Majestății Voastre să se bată și să moară. Iar eu mă voi ruga lui Dumnezeu ca armata română să fie bătută... căci numai astfel România va putea să fie scăpată!”¹ Aceste cuvinte ale lui Petre P. Carp, rostite în Consiliul de Coroană de la Palatul Cotroceni (14-27 august 1916), cu o rezonanță dramatică, vreau să dezmădă o fermitate de atitudine și caracter, cu care lumea politică din România, situată „la porțile Orientului, unde nimic nu este luat în serios” (după bine cunoscuta formulă a lui Raymond Poincaré) nu era obișnuită. Versatilitatea și oportunismul majorității clasei politice românești o făceau incapabilă să înțeleagă o consecvență — ca aceea a fruntașului conservator — atât de străină morăvurilor noastre politice. *Enciclopedia Cugetarea* a lui Lucian Predescu — ea însăși dăătoare de seamă pentru sentimentul comun — încheie articolul despre P. P. Carp, după ce îi redă aproape textual cuvintele citate de la Consiliul de Coroană astfel: „Nu prea a avut simțul realității în politica externă”².

Formula simplistă până la stupiditate a autorului *Enciclopediei Cugetarea* exprimă concis o părere larg difuzată despre liderul conservator-jumimist, cunoscut pentru originalitatea sa³. Imaginea negativă a lui P. P. Carp și nu numai a lui, ci și a altor adversari ai politicii de alianță cu Autanta — între care este de amintit în primul rând Constantin Stere — a fost, în mare parte, produsul propagandei Partidului Liberal, hotărât să se înfățișeze drept făuritorul României Mari și să-l prezinte pe liderul său Ion I. C. Brătianu drept omul politic infailibil.

Cu o opinie publică lipsită nu numai de maturitate, dar și de cultură politică, nu i-a fost greu Partidului Liberal să acrediteze ideea că lui i se datora desăvârșirea unității naționale, sprijinindu-și teza pe un sofism: dacă România a intrat în război, sub guvernul liberal, iar din război s-a născut România Mare, atunci meritul apariției României Mari revine Partidului Liberal. În enforia realizării aspirației atât de profunde a desăvârșirii unității naționale, opinia publică românească a „refulat” din conștiința sa amintirile dureroase ale înfrângerilor din 1916 — între care, cea de la Turtucaia, rușinoasă — și nu a mai considerat necesar să stabilească *Răspunderile*, așa cum ceruse, pe bună dreptate, generalul Alexandru Averescu în 1918⁴. Faptul că după doi ani de pregătire (1914–1916) armata română a fost constrânsă să se retragă din Transilvania — unde intrase în primele zile ale războiului — și a pierdut apoi Oltenia, Muntenia și Dobrogea — a fost explicat prin „superioritatea copleșitoare a inamicului”, iar responsabilitatea generalului Dumitru Iliescu, căruia Ion I. C. Brătianu îi încredințase cu o ușurătate ce nu poate fi condamnată îndeajuns, pregătirea armatei pentru război, a fost trecută sub tăcere (Seful de facto al Statului Major⁵, după ce a dus armata la dezastru, a fost trimis în fruntea unei misiuni militare în Franța — cum și-ar fi recunoscut Brătianu, deschis, eroarea? — și a sfârșit ca director al Tăbăcăriei Naționale!).

În timp ce propaganda liberală a izbutit o remarcabilă operație de „curățătorie politică”, eliminând petele de pe imaginea liderului și a partidului său, ea a înfățișat pe adversari ca situându-se nu numai pe poziții eronate, dar chiar antinaționale.

¹ I. G. Duca, *Amintiri politice*, vol. I, München, 1981, 276.

² Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea*, București, [1940], p. 175.

³ Pentru biografia lui P. P. Carp, vezi C. Gane, *P. P. Carp și locul său în istoria țării*, 2 vol., București, 1936, utilă, dar, astăzi, depășită; elemente importante pentru cunoașterea activității lui P. P. Carp la Ion Bulei, *Sistemul politic al României moderne. Partidul conservator*, București, 1987.

⁴ Alexandru Averescu, *Răspunderile*, Iași, 1918.

⁵ Titularul, generalul Zottu, grav bolnav, s-a sinucis scurt timp după intrarea României în război.

Perioada postbelică nu a fost favorabilă investigării obiective a atitudinilor de politică externă în perioada neutralității. Menajarea susceptibilităților sovietice — chiar și în perioada de distanțare de Moscova — precum și tendința de a prezenta societatea românească, în momentele decisive, ca acționând unitar au făcut anevoioasă cercetarea vederilor oamenilor politici care denunțau în termeni răspicați amenințarea rusă.

Rândurile de față nu-și propun să fie decât o invitație la revizuirea — pe baza unei atente studieri a surselor — a evaluării conduitei politice manifestată de adversarii alianței cu Antanta.

La izbucnirea primului război mondial, România avea un tratat secret de alianță cu Puterile Centrale Austro-Ungaria și Germania — încheiat la 18 30 octombrie 1883, la care Italia a aderat în 1888.

Această alianță „împotriva firii” — dacă se ține seama de politica de deznaționalizare practică de guvernul de la Budapesta în Transilvania — a fost consecința directă a crizei din relațiile româno-ruse, ca urmare a violării de către Petersburg a convenției româno-ruse din 4 16 aprilie 1877 prin anexarea sudului Basarabiei (prin convenție, Rusia garanta integritatea teritorială a României) și a arogării dreptului de tranzit al armatei țariste spre Bulgaria, fără consultarea și acordul guvernului român. Tensiunea dintre București și Petersburg a fost agravată de atitudinea agresivă a țarului Alexandru al II-lea, care a transmis, prin cancelarul Gorceakov, agentului român la Petersburg că, în cazul unei opoziții din partea guvernului de la București, va ordona ocuparea României și dezarmarea armatei române, ceea ce a atras răspunsul demn al lui Carol I: „O armată care a luptat la Plezna sub ochii împăratului Alexandru al II-lea va putea fi în adevăr să fie strivită și măcelărită, dar nu se va lăsa niciodată dezonorată”⁶. Că nu era vorba numai de un război al vorbelor și al nervilor o dovedesc elaborarea planului de ocupare a Bucureștiului de către armata rusă și redactarea în limbile rusă, română și franceză a unui „Decret cu privire la starea de asediu în orașul București” și a unei „Proclamații către populația capitalei României”, prin care bucureștenii erau înștiințați că au trecut sub autoritatea militară rusă⁷. Desfășurările pe plan internațional care au dus, la convocarea Congresului de la Berlin au făcut ca, în cele din urmă, criza din relațiile româno-ruse să nu aibă drept deznodământ o confruntare militară⁸.

Concluzia desprinsă din această rapidă și surprinzătoare trecere de la alianță la conflict de factorii de decizie ai României — domnitorul și primul-ministru — a fost că securitatea României nu putea fi asigurată în cadrul geostrategic și geopolitic, determinat de vecinătatea Imperiului rus decât printr-o alianță cu Germania. Întrucât, însă, Bismarck dorea ca Austro-Ungaria să fie asociată la această alianță, s-a ajuns la tratatul secret, semnat la 18 30 octombrie 1883 prin care România se alia cu cele două mari Puteri Centrale. Factorul decisiv în opțiunea politică a regelui și primului ministru (tratatul, repetăm, nu a fost supus niciodată dezbaterii Parlamentului) a fost *securitatea națională*⁹.

După izbucnirea primului război mondial, în perioada neutralității României s-au confruntat, în vederea fixării unei conduite politico-militare, două concepții: una care a dat prioritate *securității naționale*, alta care a dat întâietate *unității naționale*.

Victoria Antantei și desăvârșirea unității naționale au validat cea de a doua concepție, dar, oricât ar părea de paradoxal (anticipăm de pe acum acuzația de sofism) raționamentul politic al partizanilor alianței cu Puterile Centrale era mai solid articulat în 1914 — 1916 decât cel al partizanilor Antantei. Când spunem „mai solid articulat”, avem în vedere *raportarea la contextul din acei ani* și nu la rezultatul războiului și la actele de unire ale provinciilor românești, aflate sub stăpânirea Rusiei și Austro-Ungariei.

Poziția lui P. P. Carp și a lui C. Stere în anii 1914 — 1916 a fost modelată de experiența crizei româno-ruse din anul 1878 și de istoria politicii Rusiei față de țările române și, apci,

⁶ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, *Întregitorii*, București, 1939, p. 214.

⁷ *Mărturie finlandeză privind războiul din 1877 — 1878* în „Analele I.S.I.S.P.” XIV (1968), nr. 4, p. 52 — 56.

⁸ Încordarea în raporturile româno-ruse avea să cunoască o recurență la delimitarea frontierei de sud a Dobrogei, când, în urma ocupării de către trupele române a Arab-Tabiei, comandantul forțelor ruse din Silistra a primit ordin să atace trupele române dacă nu erau cucerite Arab-Tabia. Ciocnirea a fost evitată în ultimul moment, prin retragerea efectivelor românești, N. Iorga, *op. cit.*, p. 225.

⁹ Pe larg, Gheorghe Nicolae Cazan și Șerban Rădulescu-Zoner, *România și Tripla Alianță, 1878 — 1914*, București, 1979.

de România. În Consiliul de Coroană din 14 27 august 1916 expunerea lui Carp, astfel cum este rezumată în memoriile lui I. G. Duca, are meritul unei clarități tranșante: „Din acest război va ieși sau hegemonia germană sau hegemonia rusească. Hegemonia germană înseamnă pentru noi mântuirea, cea rusească sfârșitul, fiindcă vom sta în drumul Rusiei către Constantinopol. Iată de ce nu putem, oricum ar fi și în orice împrejurări, să fim decât împotriva rușilor”¹⁰.

Nu vom mai reproduce aici bine cunoscutul dialog dintre P. P. Carp și regele Ferdinand (liderul conservator îl avertizase pe monarh că Rusia, biruitoare, nu va mai tolera dinastia de Hohenzollern în România, calificată de el drept străină, ceea ce i-a atras replica regelui că dinastia sa era română, identificându-se cu aspirațiile poporului român)¹¹, dialog la capătul căruia P. P. Carp a repetat „urarea” ca armata română să fie înfrântă. Reacția lui Ion I. C. Brătianu — „nu mai poți avea nimic comun cu această țară și cu acest neam”¹² era cu totul nedreaptă: P. P. Carp nu era mai puțin patriot decât primul-ministru și poziția sa — chiar în forma șocantă în care fusese exprimată — nu era mai puțin dictată de interesul național. Deosebirea stătea numai în percepție: pentru Carp, prioritatea securității naționale, pentru Brătianu prioritatea unității naționale.

O explicitare mai amplă — dar și mai pasională — a argumentelor partizanilor alăturării României Puterilor Centrale se întâlnește în discuția dintre C. Stere și I. G. Duca, astfel cum este relatată de cel din urmă: „Suntem toți niște proști și niște criminali (îi acuza Stere pe aderenții Antantei — n.n.) Rusia nu poate fi decât bătută, armatele țarului, care acumia se retrag, nu vor fi niciodată în stare să se reorganizeze. Noi nu cunoaștem acea lume ce se numește Rusia. De ce nu-l ascultăm pe el (Stere — n.n.) care ne spune să nu ne legăm soarta de ea. Rusia nu ne va da Transilvania, Rusia vrea Strămtorile, va trece peste trupul nostru ca să le obțină. Alianța cu dânsii nu va duce decât la sclavie. Trebuie să fie cineva orb, incapabil, nu om politic ca să nu înțeleagă, ca să nu vadă un lucru atât de sigur, de împede. Din fericire pentru nenorocita noastră țară, ceea ce nu au fost în stare să facă pentru ea conducătorii ei, au făcut-o soldații lui Mackensen, când au spart frontul la Dunavetz. Ne-au scăpat ei de pericolul rusesc în brațele căruia noi eram gata să ne aruncăm cu o sublimă inconștiență «Gândește-te» a exclamat el «la răspunderea ce o luați în fața istoriei, distrugeți opera tuturor generațiilor de la 1848 încolo! Ele v-au lăsat un stat neatârnat, având putința de-a juca un rol aci, în Orientul Europei, voi îl transformați într-o gulernie rusească. N-au să fie destule blesteme ca să pedepsească în vecii vecilor crima ce o pregătiți azi împotriva românismului.»

Mi-a descris în urmă — continuă I. G. Duca — toate foloasele de viitor ale unei politici alături de Germania învingătoare, stăpână pe continent, și de o Austro-Ungaria, sfâșiată de rivalități naționale, anemică și neputincioasă. Mi-a vorbit lung de Basarabia, de caracterul curat românesc al țărănimii de acolo, de primejdia unei violente deznazionaliări în viitor, dacă scăpăm acum datoriază unică ce ni se oferă de a o salva din ghiarele autocrației moscovite. Mi-a vorbit de datoria de conștiință pentru orice bun român de a nu da uitării 3.000.000 de suflete românești ce așteaptă de la noi mântuirea lor”¹³.

Relatând spusele lui C. Stere, I. G. Duca compară satisfacut prezicerile întinse ale basarabeanului cu evenimentele din 1917—1920 pentru a conchide asupra erorilor de evaluare ale acestuia.

Înainte de a judeca aprecierile viitorului prim-ministru, care coincid intrutotul cu propaganda liberală, să rezmăm punctele de vedere ale partizanilor Puterilor Centrale:

a) consolidarea Rusiei este o primejdie pentru securitatea României
b) aflată în drumul Rusiei spre Strămtori, România va suferi consecințele poziției sale geostrategice

c) politica de rusificare amenință identitatea națională a românilor basarabeni.

Dar Transilvania? Întrebarea este legitimă. Era ea oare abandonată definitiv Austro-Ungariei?

Alexandru Marghiloman consenuează lapidar opinia celui mai îndârjit adept al tratatului din 1883: regele Carol I: „Asupra propoziției mele, dacă chestiunea Transilvaniei e destul de coaptă ca să riscăm totul pentru tot, Regele nu crede (e și părerea mea). Ea va fi coaptă peste 20 de ani și va veni la sigur fiindcă Austria tot se va dizloca din cauza Ungariei”¹⁴.

¹⁰ I. G. Duca, *op. cit.*, p. 276.

¹¹ *Ibidem*, p. 276—277.

¹² *Ibidem*, p. 277.

¹³ *Ibidem*, p. 169. Pentru activitatea politică a lui C. Stere în acea perioadă, vezi, pe larg, Z. Ornea, *Viața lui C. Stere*, vol. 2, București, 1991, p. 52 și urm.

¹⁴ Alexandru Marghiloman, *Note politice*, ed. Stelian Neagoe, vol. I, București, 1993, p. 158.

Așadar, unirea Transilvaniei cu România era așteptată ca urmare a dezagregării dublei monarhii, într-un viitor nu prea îndepărtat.

Revenind la temerile partizanilor Puterilor Centrale în privința urmărilor nefaste pentru România ale întăririi Rusiei, se constată că ele își aflu îndreptățirea încă din zilele imediat următoare intrării României în război alături de Antantă.

I. G. Duca evocă împrejurările în care, după pierderea bătăliei Bucureștiului, Ion I. C. Brătianu a avut confirmarea justetei îngrijorărilor exprimate de P. P. Carp și C. Stere: „Dansul (Brătianu — n.n.) ne-a comunicat, întâi, că după lungi discuții se hotărâse la Marele Cartier ca retragerea armatei să se oprească pe linia Râmnicul Sărat—Viziru și să se încerce chiar a oló o acțiune cu concursul rușilor, dacă vor voi să-l dea. Și pe urmă, foarte emoționat, Brătianu a scos din buzunar o foaie de hârtie și ne-a spus: « Sunt sigur că nu bănușiți ce cuprinde această foaie de hârtie... » Într-o clipă, zeci de presupuneri mi-au trecut prin minte « Nu răzăm gândiți că nu este de închipuit: este comunicarea oficială a lui Poklewski (ministrul Rusiei în România — n.n.) care ține să mă încunoștiințeze că, în caz de victorie a Aliaților, aceștia au consimțit să asigure Rusiei stăpânirea Constantinopolului și a Strămtorilor ». Sub această neașteptată lovitură ne-am clătinat cu toții.

Era și prea mare lovitura — continuă I. G. Duca — nu numai prin gravitatea în sine a sa, dar și prin momentul ales al acestei comunicări. După ce de trei luni Rusia își trădase toate angajamentele față de noi, după ce cu o perfidie scandalosă ne lăsase să luptăm singuri cu forțele superioare ale inamicului, când i-ar fi fost atât de ușor să ne întindă o mână frățască de ajutor, acum în ceasul cel mai tragic pentru noi, când jumătate din teritoriul nostru național era invadat, când capitala era ocupată, când armata, înfrântă, era în plină retragere, când Regele, parlamentul și guvernul căutau un refugiu pe ultima parte a țării noastre rămasă liberă, acumă găsea Rusia potrivit să ne arate că, învingători fiind, victoria va însemna afirmarea unei durerose supremații rusești” (subl. n.)¹⁵.

Aprehensiunile membrilor guvernului liberal — astfel cum sunt înfățișate de I. G. Duca — la aflarea veștii că Strămtorile și Constantinopolul vor fi ale Rusiei coincideau perfect cu cele exprimate anterior de partizanii Puterilor Centrale, care se vedeau, la rândul lor, pe de-a întregul confirmați în corectitudinea raționamentului lor.

Jurnalul generalului Berthelot aduce și el confirmări ale poziției lui P. P. Carp și C. Stere. În discuția din 4 octombrie 1916 cu generalul Alexiev, șeful Marelui Stat Major rus, acesta i-a spus, spre marea sa uimire, că armata română — de reținut data la care se purta discuția: 4 octombrie! — trebuie să se retragă pe Siret, „Spunând aceasta, trage pe harta sa o linie groasă albastră, mergând de la Galați la Carpați, până la frontiera Bucovinei. Sunt puțin stupefiat de această declarație și nu pot să nu spun că nu merita să presăm România să meargă cu noi, sfătuiind-o, de la început, să abandoneze Valahia adică mai mult de jumătate din teritoriul ei”¹⁶.

Trei luni mai târziu, generalul francez întreprinde scenariul rus: „gândul ascuns al camarilei ruse este de a lăsa ca armata română să fie bătută sau de a o îndepărta (prin retragerea în adâncul teritoriului rus — n.n.) și, apoi, după victorie, de a apărea ca eliberatori și de a cere ca preț al concursului lor Moldova și nimic mai mult!”¹⁷

Confirmarea de către puterile Antantei a controlului Rusiei asupra Constantinopolului și Strămtorilor și discuțiile lui Berthelot cu generalii ruși erau tot atâtea argumente în favoarea poziției adoptate de P. P. Carp și C. Stere și în defavoarea celei susținute de partizanii Antantei.

Și totuși — se va spune — sfârșitul războiului a confirmat „dreptatea” raționamentului a estora din urmă, așa cum și scrie — între alții — I. G. Duca, după ce înfățișează punctul de vedere al lui C. Stere¹⁸.

Ceea ce nici el, nici propaganda liberală nu au arătat este că dacă victoria Antantei nu a dus la supremația rusă în Europa de sud-est și nu a plasat, deci, România într-o situație deosebit de primejdioasă, faptul s-a datorat prăbușirii țarismului, urmată de criza politică din vara și toamna anului 1917, care a făcut posibilă luarea puterii de către partidul bolșevic, ceea ce a avut drept urmare ieșirea Rusiei din război.

¹⁵ I. G. Duca, *op. cit.*, vol. II, München, 1981, p. 79–80.

¹⁶ *General Henri Berthelot and Romania. Mémoires et Correspondance 1916–1919*, ed. Glenn E. Torrey, Boulder, 1987, p. 5.

¹⁷ *Ibidem*, p. 37. (însemnarea din 4 ianuarie 1957); la 24 februarie generalul V. I. Gurko, Șeful a luncut al Marelui Stat Major rus îi vorbește lui Berthelot de necesitatea transferării armatei române în Caucaz, *ibidem*, p. 50.

¹⁸ I. G. Duca, *op. cit.*, vol. I, p. 170.

Evenimentele din Rusia nu fuseseră încă luate în considerație de partizanii Antantei și — evident — ei nu aveau nici un „merit” în eliminarea consecințelor de care se țineau un P. P. Carp sau C. Stere.

Nu este în intenția noastră să contestăm, în vreun fel, rolul și valoarea celor care au acordat prioritate necesității desăvârșirii unității naționale prin eliberarea Transilvaniei, Bucovinei și Banatului. Ceea ce am dorit să subliniem este că poziția adversarilor lor nu a fost mai puțin călăuzită de interesul național, cu deosebirea că ei au acordat întâietate securității naționale. Raționamentul lor politic a fost — după opinia noastră — mai corect în condițiile și la datele cunoscute atunci decât cel al partizanilor Antantei. Aceștia din urmă au fost beneficiarii unei uriașe răsturnări — cea din Rusia — pe care nu o luaseră în considerație în scenariul lor.

Oprobiul cu care au fost acoperiți după 1918 P. P. Carp și C. Stere pentru atitudinea lor din timpul războiului va trebui să fie înlocuit cu o cercetare lămură acum de orice partizanat în măsură să stabilească rolul exact al acestor personalități politice.

PACE SAU RĂZBOI ÎN RELAȚIILE ROMÂNNO-SOVIETICE?

ADRIAN GRECU

Proclamarea autonomiei statale a Basarabiei sub forma Republicii Democratice Federative Moldovenești și politica de apropiere față de România dusă de guvernul de la Chișinău, format la 7 decembrie 1917, a trezit reacția ostilă a Rusiei bolșevice în condițiile în care se vorbea de extinderea revoluției și în care nu se dorea emanciparea popoarelor neruse; în ciuda proclamației de la 3 noiembrie 1917. Astfel, la 5 ianuarie 1918, printr-o acțiune de forță, bolșevicii au preluat controlul asupra orasului Chișinău. Cu acest prilej au fost arestate unele personalități ale conducerii din Basarabia, dar și persoane aparținând unor state neutre față de evenimentele din Rusia. Se poate aminti, în acest sens, cazul maiorului Gheorghe Lucasievicz, acreditat de guvernul român pe lângă guvernul de la Chișinău, care a fost arestat la 6 ianuarie și apoi trimis la Odessa de unde a fost eliberat în urma demersurilor făcute de guvernul Averescu prin intermediul colonelului Boylle¹. Acest incident, ce nu a fost singular, arată că reacția Rusiei era îndreptată și împotriva României, lucru demonstrat, câteva zile mai târziu, de arestarea ambasadorului român la Petrograd² și de sechestrarea tezaurului aflat în Rusia.

Pătrunderea armatei române în Basarabia la insistențele basarabienilor, pentru a restabili ordinea, a dus la accentuarea stării de tensiune dintre România și Rusia, care a și rupt relațiile diplomatice la 13 ianuarie 1918.

În această situație și cum dorea ca, în condițiile tratativelor cu Germania și Austro-Ungaria, să aibă spatele asigurat, așa după cum a subliniat în ședința Parlamentului din 18 iunie 1918³, Averescu a încheiat, la 5 martie 1918, un acord cu reprezentantul Rumicerdu-lui de la Odessa, Rakowski; acord prin care se prevedea schimbul de prizonieri și angajamentul părții române de a-și retrage trupele din Basarabia în termen de două luni⁴. La scurtă vreme acest acord a devenit nul în urma unirii Basarabiei cu România, fiind considerat în acest fel și de guvernul român datorită actului de la 27 martie 1918, în plus, el fiind încheiat cu un organ local, nu angaja în nici un fel România față de Rusia sovietică⁵.

Actul de la 27 martie 1918 nu a fost recunoscut de guvernul sovietic, guvern care a adoptat față de România o atitudine ostilă apropiată stării de război. În acest context și în urma unor repetate incidente de graniță, autoritățile române au sechestrat o serie de vase rusești aflate pe Dunăre. Referitor la soarta acestor vase, Tribunalul de Prize Maritime de la Galați, a purtat, în perioada 1919—1922, o interesantă corespondență cu Marele Stat Major și cu Ministerul Afacerilor Străine, solicitând lămuriri asupra unei eventuale stări de război cu Rusia, stare ce ar fi dat posibilitatea legală de a confisca aceste vase. Astfel, printr-o adresă trimisă la 3 decembrie 1919 Marei Cartier General, tribunalul citat mai sus solicita a i se preciza data de la care a intervenit starea de război cu Rusia sovietică⁶. În răspunsul său din 13 decembrie, Marele Cartier General arăta că, deși nu era vorba de o stare de război oficial declarată, ea exista începând cu luna noiembrie 1918 precizând însă că nu exista nici un document oficial care să arate acest lucru⁷.

Datorită insistenței dovedite de Tribunalul de Prize Maritime, secția a IV-a din Marele Stat Major s-a adresat, la 9 iunie 1920, conducerii acestei unități solicitând un răspuns cu privire la faptul dacă guvernul sovietic a întreprins acțiuni incompatibile cu starea de pace și care ar îndreptăți părerea că exista o stare de război, an întind, în același timp, și câteva

¹ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare M.A.E.) Fond 71/URSS, vol. 130, f. 54—62.

² Vezi Arh. MAE, Fond 71/1914, E2, I, vol. 186, f. 1—40.

³ Idem, vol. 20, f. 17.

⁴ Idem, Fond 71/URSS, vol. 130, f. 131.

⁵ Idem, vol. 131, f. 137.

⁶ Idem, Fond 71/1914, E2, I, vol. 45, f. 222.

⁷ Ibidem, f. 224.

a fost de acest tip: ultimatumurile adresate României de Cicerin și Rakowski la 2 mai 1919, refuzul sovieticilor de a elibera o serie de soldați și ofițeri români închiși la Moscova, reținerea depozitelor militare și ale Băncii Naționale, ale Casei de Depuneri, ale Arhivelor Statului și a unor vase românești⁸.

În aceeași zi, 9 iunie 1920, printr-o adresă trimisă președintelui Tribunalului de Prize Maritime, Oscar Niculescu, Marele Stat Major arăta că, deși nu exista nici un document care să o ateste, starea de război exista datorită atitudinii sovieticilor⁹.

Același punct de vedere este adoptat de Marele Stat Major și în adresa trimisă M.A.E. la 17 iunie 1920, considerând că, deși nu e recunoscută oficial, starea de război există de facto; argumentând acest lucru prin enumerarea câtorva din cele mai importante incidente de graniță provocate de sovietici după data de 7 ianuarie 1919¹⁰.

Inițial, M.A.E. a avut, relativ, același punct de vedere¹¹ considerând, în plus, că statul bolșevic e numai un guvern de fapt, o alcătuire de forță și nu un stat de drept¹²; deci nu trebuie luat în seamă din punct de vedere al dreptului internațional.

Mai târziu, deși a luat în calcul atitudinea agresivă a Rusiei, M.A.E. a considerat că între România și Rusia nu exista o stare de război pentru a preîntâmpina o serie de complicații diplomatice cum ar fi punerea în discuție a unirii Basarabiei cu România, fapt ce ar fi putut apărea în cadrul unor tratative de pace.

Deosebirea de păreri dintre Marele Stat Major și Ministerul Afacerilor Străine constă în faptul că prima instituție, ca instituție militară, pornind de la situația existentă trebuia să o trateze ca atare și să ia măsurile necesare; pe când M.A.E., în același scop al protejării statului român, trebuia să evite o eventuală punere în discuție a actului de la 27 martie 1918, lucru ce putea decurge din a considera că între România și Rusia exista o stare de război. În același timp trebuia conștient și guvernul de la Moscova să considere că între cele două părți există o stare de pace. În acest sens, la 8 octombrie 1920, continuând demersurile în epute cu câteva luni înainte, Averescu a trimis o radiogramă lui Cicerin în care se arăta că România e dispusă să negocieze cu Rusia și se sublinia faptul că statul român a păstrat o atitudine de strictă neutralitate față de evenimentele din Rusia și față de ostilitățile acesteia cu unele state limitrofe¹³.

Negocierile au fost continuate în luna ianuarie 1921 de Take Ionescu, printr-un schimb de telegrame avut cu Cicerin. Prin telegrama din 5 ianuarie, ministrul român se arăta dispus a negocia atenționând însă că, nefiind stare de război, nu era vorba despre negocierea unei păci, ci despre reglementarea problemelor ce apăruseră în urma evenimentelor din ultimii ani¹⁴. Punctul de vedere românesc a fost, în cele din urmă, recunoscut de Cicerin prin telegrama sa din 15 ianuarie 1921¹⁵. Același lucru va fi făcut și câteva săptămâni mai târziu când sovieticii au încercat să ceară deschiderea unor negocieri de pace dar au sfârșit prin a accepta din nou punctul de vedere al guvernului de la București¹⁶. Succesul obținut de diplomația română, subliniat de Take Ionescu în fața Senatului la 18 februarie 1921¹⁷, a permis în anii următori punerea unor negocieri privind Basarabia și problema tezaurului și poate fi considerat un prim pas spre reluarea relațiilor diplomatice.

De asemenea, trebuie subliniat că fusese depășită o etapă în care Rusia se considerase în stare de război cu România, într-o perioadă în care unirea de la 27 martie 1918 fusese recunoscută de marile puteri, dar nu de toate, abia la doi ani de la înfăptuirea sa. Acest lucru se datora, așa cum se sublinia într-un referat al M.A.E., faptului că problema Basarabiei fusese păstrată ca mijloc de presiune asupra lui Brătianu care opunea rezistență autocratismului manifestat de marile puteri la Conferința de pace ca și faptului că Quai d'Orsay oscila între a lupta împotriva puterii sovietice și a trage foloasele de pe urma unui viitor compromis¹⁸.

În urma lămuririi problemei privind starea de război, M.A.E. a înștiințat, la 24 aprilie 1922, Tribunalul de Prize Maritime că, începând cu 1914 neexistând o stare de război cu Rusia, vasele în cauză trebuiau considerate în păstrare, urmând să rămână așa până la rezol-

⁸ Ibidem, f. 230–231.

⁹ Ibidem, f. 232.

¹⁰ Ibidem, f. 236.

¹¹ Ibidem, f. 249.

¹² Ibidem.

¹³ Idem, Fond 71/URSS, vol. 130, f. 137–138.

¹⁴ Idem, Fond 71/1914, E2, I, vol. 45, f. 250.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Idem, Fond 71/Franța, vol. 14, f. 260, ziarul „Le Temps” din 18.03.1921.

¹⁷ Idem, Fond 71/1914, E2, I, vol. 45, f. 250–251.

¹⁸ Idem, vol. 20, f. 161, 164.

varea problemelor pedinte între România și Rusia¹⁹. În acest fel se păstra, într-un cadru legal, posibilitatea reținerii acestor vase ce puteau fi folosite, la nevoie, ca monedă de schimb cu unele bunuri românești reținute de Rusia.

Deși a recunoscut existența stării de pace și a acceptat desfășurarea de negocieri privind tezaurul și Basarabia, încheiate fără rezultat, guvernul de la Moscova a continuat să aibă și în anii următori aceeași atitudine agresivă față de România. În acest sens se pot aminti: incidentele de graniță provocate de sovietici²⁰, concentrarea unui număr important de trupe în apropierea graniței cu România²¹, activitatea subversivă a agenților sovietici infiltrați în România, încercarea de a da naștere unor revolte în zona Basarabiei care să ustifice intervenția Armatei Roșii.

Abia în anul 1925 guvernul sovietic a renunțat la programul militar ca mod dej acțiune imediată în Basarabia, punând accentul pe o politică de propagandă care să ducă la o lovitură de stat și la unirea voluntară a Basarabiei cu U.R.S.S., așa după cum rezultă dintr-un document secret, adoptat de conducerea de la Moscova la 27 iulie 1925 și intrat în posesia autorităților de la București, privind atitudinea URSS față de România²².

Cu toate acestea, dacă ținem cont de acțiunile întreprinse de URSS față de România și de faptul că în epoca modernă un război nu se duce doar cu armele, putem afirma că starea de război nu a luat sfârșit nici la 15 ianuarie 1921, nici în 1925, nici la reluarea relațiilor diplomatice, continuând sub forma unui război rece, mai mult sau mai puțin explicit; stare de lucruri ce a culminat cu evenimentele din iunie 1940.

¹⁹ Idem, vol. 45, f. 255.

²⁰ Idem, Fond 71/URSS, vol. 30, f. 290.

²¹ Ibidem.

²² Ibidem, f. 184.

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ : „75 DE ANI DE LA UNIREA BASARABIEI CU ROMÂNIA”, Chișinău, 8—9 aprilie 1993

În zilele de 8—9 aprilie 1993, Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Republicii Moldova a organizat, la Chișinău, sesiunea științifică *75 de ani de la Unirea Basarabiei cu România*. Cea mai mare parte a comunicărilor prezentate cu această ocazie s-au oprit asupra istoriei provinciei românești dintre Prut și Nistru sub stăpânirea rusească, a actului Unirii din 1918 și a unor momente mai semnificative din perioada interbelică.

Ne-au reținut atenția comunicările lui Vladimir Mischevca (*1812. Gcneza problemei basarabene*) și Dumitru Grama (*Evoluția statutului juridic al Basarabiei 1812—1918*), comunicări în care s-au dezbătut chestiuni relative la situația Basarabiei sub ocupație rusească. Rolul oamenilor de condei, al culturii în general, în procesul de trezire a conștiinței naționale a fost subliniat de Eugenia Istrati (*Considerații privind premisele culturale ale Unirii Basarabiei cu România*) și Vasile Badiu (*Contribuția scriitorilor basarabeni la înfăptuirea Unirii Basarabiei cu România*). Mișcări de redeșteptare națională i s-au dedicat alte două comunicări susținute de Ion Varta (*Țarismul rus și mișcarea națională în Basarabia la începutul sec. XX*) și Gh. Negru (*Considerații privind mișcarea națională în Basarabia la începutul sec. XX*). Setul cel mai important de contribuții științifice a fost reprezentat de intervențiile dedicate evenimentelor din anii 1918—1920. Ion Țurcanu a pus în evidență o seamă de aspecte controversate relative la problema Unirii Basarabiei cu România, în vreme ce Dumitru Șandru a cercetat poziția Departamentului de Stat al S.U.A. față de recunoașterea internațională a Unirii. Colegul ieșean Dan Jumară a prezentat o comunicare despre manifestările unioniste și antiunioniste din Basarabia de după primul război mondial. O foarte interesantă și documentată cercetare a realizat Constantin Hlihor asupra conflictelor de la frontiera nistreană între primăvara 1918 și toamna anului 1920, în timp ce Mihai Gribincea a abordat tema naționalismul ucrainean față cu Unirea Basarabiei cu România. Iată și câteva din comunicările dedicate unor evenimente ale perioadei interbelice: Ștefan Pâslaru, *Deputații basarabeni în primul parlament al României Mari*; Ion M. Oprea, *Polemica Titulescu—Rakovsky privind apartenența Basarabiei*; Gh. Onișoru, *Actul de Unire a Basarabiei cu România și mișcarea comunistă*. Tot în aceeași categorie se include și foarte documentata comunicare a lui Ion Șișcanu intitulată: *Atitudinea autorităților din R.A.S.S.M. față de Unirea Basarabiei cu România*.

Numărul referatelor științifice prezentate a fost mai mare. Noi am consemnat doar o parte, în special pe cele care ne-au trezit interesul. Selecția nu poate fi decât subiectivă.

Comunicările citite în cele trei ședințe ale sesiunii reprezintă — este drept, nu toate — contribuții de mare valoare la elucidarea unor procese și evenimente mai însemnate. În această ordine de idei, inițiativa organizatorilor de a publica o parte din producțiile cercetării istorice românești, prezentate cu această ocazie, nu poate fi decât benefică.

În ciuda eforturilor conducerii Institutului de Istorie din Chișinău, pe parcursul desfășurării sesiunii științifice au apărut unele neajunsuri, legate mai cu seamă de faptul că dat fiind numărul prea mare de comunicări înscrise în program, mulți dintre autori au fost o ligăți să-și scurteze intervențiile. Unii, pentru a se încadra în cele 10—15 minute puse la dispoziție de președinții ședințelor, au renunțat chiar să-și mai citească textele pregătite, făcând doar un scurt rezumat al temei tratate. Așa s-a întâmplat cu colegul ieșean Gh. Onișoru care avea de prezentat o foarte interesantă comunicare despre atitudinea mișcării comuniste față de Unirea Basarabiei cu România. Mai apoi lipsa unui criteriu tematic în structurarea ședințelor a fost cât se poate de nefericită. Suntem însă siguri că aceste minore slăbiciuni vor fi înlăturate cu ocazia unor viitoare sesiuni științifice. Nădăjdum într-o colaborare mai constantă și mai puțin accidentală între istoricii din stânga și dreapta Prutului. Aceasta va trebui dezvoltată sub semnul integrării cercetării istorice românești în circuitul de valori al istoriografiei universale.

Armand Goșu

SESIUNEA ANUALĂ DE COMUNICĂRI A INSTITUTULUI DE ISTORIE „N. IORGA”: „400 DE ANI DE LA ÎNSCĂUNAREA LUI MIHAI VITEAZUL”

Sesiunea anuală de comunicări a Institutului de istorie „N. Iorga”, desfășurată în zilele de 7 și 8 iunie 1993, a fost consacrată acțiunii politice și personalității lui Mihai Viteazul.

În *cuvântul de deschidere* rostit de prof. Șerban Papacostea, directorul Institutului de istorie „N. Iorga”, a fost arătată importanța studiilor privind personalitatea și epoca lui Mihai Viteazul, una din temele majore ale istoriografiei românești, și actualitatea lor astăzi, când se pune problema stabilirii legăturilor cu tradiția istoriografică românească, în literă și în spirit, și, mai general, a redescoperirii identității naționale.

În cadrul sesiunii au fost prezentate 12 comunicări, urmate de întrebări și discuții, la care a participat un număr mare de cercetători.

Pornind de la un text în limba italiană, nedat și nesemnat, Ștefan Andreescu a adus în discuție *Un „memoriu” al lui Mihai Viteazul puțin cunoscut*. Respectivul document privește nemijlocit una din cele două întrevedei ale lui Mihai Viteazul cu împăratul Rudolf II (1 și 4 martie 1601), foarte probabil cea de-a doua, și se pare că textul a fost dictat de voievod, reprezentând cele ce aveau de spus, constituind introducerea dialogului care a urmat. Este cel din urmă text de analiză politică mai amplu rămas de la Mihai Viteazul.

Mihai Maxim a analizat în comunicarea *Noi documente turcești despre Mihai Viteazul și epoca sa* o suită de documente extrase din Başbakanlık Arşivi din Istanbul, care privesc pe Iane banul, considerat în istoriografie prezumtivul unchi al lui Mihai Viteazul, și pe Mihai însuși. Unul dintre aceste documente, un extras din condica financiară din 1589, îl amintește pe „Banu, fiul nemusulmanului Iani”, care, presupune osmanistul român, s-ar referi în fapt chiar la viitorul domn. Se consideră că documentul nu trebuie ocolit în viitor în discuția privind originea lui Mihai Viteazul.

Comunicarea lui Pompiliu Teodor, *Politica ecleziastică a lui Mihai Viteazul în Transilvania*, a reconstituit un aspect important al gândirii și acțiunii domnitorului român. Politica dusă de Mihai Viteazul în Transilvania, de contracarare a sistemului celor trei națiuni politice (nobilimea maghiară, sașii și secuii) și a celor patru religii recepte (catolică, calvină, luterană și unitariană), și de ridicare a românilor și a religiei ortodoxe la un statut oficial — acțiune începută odată cu tratatul de la Alba Iulia din 1595 încheiat cu Sigismund Báthory, prin care bisericile românești din Transilvania erau subordonate mitropoliei Țării Românești — s-a încadrat în planurile Contrareformei în spațiul Europei centro-orientale și cele ale Habsburgilor de a restructura sistemul religiilor adnise, care trebuiau să fie reduse la catolicism, luteranism și ortodoxie. S-a arătat că în politica sa confesională în Transilvania, urmărind să-și creeze o bază pentru domnie, Mihai Viteazul a colaborat cu Contrareforma, în timp ce în Moldova s-a arătat reticent față de Unirea de la Brest.

Comunicarea prezentată de Octavian Iliescu (*Moneta-medalie a lui Mihai Viteazul*) a fost consacrată piesei de aur cu efigia domnitorului român, bătută de acesta în anul 1600 în calitate sa de guvernator al Transilvaniei, cunoscută în literatura de specialitate ca „medalia” lui Mihai Viteazul. Autorul a stabilit că avem de-a face nu cu o medalie, ci cu o emisiune monetară; o monedă în greutate de 35,234 grame aur, cu o valoare de 10 ducăți. Era o monedă obișnuită pentru acea epocă, de la mijlocul secolului al XVI-lea în Europa emițându-se în multe rânduri monete înari de aur. O. Iliescu a stabilit că moneta a fost bătută în primele trei luni ale anului 1600, înainte de campania din Moldova, la monetăria de la Sibiu, într-un număr mic de exemplare. A fost o emisiune excepțională, destinată plății mercenarilor.

Andrei Pippidi (*Despre o scrisoare dispărută a lui Mihai Viteazul*) semnalează o scrisoare necunoscută a lui Mihai Viteazul, rezumată în altă scrisoare, a lui Georg Michael Wigelsheim către Jacques Bougars (editată în 1660). E vorba de un apel adresat de Mihai, de la Alba Iulia, la 1 februarie 1600, către electorul palatin Frederic al IV-lea cel Drept, solicitând fonduri pentru continuarea luptelor antiotomane. Atât cât se poate întrevede, această încercare de a stabili relații directe cu electorii imperiului, chiar cu cei protestanți, permite presupunerea, confirmată și de alte izvoare, că Mihai a avut și legături cu Ioachim Frederic de Brandenburg, pentru a-i atrage pe Hohenzollerni într-o alianță antipolonă.

În comunicarea lui Costin Feneșan intitulată *Un ecou ardelean al campaniei lui Mihai Viteazul din 1599*, a fost prezentată însemnarea făcută de preotul unitarian Mihail Széki pe contrapagina unei tipărituri din 1556. Aflat la Bicalatu, la 8 noiembrie 1599, preotul unitarian înregistrează evenimentele produse imediat după înfrângerea de la Șelimbăr a lui Andrei Báthory; refugiarea acestuia spre Polonia și pătrunderea trupelor lui Ștefan Bocskay pe valea Crișului Alb. Importanța însemnării constă mai ales în faptul că există o mărturie

directă, neinfluențată deja de o atitudine partizană și deci lipsită de încercările ulterioare de viciere a informației.

Comunicarea lui Ioan Aurel Pop, *Mihai Viteazul și Țara Făgărașului*, s-a ocupat de raporturile domnitorului cu această regiune din sudul principatului Transilvaniei, care în secolele XIV – XV s-a aflat mult timp în cadrul statului muntean. Mihai Viteazul s-a considerat stăpân al Țării Făgărașului încă înainte de intrarea în Transilvania. În anii 1599 – 1601 nobilii români (boierii) din Făgăraș au asigurat un sprijin important pentru Mihai Viteazul, până la moartea acestuia. După cucerirea Transilvaniei, rezidența familiei domnești s-a aflat în cetatea Făgărașului.

Constantin Rezachevici în comunicarea *Mihai Viteazul, Basta și Cetatea Făgărașului – un „tratat” puțin cunoscut (3 octombrie 1600)* s-a referit la împrejurările în care s-a încheiat, sub forma unui jurământ de credință, înțelegerea (numită de C. Rezachevici „tratat”) între domnul român și generalul imperial G. Basta și rolul jucat de acest act în reglementarea relațiilor cu imperiul. Între clauzele înțelegerii figurau și cedarea cetății Făgărașului și trimiterea familiei domnului ca ostatică în Imperiu.

Bogdan Murgescu s-a ocupat de *Plăți externe, fiscalitate și economie monetară în Țara Românească la sfârșitul secolului al XVI-lea*. În prelungirea cercetărilor mai vechi ale lui Mihai Berza, Damaschin Mioc și Mihai Maxim, autorul a verificat posibilitatea practică a Țării Românești de a face față obligațiilor financiare către Poartă înainte de 1594 și a investigat implicațiile acestora în planul fiscalității, comerțului exterior și circulației monetare, comparând totodată unii indicatori macroeconomici ai Țării Românești cu cei din alte țări în aceeași epocă.

Comunicarea prezentată de Violeta Barbu s-a referit la *Refacerea domeniului funciar al lui Mihai Viteazul sub domnia lui Matei Basarab*. În contextul relațiilor lui Matei Basarab cu nepotul lui Mihai Viteazul, Mihai Pătrașcu, virtual succesori la tron al domnului muntean, se poate plasa și hotărârea domnescă de a restitui, începând cu 1640, posesiunile lui Mihai Viteazul urmașilor acestuia, doamna Anca, soția lui Nicolae Pătrașcu și fiica ei, Ilinca. Studiul pune în evidență fazele acestui proces de refacere și identificarea satelor restituite, al căror număr se ridică la 24, precum și implicarea postelnicului Constantin Cantacuzino, cumnatul doamnei Anca, în reconstituirea a ceea ce fusese domeniul funciar al lui Mihai Viteazul.

Una din comunicări (Constantin Bălan, *Surse epigrafice inedite și mai puțin cunoscute din domnia voievodului Mihai Viteazul*) a prezentat mai multe surse lapidare până acum necunoscute, din satele Nămăiești, Șubești și Podgoria Văleni – Călinești din fostul județ Câmpulung, datând din ultimii ani ai secolului al XVI-lea și care amintesc prezența lui Mihai Viteazul în scaunul Țării Românești. Au fost analizate textele inscripțiilor respective.

Mirela-Luminița Murgescu a prezentat în comunicarea sa *Figura lui Mihai Viteazul între elite și școală (1830–1860)*, pe de o parte modalitatea în care elita românească redescoperă în secolul trecut imaginea lui Mihai Viteazul și o integrează idealurilor și aspirațiilor epocii și, pe de altă parte, reflectarea acesteia în literatura didactică a timpului.

Venera Achim

CEA DE-A XIX-A CONFERINȚĂ A CERCULUI DE STUDII PENTRU ISTORIA RELAȚIILOR CULTURALE ÎN EUROPA CENTRALĂ ȘI DE RĂSĂRIT Bad Homburg, 26–29 aprilie 1993

Cea de-a XIX-a conferință a Cercului de studii pentru istoria relațiilor culturale în Europa centrală și de răsărit, desfășurată la Bad Homburg între 26 și 29 aprilie 1993, a fost consacrată temei *Studiul cercetărilor din domeniul relațiilor culturale în Europa de centru și de răsărit în perioada mișcărilor naționale (1800–1850)*. La dezbateri au luat parte douăzeci de specialiști din opt țări: Austria, Bulgaria, Cehia, Germania, Polonia, România – prin subsemnatul –, Slovacia și Ungaria. Au fost prezentate referate privind istoriografia relațiilor culturale în cele opt țări și de asemenea, Rusia. Tema a fost abordată pe două planuri, cel al relațiilor culturale înăuntrul fiecărui popor și cel al relațiilor culturale în conexiune internațională. Au avut loc ample dezbateri, care au avut și o evidentă însemnătate metodologică. Volumul cuprinzând referatele susținute și eventual un rezumat al discuțiilor urmează să fie publicat într-un viitor apropiat de către Südost Institut din München.

Dan Berindei

SIMPOZIONUL INTERNAȚIONAL „BRĂILA — MOZAIC ETNIC”

Marcarea a 625 de ani de la prima atestare documentară a orașului (în privilegiul comercial pe care voievodul Țării Românești, Vladislav, l-a acordat negustorilor brașoveni la 20 ianuarie 1368) a fost organizată anul acesta prin strădanile conducerii Muzeului Brăilei, Ionel Căndea (director) și Valeriu Sirbu (director adjunct), cu o mare desfășurare de forțe și mijloace: 12 expoziții de istorie și de artă (în colaborare cu muzeele din Brașov, Sibiu, Arad și Tulcea), 3 sesiuni de comunicări științifice, 10 cărți dedicate istoriei locale (care vor apare, pe parcursul anului). Solemnizând în stil medieval întreaga manifestare — cheia orașului și 3 medalii comemorative. În sfârșit, un film de lung metraj, realizat de studiourile „Al. Sahia”, va face cronica celor petrecute.

Prima dintre sesiunile de comunicări științifice s-a desfășurat între 7 și 9 mai, fiind organizată în colaborare cu Asociația de Balcanistică și Slavistică din România (președinte — profesor N. Ciachir). Sub frontispiciul „Brăila — mozaic etnic” s-au întâlnit cercetători din Bulgaria, Turcia, Germania, Iugoslavia, Israel, România și Moldova dintre Prut și Nistru, aducând importante contribuții la cunoașterea istoriei medievale și moderne a acestui mare port danubiano-pontic din unghiul multiplicității etnice care i-a fost caracteristică.

În deschidere, Ionel Căndea a oferit *raccourci*-ul evoluției istorice a așezării din veacul primelor atestări până în pragul epocii contemporane (*Brăila — punct de viociune și energie în istoria Țării Românești, 1368—1916*). Petre Diaconu (Institutul de Arheologie „V. Pârcan”, București), făcând critica izvoarelor literare și bazat pe dovezi arheologice respinge localizarea *Onglos*-ului (regiunea în care, potrivit izvoarelor, s-au așezat bulgarii lui Asparuh înainte de a trece în sudul Dunării) în jumătatea de nord a Dol rogei (teză susținută de R. Rașev — Bulgaria și U. W. Fiedler — Germania) și aduce noi dovezi numismatice și sigilografice în sprijinul plasării *Onglos*-ului în sudul Munteniei (*Dobrogea și pătrunderea bulgarilor lui Asparuh în Peninsula Balcanică*).

Perioada stăpânirii otomane asupra Brăilei a făcut obiectul a trei comunicări după documente medite din arhivele turcești: un registru de recensământ (*mu assal defteri*) de la sfârșitul secolului XVI, pe baza caruia Anca Ghița (Institutul de studii sud-est europene) calculează populația musulmană și creștina a orașului (*Brăila în izvoarele otomane de la sfârșitul secolului XVI*); un alt registru, al impozitelor de *ciâie*, *ispence* și a celor pe lemne și fân, datand din anul 1586-1587, conține cea mai veche mențiune cunoscută a populației creștine a Brăilei și a satelor care alcatuiau, la acea dată, *kazaua* (Mihai Maxim, Facultatea de istorie a Universității din București, *Brăila otomană în lumina unor noi documente din arhivele Istanbulului*). Anca Popescu (Institutul de istorie „N. Iorga”, București) s-a referit la funcția comercială a portului Brăila în primele trei decenii de la cucerirea otomană (*Un kanun-name al portului Brăila de la 1570*).

Rolul României în susținerea mișcării de renaștere culturală și politică, în epoca modernă, a bulgarilor și albanezilor a fost evocat într-o suită de comunicări: *Emigrația bulgară în România* (Veselin Traikov, expert în probleme de istorie pe lângă Academia Bulgară, președintele Societății de prietenie româno-bulgară); *Importanța României în luptele poporului bulgar pentru eliberare națională, 1859—1878* (George Barbalov, Institutul de Balcanistică, Sofia); *Brăila — centrul al presei periodice bulgare în perioada 1860—1870* (Nicolae Cervencov, Institutul pentru studiul minorităților naționale, Chișinău); *Bulgarii din Brăila și activitatea lor culturală în timpul Renașterii Bulgare, până în 1878* (Nikolai Jecov, președintele Consiliului științific al Institutului de istorie al Academiei Bulgare, autor a două monografii asupra Brăilei); *Legături bulgaro-române. Istorie și contemporaneitate* (Vasil Savov, Bulgaria, politolog și jurnalist); *Înșurubarea revoluționară bulgară la Brăila între 1833 și 1878. Activitatea lui Hristo Botev* (Constantin Velich, doctor honoris causa al Universității din Sofia); *România și renașterea albaneză* (Gelku Maksutovici, secretarul Asociației de Balcanistică și Slavistică); *Din istoricul comunității albaneze din Brăila până în secolul XIX* (Marius Dobrescu, director adjunct la Biblioteca Națională).

Comunitatea greacă din Brăila și începutul învățământului în limba română în școlile aparținând acestei comunități au fost înfățișate după documente, necunoscute până acum, de la Arhivele Statului din București, de către Maria Ionescu (arhivist la Direcția Generală a Arhivelor Statului) în comunicarea *Școli grecești la Brăila, la sfârșitul secolului XIX, după documente inedite*.

Noi interpretări și informații provenind din istoriografia turco-osmană și turcă contemporană au fost prezentate de Harun Güngör (Facultatea de teologie a Universității din Kayseri, Turcia) în *Problema originii găzăuzilor după cronici selgiukide și otomane. Informații otomane despre Brăila*, și de Musta-Karahatan (Universitatea din Belgrad) în *Brăila în istoriografia turcă recentă*.

Un subiect insolit a abordat Shafig Mari (din Israel, drd. la Facultatea de Drept a Universității București): *Familia la druzii. Organizare și studiu comparativ cu românii*.

Tradiția colaborării de-o parte și de alta a Dunării și însemnătatea ei în împrejurările internaționale actuale au fost exprimate în: *Dunărea — punte de colaborare dintre Serbia și România în timpul domnitorilor Mihail Obrenovici și Alexandru Ioan Cuza* (Milan Vanku, Universitatea din Belgrad), *Dunărea — hotar, punte, cimitir, — este în mâna Europei să o transforme în mijloc de colaborare* (Dimitrie Ghermani, directorul Institutului de studii române din Munchen), și *Brâila — gazdă ospitalieră pentru balcanici, 1829—1912* (N. Ciachir, Universitatea din București).

Anca Popescu

CĂLĂTORIE DE DOCUMENTARE ÎN REPUBLICA MOLDOVA

În perioada 18 mai — 8 iunie 1993 am efectuat un stagiu de documentare la Chișinău, Republica Moldova. Cu acest prilej mi-am propus două obiective: realizarea unor prime contacte cu specialiștii din cadrul Institutului de istorie al Academiei Moldovei și cunoașterea principalelor fonduri documentare aflate în bibliotecile și arhivele din Chișinău.

În cadrul întâlnirilor pe care le-am avut la Academie și la Institutul de istorie i-am cunoscut pe d-nii A. Eșanu, directorul Institutului, Movileanu, directorul adjunct, Nicolaev secretarul științific, Draguev — șeful sectorului de istorie medie, Al. Nichitici și P. Dimitriev — cercetători. Ultimii doi mi-au oferit cu o extraordinară amabilitate toate datele referitoare la fondurile documentare (denumirea și locurile de păstrare) care mă interesau. Am mai avut șansa de a-l cunoaște pe decanul Facultății de Teologie, părintele Petru Buburuz care mi-a permis să lucrez în biblioteca facultății. De asemenea, la Arhivele Statului am avut un schimb de opinii cu dl. Roman, directorul instituției.

În scurtă perioadă cât am stat la Chișinău am lucrat în special la Biblioteca Academiei de Științe a Republicii Moldova, inclusiv sectorul de carte rară (al cărui fond l-am parcurs în întregime).

La Biblioteca Facultății de Teologie prin amabilitatea decanului mi s-a pus la dispoziție fondul de carte veche, neprelucrat încă, deci neinventariat. Am avut astfel privilegiul de a fi primul istoric care a văzut în întregime acest fond.

La Arhivele Statului nu am putut decât consulta inventarele fondurilor ce conțin documente din sec. XV — XVIII (respectiv fondul 220 și fondul Mănăstirii Noul Neamț). Din păcate, în intervalul petrecut la Chișinău, depozitele erau închise.

Timpu nu mi-a permis să pot cerceta și fondul de carte rară de la Biblioteca Națională.

Din materialele investigate la bibliotecile menționate am cules informații inedite, interesante privind însemnările și circulația cărții în sec. XVII — XVIII.

E de menționat existența la Sectorul de Carte rară al Bibliotecii Academiei a câte unui exemplar din *Îndreptarea legii*, Târgoviște, 1652 și *Carte românească de învățătură*, Iași, 1643. Pe a casta din urmă se află câteva însemnări inedite revelatoare asupra rolului sapiențial al cărții, astfel spus al cuvântului scris. Astfel, la p. 242 un Constantin Cărlin nota în sec. XVII: „Eu am socotit să mă las de lăut și să fac cum învăță scripturile aice într-această sfântă carte di a le noastre di toate faptele cele fălepte”; iar la p. 262 o altă mână consemna (sec. XVII): „Această carte să citească în toate zilele este de folos lui aceasta îi dă munte și se face bun la cap”.

În același fond am găsit un manuscris din 1775 al pomelnicului Mănăstirii Voroneț tradus din slavonă de Vartolomeu Măzăreanu cu o frumoasă prefață a egumenului Macarie. Manuscrisul, de 87 pagini, cuprinde pe lângă vechiul pomelnic din vremea lui Ștefan cel Mare și date despre domnii și familiile donatoare până în momentul scrierii lui (1775).

La invitația lui A. Eșanu am participat pe 20 mai la simpozionul dedicat sărbătoririi a 110 ani de la nașterea lui Onisifor Ghibu unde au ținut comunicări și istorici din România.

În concluzie apreciez că acest stagiu a fost extrem de util și am reușit să-mi ating în general scopurile propuse. Dar investigarea fondurilor documentare pe care abia am început-o se cere imperios continuată în perioada următoare.

Iolanda Țighiliu

O CĂLĂTORIE DE STUDII LA STRIGONIU

În zilele de 25–29 mai 1993, am avut posibilitatea de a cerceta fondurile de aici, prea puțin abordate până acum de istoriografia din România. Abundența lor se datorește faptului că orașul Strigoni (Esztergom) a devenit încă la începutul mileniului nostru reședința primatului Ungariei. În timpul stăpânirii otomane în zonă (1543–1683), reședința s-a mutat la Tirnavia (Nagyszombat, Târnava, azi, Slovacia), iar în perioada următoare s-a stabilit la Pojon (Bratislava). În 1819, Strigoni a redevenit reședința primatului urmată de crearea unui complex bisericesc și cultural.

Interesul primordial al cercetătorului istoric se îndreaptă spre arhiva primațială care însumează 1429 m liniari începând cu anul 1138. Am reținut în primul rând materialul referitor la activitatea lui Nicolaus Olahus (1553–1568). Numeroase dosare se referă la probleme ale bisericii ortodoxe, dar mai ales ale celei greco-catolice din Transilvania în perioada 1698–1918.

Biblioteca primațială pe lângă bogăția livrescă deține și documente. Dintre acestea remarcăm fondul episcopului Batthyány József, scurt timp episcop în Transilvania, apoi primat (1776–1799).

Un alt fond remarcabil este colecția de hărți a Muzeului Hidrologic Ungar ce conține materiale referitoare la Transilvania, Țara Românească și Moldova.

Cercetările noastre la arhivele comitatului nu au oferit rezultate remarcabile.

Trebuie să facem mențiune despre vestigiile prețioase ale trecutului ce se găsesc la „Muzeul Creștin” și în „Tezaurul” catedralei. Amintim cărja arhiepiscopescă restaurată de Nicolaus Olahus, „calvaria” lui Matei Corvin și potirul lui Benedict Suki, capodopera unui argintar ardelean. La muzeul „Balassi Bálint” și biblioteca orașenească ni s-au oferit informații despre lucrările picturale ale bănașenilor Gheorghe Ranite și Nedelcu Popovici executate în 1742, pentru biserica ortodoxă locală (azi, în colecția ort. sîrbă din Szentendre).

Menționăm sesiunea jubiliară ce a avut loc în luna mai, cu ocazia aniversării nașterii lui Nicolaus Olahus.

În final trebuie să mulțumim cu recunoștință factorilor științifici din Strigoni, care ne-au apreciat munca.

Eugen Glück

NOTE

- * * * *Istoria învățământului și a gândirii pedagogice în Moldova*. Coordonator și redactor responsabil T. T. Cibotaru, Edit. Lumina, Chișinău, 1991, 334 p.

Alcătuită de un larg colectiv de autori, în cadrul căruia alături de coordonatorul deja menționat și-au adus aportul în măsuri variabile A. Ieșanu, E. Levit, I. Slaen, V. Coroban, I. Conțescu, V. Potlog, L. Oganean și M. D. Bulgaru, lucrarea pe care o prezentăm se circumscrie încercărilor de a reconstitui evoluția culturală a Basarabiei și de a o integra ansamblului spiritualității din Moldova istorică, în ciuda vremelnicelor separări politice. După un scurt cuvânt introductiv, unde se prezintă circumstanțele în care a luat naștere această lucrare, primul capitol (*Educația și instruirea la românii moldoveni în perioada de până la apariția și răspîndirea în masă a școlilor*, p. 11—57) reprezintă o temerară incursiune în lumea pedagogiei populare. Capitolele al doilea și al treilea sunt dedicate de A. Ieșanu unei analize a diverselor forme de învățământ din Moldova de la apariția statului și până la 1812 (p. 58—84 și 85—108), iar în capitolul IV se încearcă reconstituirea gândirii pedagogice din Moldova în aceeași perioadă (p. 109—158). Aceeași diviziune analitică ce separă evoluția sistemului de învățământ de cea a gândirii pedagogice este păstrată și în ceea ce privește secolul al XIX-lea. Astfel, capitolul V reconstituie dezvoltarea învățământului public în Basarabia în perioada 1812—1861 (p. 159—201), iar capitolul VI evoluția gândirii pedagogice în Basarabia (p. 202—223) și în principatul Moldovei (p. 224—247). Capitolul VII se referă la gândirea pedagogică din Basarabia (p. 248—261) și din Moldova (p. 262—296; acest subcapitol, axat în jurul personalităților

lui Creangă și Eminescu, n-ar fi trebuit totuși să eludeze unitatea mișcării de idei de pe cu prinsul Vechiului Regat, care, cel puțin în problematica școlară, depășise faza abordărilor regionaliste) din 1861 și până la unirea din 1918. În fine, capitolul VIII reconstituie dezvoltarea instituțională și lupta pentru școală națională din Basarabia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului nostru (p. 297—324). Volumul se încheie cu concluzii semnate de către T. Cibotaru (p. 324—330).

În lecturarea cărții nu se poate face abstracție de odiscea acestora: scrisă acum un deceniu și jumătate, ea a putut fi înaintată la tipar abia în 1990 și a apărut în 1991. În ciuda unor retușuri punctuale, circumstanțele în care a fost elaborată lucrarea își pun amprenta atât asupra concepției generale, cât și asupra scriiturii sale. Lucrarea rămâne însă valoroasă atât ca o introducere ce familiarizează pe cititori cu problematica învățământului din Basarabia înainte de 1918, putând servi astfel ca bază pentru cercetări ulterioare mai complexe problematic și comparatist, cât și ca o mărturie a strădanilor istoricilor și pedagogilor de dincolo de Prut, strădanii desfășurate în condițiile vitrege ale unui acces extrem de dificil la lucrările similare apărute în alte spații istoriografice și ale unui climat politic mult timp ostil demersurilor de istorie națională.

Mirela-Luminița Murgescu

- * * * *Istoria Moldovei din cele mai vechi timpuri până în epoca modernă (Aspecte din viața politică, socială și a culturii)*, Edit. Știința, Chișinău, 1992, 230 p.

Procesul de renaștere națională și regăsire de sine a românilor de dincolo de Prut, după o lungă perioadă de ocupație străină, se manifestă și printr-un efort de reinterpretare a istoriei. În acest context se înscrie și lucrarea *Istoria Moldovei din cele mai vechi timpuri până în epoca modernă* (colegiul de redacție: Demir M. Dragnev — redactor res-

ponsabil).

ponsabil, Gheorghe V. Gonța, Andrei I. Eșanu, Vlad I. Teacă — secretar). Așa cum arată autorii, ea „... este destinată celor dornici de a cunoaște unele dintre cele mai importante pagini din istoria Țării Moldovei în complexul general al civilizației românești din cele mai vechi timpuri și până către începuturile epocii moderne”.

Începuturilor societății umane pe teritoriul cuprins între Carpați și Nistru le este consacrat capitolul cu titlul „*Zorii istoriei. Orânduirea comunei primitive*” (V. Dergaciov); pe lângă analiza factorilor care au determinat particularitățile complexului cultural-istoric al regiunii Carpato-Nistrene, autorul face o amplă trecere în revistă a principalelor realizări și descoperiri arheologice specifice fiecărei etape din istoria veche. Analiza atentă a bogatului material arheologic îl conduce pe autor la concluzia că regiunea Carpato-Nistreană reprezintă „o zonă specifică de contact și de interacțiuni reciproce ale unor fenomene cultural-istorice calitativ originale” (p. 10).

Problematika complexă a apariției civilizației trace și a spațiului geografic ocupat de aceasta, face obiectul celui de-al doilea capitol *Tracii de n rd în mileniul I î.e.n. — prima jumătate a mileniului I. e.n.* (I. Niculiță), oferindu-ne detalii privind organizarea politică, viața religioasă și culturală a acestora. Cunoștințele din domeniul matematicii și astronomiei (ex. sanctuarul de la Butuceni, folosit și drept calendar), sistemul de fortificații, nivelul atins în prelucrarea metalelor, apariția monedei (sfârșitul sec. IV î.e.n.) sunt tot atâtea aspecte care ne dau posibilitatea aprecierii nivelului de dezvoltare a civilizației tracilor pe teritoriul cuprins între Carpați și Nistru. Referitor la statul geto-dac condus de Burebista, noutatea adusă de autor constă în plasarea centrului de formare a acestuia în zona de sud a Moldovei (sic!).

Retragerea aureliană (271 e.n.) și evoluția din punct de vedere economic, politic și spiritual a populației din spațiul carpato-danubiano-pontic au fost analizate în *Destinul populației autohtone pe teritoriul Jostei Dacii* (D. Dragnev). Sunt aduse argumente în sprijinul tezei privind continuitatea populației daco-romane: arheologice (complexele din zona Bahluiului, Prutului, etc), lingvistice, religioase (originea latină a principalilor termeni creștini). Perioada cuprinsă între retragerea aureliană și apariția primelor formațiuni politice de pe teritoriul românesc este împărțită în două etape: prima (271 e.n. — sec. VII e.n.) cuprinde extinderea procesului de romanizare și în zonele locuite de dacii liberi, migrația popoarelor; a doua (sec. VII—XIII e.n.) — încheierea procesului de formare a poporului și limbii române.

În capitolul *Întemeierea statului moldovenesc medieval timpuriu. Primii domni ai Moldovei* (L. Polevoi) procesul apariției statului feudal la est de Carpați și evoluția sa în primele decenii de existență, așa cum era și normal, se bucură de o atentă analiză. O importanță deosebită se acordă prezentării contextului extern al momentului apariției statului (referitor la acest aspect aducem următorul amendament: ofensiva ungară a urmărit eliminarea controlului Hoardei de Aur din zona de est a Carpaților și nu supunerea voievodatului moldovenesc), procesului de instituționalizare a societății moldovene (proces început odată cu domnia lui Petru Mușat — în timpul căruia se organizează cancelaria domnească, se bat monede, se duc tratative cu Patriarhia de la Constantinopol, — și încheiat în timpul lui Alexandru cel Bun), oscilația Moldovei între cele două centre medievale de legitimare a puterii, Roma și Bizanțul.

Țara Moldovei în epoca domniei lui Ștefan cel Mare (Gh. Gonța) este titlul capitolului în care evoluția politică, principiile de politică internă și externă, politica de întărire a capacității de apărare a țării, campaniile militare purtate, sunt supuse unei analize riguroase. În condițiile ofensivei tot mai puternice vizând lumea creștină a Imperiului Otoman și ale dezinteresului Occidentului, Ștefan cel Mare a trebuit să facă recurs la o serie de mijloace, atât diplomatice cât și militare, pentru menținerea autonomiei și integrității teritoriale a țării sale. Toate acestea îl determină pe istoricul Gh. Gonța să considere domnia sa ca fiind „... cea mai frumoasă și glorioasă perioadă în istoria medievală a principatului” (p. 78).

Relațiile dintre Moldova și Poarta Otomană în perioada sec. XIV—XVI, formele concrete pe care acestea le-au luat în timp, au fost analizate în capitolul *Țara Moldovei în primul secol al dominației otomane* (Gh. Gonța). Sunt prezentate etapele parcurse de Moldova din momentul intrării în orbita de interese otomane până la impunerea unui control permanent din partea Porții. Începutul în această direcție a fost făcut în anul 1456 când sfulat domnesc și domnul Petru Aron au acceptat să trimită pentru prima dată tribut Porții (2000 galbeni), moment considerat de autor ca „... primul pas spre încadrarea Moldovei în sistemul politic otoman”. Situația va cunoaște o înrăutățire după anul 1538 când are loc „... trecerea de la suzeranitate la protecție a Moldovei la era dominației otomane sau a suzeranității efective și restrictive a Porții în țară” (p. 113) (să nu uităm că succesorul lui Petru Rareș, Ștefan Lăcustă, a fost primul domn moldo-

vean urcat pe tron de către sultan - n.n.), cu tot ceea ce a presupus această nouă situație: controlul excesiv otoman asupra instituției domniei, creșterea obligațiilor materiale, integrarea țării în sistemul militar otoman, pierderi teritoriale. Referitor la atitudinea boierimii moldovene față de domn în anul 1538, autorul recomandă abandonarea tonului rigid în judecarea faptelor, deoarece, pe de o parte, nu putea vorbi de o trădare în masă a boierimii, iar pe de altă parte, evenimentele trebuie analizate în contextul politic extern cu nuanțările de rigoare. Spinoasa problemă a „capitulațiilor” a fost și ea analizată; deși recunoaște că până în prezent nu s-au descoperit asemenea acte, autorul consideră că cererile boierimii moldovene din sec. XVIII - începutul sec. XIX se bazează pe o anumită tradiție și realitate istorică.

Secolul al XVII-lea, *Un secol de zbucium și speranțe* (I. Eremia), așa cum arată și titlul, reprezintă o perioadă de căutări, tatonări pentru găsirea unor soluții de eliminare a prezenței otomane. În acest sens se înscriu unirea celor trei provincii românești sub conducerea lui Mihai Viteazul, alianțele politico-militare ale domnilor moldoveni cu puterile creștine (Imperiul habsburgic, Rusia, Polonia), în condițiile unei vizibile decăderi a puterii otomane. Referitor la această intensă activitate diplomatică a domnilor moldoveni, concretizată în memorii, proiecte de tratate, tratate, etc., ne permitem următoarea completare: toate aceste memorii, tratate, pe lângă faptul că aveau ca scop adărcarea Moldovei la coalițiile antiotomane, reprezentau în același timp, adevărate „programe ideologice” elaborate de factorii politici privind organizarea internă a statului în vederea instaurării fie a unei „republici nobiliare” (după modelul polonez; vezi în acest sens, memoriile boieresti din august 1674, august 1684 - către țarul Rusiei și regele Poloniei), fie a unei domnii „absolute” (memoriul lui Ștefan Petriceicu și Grigore Ghica către regele Poloniei din septembrie 1673, tratativele lui Șerban Cantacuzino cu imperialii, tratatul lui Constantin Cantemir cu Viena și al lui Dimitrie Cantemir cu Moscova).

Instaurarea regimului fanariot în Moldova și urmările acestuia asupra statutului politic și teritorial al țării, situația Principatului în noul context internațional generat de „problema orientală” sunt surprinse în următoarele trei capitole.

O perioadă de grea cumpănă. Prima etapă a regimului turco-fanariot (D. Dragnev) - se face o prezentare succintă a modului diferit de receptare a regimului fanariot în istoriografia românească, cauzele de ordin politic, militar și economic care au determinat Poarta Otomană, în noile condiții externe,

să schimbe regimul politic al Moldovei și Țării Românești. Autorul este de părere că instaurarea regimului fanariot a avut „caracterul unui proces îndelungat”, acceptând astfel ideea istoricului Fl. Constantiniu privind existența unei perioade „protofanariote”; perioada propriu-zisă a regimului fanariot este împărțită în două faze: o primă fază ce ar ține până la încheierea păcii de la Kuciuk-Kainargi (1774) ce se caracterizează printr-o decădere a suveranității Principatelor și o a doua fază - căreia îi este specific „un proces de renaștere a suveranității politice externe și lărgire a autonomiei interne a principatelor” (p. 162). Considerând că deși perioada regimului fanariot a influențat în mod negativ situația Moldovei, autorul, luând în calcul și aspectele pozitive (politica reformatoare a fanarioților - cazul Constantin Mavrocordat, rolul țărilor române în jocurile diplomatice, înființarea consulatelor străine în Principatele Române, etc.), concluzionează că în acest interval „... s-au acumulat acele premise politice, economice, sociale, care au condus la consolidarea conștiinței naționale românești moderne” (p. 162).

Evoluția raporturilor politice europene în condițiile declanșării unei noi faze în „problema orientală”, tendințele anexioniste ale marilor puteri creștine în detrimentul Moldovei (vezi în acest sens, cele două planuri - maximal și minimal - stabilite în ședința Consiliului de Stat al Rusiei din sept. 1770 ce vizau instituirea controlului asupra Moldovei), intensă activitate petiționară și diplomatică a factorilor politici moldoveni pentru menținerea integrității teritoriale, planurile țarinei Ecaterina a II-a privind organizarea unui „regat al Daciei” ca un mijloc de a controla teritoriile românești, etc., sunt probleme ce au fost prezentate în capitolul *Moldova și relațiile internaționale în perioada războaielor ruso-turce din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea* (V. Teacă).

Situația Moldovei la sfârșitul sec. XVIII - începutul sec. XIX este abordată în capitolul *La răscrucea de veacuri (De la Pacea de la Iași până la Pacea de la București: 1792 - 1812)* (V. Mischevca). Sunt evidențiate eforturile mișcării de emancipare a românilor aflate sub influența ideologiei iluministe, încercările de a obține sprijinul Franței în condițiile în care tendințele anexioniste manifestate de Rusia erau tot mai clare (după 1792, Rusia devine vecină cu Moldova în urma anexării regiunii dintre Bug și Nistru). Autorul oferă detalii prețioase referitoare la politica demografică a Rusiei în teritoriile anexate în urma păcii din 1792, procedeu aplicat cu succes după 1812 și în Basarabia, ce avea drept scop modificarea structurii etnice a unei zone (ex. dacă în 1792 în „Ob-

leastă". Oeacov moldovenii [românii] reprezentau 49,8% din populație, în 1799 procentul scade la 39,12%). Anexarea teritoriului românesc dintre Prut și Nistru de către Rusia țaristă în urma păcii de la București (1812), după ce în 1775 Moldova cedase Bucovina în favoarea Austriei, este considerat un moment important nu numai pentru implicațiile sale asupra evoluției ulterioare a poporului român, cât și asupra noilor raporturi internaționale, deoarece acest rapt teritorial reprezintă: „geneza unei noi probleme internaționale: problema Basarabiei” (p. 196).

Cultura moldovenească, factorii care au stat la baza acesteia (tradiția, cultura antică, creștinismul), fazele de evoluție fac obiectul ultimului capitol: *Valori și figuri culturale în Moldova medievală* (A. Eșanu). Apariția și evoluția scrisului, activitatea cronicarilor și lucrările lor (Gr. Ureche, M. Costin, D. Cantemir, etc.), învățământul, tiparul și ac-

tivitatea tipografică în Moldova cu rolul ei în răspândirea ideii latinității românilor, redactarea primelor lucrări cu caracter juridic (*Cartea românească de învățătură* — 1646), rolul bisericii ortodoxe ca factor cultural, evoluția arhitecturii și artelor plastice, etc., sunt tot atâtea elemente care conferă specificitate fenomenului cultural din Moldova.

Pentru o concretizare a arealului geografic ocupat de Moldova medievală, lucrarea este prevăzută cu două hărți: prima redă Țara Moldovei în secolele XIV—XVII, iar a doua în perioada 1774—1812.

Dincolo de micile scăpări, inerente unui asemenea început de drum, bogata bibliografie parcursă, noul mod de prezentare a istoriei Moldovei, demonstrează că integrarea culturală a românilor de pe malurile Prutului a devenit o realitate.

Gheorghe Lazăr

NICOLAE CIACHIR, *Din istoria Bucovinei (1775—1944)*, Edit. Didactică și Pedagogică, București, 1993, 162 p.

După evenimentele din decembrie 1989 a crescut enorm interesul pentru istoria unor provincii românești înstrăinate. S-au reeditat o seamă de cărți iar multe reviste de specialitate și/sau de popularizare au dedicat numere întregi acestei problematice contribuind la acoperirea unui vid informațional provocat de regimul comunist. În slujba acestei recuperări istoriografice au acționat o seamă de cunoscuți specialiști. Faptul, în sine, este cum nu se poate mai lăudabil.

La puțin timp după apariția la prestigioasa Editură Humanitas a volumului *Istoria Bucovinei* de Ion Nistor, bibliografia problemei se îmbogățește prin publicarea cărții profesorului Nicolae Ciachir, *Din istoria Bucovinei (1775—1944)*.

După câteva utile *Considerații istoriografice privind Bucovina* (p. 5—12) autorul supune atenției cititorului în capitolul al II-lea (p. 13—38) evoluția puternicelor state (imperii și regate) vecine cu spațiul românesc, până către ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea. Formula tratării separate a acestora, aleasă de N. Ciachir, nu permite înțelegerea exactă a contextului internațional în care a avut loc raptul Bucovinei. Iar în locul incursiunilor în istoria secolelor X—XII ar fi fost preferabilă o explicare mai aprofundată a episodului din 1775, care în cartea de față nu se ridică nici măcar la nivelul analizei realizate acum mai bine de un secol de către A. D. Xenopol în *Războaiele dintre ruși și turci*

Capitolul al III-lea tratează perioada cuprinsă între 1775 și până la constituirea Ducatului Bucovinei. Procesele de colonizări masive efectuate din inițiativa Curții de la Viena îi atrag în mod special atenția autorului. Alte câteva pagini sunt dedicate revoluției de la 1848 și acțiunilor desfășurate în acel an la Cernăuți. Și de această dată, N. Ciachir insistă mai mult asupra cadrului internațional neglijând și tratând superficial evenimentele din Bucovina. Astfel cititorul află mai multe lucruri despre ceea ce se întâmplă în Principatele dunărene ori în Ungaria, decât în Bucovina.

Prin constituția austriacă din primăvara anului 1849, Bucovina devenea Ducat. Autonomia provinciei avea să fie din nou recunoscută în 1867, cu ocazia constituirii Austro-Ungariei. Și în acest capitol (*De la constituirea Ducatului Bucovinei până la declanșarea primului război mondial*, p. 52—72) aspectelor demografice le sunt acordate o mare atenție. În urma procesului de asimilare a românilor de către alte comunități etnice și a unor vicii de fond în acțiunea de recensare a populației, statistica din 1880 înregistrează 240.000 de ucraineni față de 190.000 români, pentru ca, 30 de ani mai târziu, numărul populației ucrainene să crească la 305.000, în vreme ce, pentru români, cifra era doar de 273.000. În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea se formulează programul ideologic al Marii Ucraine. Tot în această perioadă, grație stimularii procesului de emancipare în urma răz-

boiului de independență, în Bucovina a luat amploare și acțiunea de trezire a conștiinței naționale a românilor, proces în care un rol important a avut militantul Iancu Flondor.

Perioada cuprinsă între izbucnirea primului război mondial și proclamarea Unirii Bucovinei cu România face obiectul capitolului al V-lea (p. 73—93). Fiind o provincie de graniță, încă de la începutul conflictului Bucovina a devenit teatrul unor intense lupte, aici succedându-se cu o repeziciune greu de imaginat ocupații militare austro-ungare și rusești. În urma acestor împrejurări, cel mai mult a avut de suferit populația locală. Vorbind de alăturarea României la tabăra Antantei, autorul trece prea ușor peste tratativele româno-ruse din anii 1915—1916, când s-a pus insistent problema viitorului provinciei Bucovina. Referințe la intensificarea luptei naționale, la constituirea Adunării Constituante și la Congresul General, care, la sfârșitul lunii noiembrie 1918, a votat pentru Unirea Bucovinei cu România, încheie acest capitol.

Al VI-lea segment al cărții tratează perioada cuprinsă între 1918 și 1940 (p. 94—122). Prin documentele semnate la Conferința de pace de la Paris marile puteri au sancționat intrarea provinciei Bucovina în componența Regatului României. N. Ciachir insistă, mai apoi, asupra faptului că la tratativele româno-ruse, din 1920—1921, nu s-a pus nici un moment problema Bucovinei, aceste negocieri referindu-se exclusiv la Basarabia. Alte pagini sunt dedicate prezentării primului pașă făcut de administrația românească și a rezolvării problemei agrare prin improprietărea țăranilor. Instituirea regimului de autoritate monarhică a lui Carol II, prin anularea multor drepturi ale minorităților naționale, a făcut să crească tensiunile dintre etniile din Bucovina.

Al VII-lea și ultimul capitol se intitulează: *Bucovina în vara fierbinte a anului 1940. Umilință și durere. Bucovina de Nord și zona Herței sub ocupație bolșevică (1940—1941). Din nou împreună (1941—1944)* (p. 123—150). Sunt analizate, în contextul anului 1940, pretențiile teritoriale ale Bulgariei, Ungariei și U.R.S.S. față de România. Prima lovitură a venit din partea Moscovei prin cunoscuta notă ultimativă. Conținutul ei a trezit uimirea germanilor care nu s-au așteptat ca Stalin și Molotov să ceară și anexarea Bucovinei. Hitler nu s-a opus, ci a atras doar atenția Kremlinului asupra interesului pe care-l va manifesta Berlinul față de minoritatea germană din provincie. La

28 iunie, armatele sovietice ocupă orașul Cernăuți. În același timp au loc sângeroase incidente la Herța. Budapesta și Sofia au fost încurajate de Molotov care, în luna august, urmărirea anexarea și a Bucovinei de sud cu Suceava, Rădăuți, Putna etc. Detașamente militare sovietice au ocupat cu forța, între lunile august și noiembrie 1940, insulele românești de pe brațul Chilia. Pentru a-și elibera teritoriul național, în vara anului 1941 România s-a alăturat Germaniei în războiul împotriva U.R.S.S. După ce cotoptitorul a fost alungat, aceste teritorii au fost organizate în două provincii aflate sub administrarea directă a guvernului român, a mareșalului Ion Antonescu. Războiul s-a încheiat prin înfrângerea Germaniei. Cu ocazia tratativelor de pace de la Paris delegația oficială nici măcar nu a ridicat problema Basarabiei și a nordului Bucovinei. Și, mai mult decât atât, în 1948, sovieticii anexează și Insula Șerpilor, important punct strategic în Marea Neagră.

Bibliografia selectivă și trei scurte rezumate (în limbile engleză, franceză și germană) încheie volumul.

De la prima și până la ultima pagină a cărții se simte graba cu care profesorul Nicolae Ciachir a pregătit această lucrare pentru tipar. De aici și scăderile pe care orice cititor poate să le constate. Ele apar cu atât mai pregnant cu cât este la îndemână oricui să facă o comparație între cele două volume care tratează istoria Bucovinei, scrise de Ion Nistor și Nicolae Ciachir. Utilitatea cărții ultimului autor ar putea consta în faptul că aceasta reprezintă o sinteză de 150 de pagini, care poate fi parcursă în doar câteva ore de orice cititor și, mai mult, conține două capitole care tratează și perioada 1918—1944, pe când lucrarea lui I. Nistor se oprește, în linii mari, la Unirea din 1918.

Excesul în folosirea epitetelor obosește pe orice lector. Din păcate sunt și destule erori de exprimare care ar fi putut fi evitate (de exemplu: „dualismul austro-ungar a însemnat o înrăutățire considerabilă a naționalităților”, p. 56; „Mai avantajoși erau rușii și japonezii”, p. 75, etc.). Sobieski este când Ioan (p. 21) când Ian (p. 22, 23). Mai putem afla câte ceva despre „statul medieval Kievan” și „Rusia Kievană” la paginile 9 și 31 (Kiev, Kievan, Kievană, Kieveni).

Mărturisim, nu fără regret, că așteptam mult mai mult de la o carte despre Bucovina scrisă de profesorul Nicolae Ciachir.

Armand Goșu

ANDREI EȘANU, *Din vremuri copleșite de greutate. Schițe din istoria culturii medievale din Moldova*, Edit. Universitas, Chișinău, 1991, 240 p.

Andrei Eșanu este autorul unor contribuții valoroase la studiul culturii Moldovei medievale. Lucrarea, care face obiectul acestei prezentări, este o sinteză a cercetărilor proprii ca și a celor întreprinse de alți specialiști în același domeniu al istoriei culturale, o sinteză destinată marelui public. Cartea este, așadar, o lucrare de popularizare, realizată însă la nivel superior, în înțelesul că rigoarea științifică nu este sacrificată în beneficiul accesibilității, asigurată — aceasta din urmă — de o expunere simplă și clară.

Autorul a urmărit mai întâi împrejurările istorice ale apariției și difuzării scrisului chirilic în spațiul moldovenesc, constatările sale interesând, firește, întreaga arie carpato-dunăreană, locuită de români. Slavonismul cultural al unui popor latin — românii — a făcut obiectul unor aprinse discuții în istoriografia noastră — și chiar în afara ei — mulți dintre participanți exprimând opinia că slavonismul cultural a fost o barieră în calea contactelor sau chiar integrării în cultura, mai avansată, a Occidentului. Andrei Eșanu analizează condițiile politice, economice, culturale și ecleziastice care au determinat difuzarea scrisului chirilic și a culturii slavone, relevând însemnătatea — din acest punct de vedere — a extinderii stăpânirii celor două țarate bulgare la nord de Dunăre, precum și raporturile dintre structurile bisericești de la nord și sud de marele fluviu. Evaluarea autorului este echilibrată și nuanțată, ea evidențiind aspectele pozitive și negative ale slavonismului cultural (vezi mai ales p. 59—60). De menționat, în legătură cu manuscrisele slavo-române, informația că „în colecția Uvarov a Muzeului istoric de stat din Moscova, din cele 2 434 manuscrise peste 800 din ele sunt codexuri slavo-moldovenești din secolele al XV—XVIII-lea” (p. 58—59).

Un capitol special este dedicat învățământului și științei de carte în Moldova secolelor XIV—XVIII; Andrei Eșanu valorifică informațiile oferite de sursele interne și externe pentru a reconstitui strădaniile de învățatură, desfășurate mai ales, pe lângă mănăstiri și în casele boierești. În privința învățăturii de carte în familie de reținut cazul protopopului Iuga (secolul al XV-lea) ai cărui trei feciori — Mihai, Duma și Toader — au „ajuns, primul și ultimul grămătic, iar cel de al doilea postelnic. „Nu încape în doială, că pe toți trei i-a învățat carte însuși protopopul Iuga” (p. 115).

În privința studiilor făcute peste hotare de moldoveni, autorul citează, după recenta

descoperire a unui specialist italian, prezența a patru moldoveni la colegiul din Fermo, (1663—1746), unde erau pregătiți clerici catolici pentru zona sud-est europeană (p. 129).

Un amplu spațiu este acordat de Andrei Eșanu Academiei slavo-greco-latine din Iași, întemeiată de Vasile Lupu. Este relevant rolul hotărâtor jucat de mitropolitul Petru Movilă în crearea climatului cultural care a făcut posibilă apariția acestei instituții de învățământ superior. Este pusă în lumină deosebirea dintre caracterul democratic al culturii ucrainiene și cel aristocratic al culturii poloneze, influența celei dintâi făcându-se simțită în organizarea și funcționarea Colegiului vasilian. Mai multe pagini sunt consacrate corpului didactic al Colegiului și conducătorului său Sofronie Pociatki, dispărut, în împrejurări necunoscute în 1642 sau 1643 (p. 166). După cum se știe, echipa de profesori ucrainieni a fost înlocuită după 1647 de o alta grecească, în schimbare jucând, probabil, un rol și nemulțumirea Patriarhiei din Constantinopol față de prezența atât de activă a Mitropoliei din Kiev în viața spirituală și culturală a Moldovei.

Din paragraful consacrat Bibliotecii Colegiului de reținut catalogul din 1727, care numără, între cărțile latine, lucrări de Ovidiu, Salustius, Vergilius și Toma d'Aquino (astfel trebuie redat numele teologului catolic și nu Toma Acvinianul, p. 199). Autorul împărtășește părerea că acest catastih al cărților de la mănăstirea Barnovschi enumeră de fapt volumele bibliotecii de la Trei Ierarhi, mutate la ctitoria lui Miron Barnovschi.

Ultimul capitol prezintă literatura religioasă și didactică care a circulat în Moldova în secolele XIV—XVIII. În legătură cu „Gramatica slavonească...” a lui Meletie Smotrițki, a cărui primă ediție a apărut în 1619, un exemplar al ei fiind văzut de pe lerinul rus A. Suhanov, în 1650, în biblioteca lui Udriște Năsturel, Andrei Eșanu presupune că „în copilărie, prin anii 70—80 ai secolului al XVII-lea, Dimitrie Cantemir a cunoscut vreo ediție rusă ori chiar moscovită din secolul al XVII-lea a « Gramaticii... » lui M. Smotrițki, de pe care în casa tatălui său, probabil, învăța limba slavonă, pe care de altfel, precum se știe savantul a cunoscut-o la perfecție” (p. 221).

Ne îngăduim câteva observații. Credem că analiza procesului de formare și afirmare a slavonismului cultural ar fi trebuit să aprofundeze ideile și sugestiile formulate de P. P.

Panaiteescu, în studiul său „*Perioada slavonă*” la români și ruperea de cultura Apusului (în volumul *Interpretări românești*, București, 1947, p. 9–32). Pentru sinodul de la Iași din 1642 — de fapt „o reuniune de experți în probleme în care erau direct interesate numai cele două părți: Chievlul și Constantinopolul”, ceea ce explică absența ierarhilor moldoveni, era de folosit excelentul *Cuvânt înainte* al profesorului Alexandru Elian (text din care am reprodus citatul de mai sus) la ediția *Mărturisirea de credință a Bise-*

ricii Ortodoxe, 1642 (București, 1981, p. 5–22).

Unele transcrieri de nume străine se resimt de grafia rusă. Astfel nu „Colej de France”, ci „Collège de France”, nu P. B. Baxici, ci P. B. Baksici, nu Paul Beche, ci Paul Beke.

În ansamblu, lucrarea lui Andrei Eșanu oferă o imagine cuprinzătoare și corectă a vieții culturale a societății moldovene în secolul XIV — XVIII.

Florin Constantin

ONISIFOR Ghibu, *Pe baricadele vieții. În Basarabia revoluționară (1917–1918)*. *Amintiri*, cuvânt înainte Iurie Colesnic, ediție îngrijită, prefată, tabele cronologice, note, bibliografie și indice de nume de Octavian O. Ghibu, Edit. Universitas, Chișinău, 1992, 635 p.

Este vorba de o carte deosebit de interesantă, înfățișând radiografia unui moment istoric, „radiologul” fiind Onisifor Ghibu, patriot transilvan, ajuns ca un Gheorghe Lazăr pe pământul Basarabiei într-o etapă decisivă a destinului ei. În lunga sa viață — 1883–1972 — Ghibu s-a dăruit cu neprecupețire, pe multe planuri, națiunii sale. De asemenea, a scris mult și a știut să consemneze, cu hărnicie, propriile sale fapte puse în contextul timpului său. Volumul de memorii publicat la Chișinău, cuprinzând perioada martie 1917 — mai 1918, ne dezvăluie dăruirea patriotică, combinată cu modestia celui care a fost Onisifor Ghibu.

„Basarabia — evidenția memorialistul în prefata volumului său, scrisă în timpuri grele de dictatură totalitară — ne-a fost răpită la 1940 și apoi din nou la 1944, de Stalin, prin forță și prin trădarea principiilor lui Marx, Engels și Lenin. De aceea, eu nu mă voi împăca niciodată cu acest fapt odios, ci voi cere, până în ceasul morții mele, restituirea către România a Basarabiei, a Bucovinei de Nord și a Moldovei de Nord” (p. 38). Aceste cuvinte sunt mai mult decât o profesiune de credință; sunt un mesaj și un îndemn adresat românilor din stânga și din dreapta Prutului.

La 12 martie 1917, Onisifor Ghibu a sosit la Chișinău. „... ce anevoioasă povară — nota el — este bagajul sufletesc cu care Rusia a încărcat, în timp de 106 ani, românismul de acolo, făcându-l imobil, mistific, neîncrezător, fatalist și nepractic și în același timp, rob nu numai al unei mentalități străine, ci și al unei apăsări economice formidabile” (p. 40).

Dar Ghibu nu era un simplu refugiat transilvan, care trebuise să-și părăsească provincia

natală, ci un patriot activ și care credea „în posibilitatea minunilor”. Totodată, el știa că orice minune trebuie „ajutată” și în consecință s-a implicat neobosit într-o vastă operație de trezire a fraților aserviți. Nu a fost, în această privință, singurul dintre ardeleni, ci un întreg mănunchi de intelectuali transilvani — printre care și viitorul academician Andrei Oțetea — s-au implicat în operația aceasta de resurecție; s-au adăugat și voluntarii ardeleni și românii păstori transilvani ajunși până în Crimeea, „gospodari excelenți, păstrători admirabili ai sufletului, obiceiului și ai limbii de acasă și naționaliști mai autentici decât politicienii de la București” (p. 47).

La 13 martie 1917, Ghibu a întocmit proiectul pentru înființarea Partidului național moldovenesc; câteva zile mai târziu a primit sprijinul entuziast al lui Pantelimon Halippa care a exclamat: „Apoi asta ne trebuie! Partid ne trebuie! Autonomie ne trebuie! Altfel ne prăpădim!” (p. 69). La 25 martie, inițiatorilor li s-a alăturat și bătrânul boier Vasile Stroescu. La 5 aprilie, partidul era constituit, avându-l ca președinte pe Stroescu, ca vicepreședinte pe Paul Gore și pe Vladimir Herța și ca secretar general pe Halippa.

Între timp, procesul de trezire făcea progrese zi de zi. Într-o întrunire, ștab-căpitanul Catelli a strigat: „Trăiască Moldova cea veche, Moldova românească a lui Ștefan Vodă” (p. 88). Organizarea mișcării naționale se impunea pe toate planurile. A fost creată Societatea pentru cultură și literatură a poporului moldovenesc din Basarabia, s-a reorganizat „Cuvântul moldovenesc”, devenit periodic al noului partid și apoi s-au succedat un șir de congrese: Congresul coopera-

tivelor (6 aprilie 1917), Congresul învățătorilor (11–13 aprilie), Congresul preoșimii basarabene (18–24 aprilie), Congresul studenților moldoveni (20 mai), ori Congresul țărănesc (21–24 mai). Nu lipsită de importanță pentru ampla mișcare națională a fost și adunarea națională de la Odesa din 18 aprilie, la care au participat mii de militari români din cadrele fostei armate țariste. În Congresul învățătorilor s-a decis, printr-o rezoluție din 14 aprilie, introducerea „limbii moldovenești” în învățământ.

Merită să fie evidențiată străduința de a se strânge și rechema în Basarabia moldovenii răspândiți în tot cuprinsul fostului imperiu, putându-se semna, între altele, „strigarea” din 3 mai 1917 adresată „către toți profesorii și învățătorii moldoveni și către profesorii și învățătoarele moldovene de la Facultățile de filologie, științe naturale, medicină și justiție din Rusia” (p. 188). De asemenea, un rol deosebit de important l-a avut Congresul învățătorilor și profesorilor moldoveni din 25–28 mai 1917, în care s-a hotărât în unanimitate ca în școlile moldovenești să se introducă alfabetul latin, „care va fi întrebuințat atât în cărțile de școală, cât și în scris” (p. 200).

În vara anului 1917, Partidul național moldovenesc se „radicalizează”, Vasile Stroescu și Paul Gore părăsindu-i conducerea. Un rol pozitiv îl au voluntarii ardeleni care sosesc în Basarabia și de asemenea, de la 1 iulie 1917, Onisifor Ghibu publica „cu litere latinești” gazeta săptămânală „Ardealul”, destinată transilvănenilor aflați în cuprinsul fostului imperiu rus, care a avut un rol esențial și în ceea ce a privit trezirea națională a Basarabiei, având o funcțiune panromânească.

Onisifor Ghibu s-a mai ocupat, în vara anului 1917, de pregătirea „românească” a învățătorilor. „Majoritatea absolută a învățătorilor — scria Ghibu — erau complet lipsiți nu numai de orice cultură românească — ei nu cunoșteau nici măcar alfabetul latin — ci și de conștiința națională. Școala românească fi înstrăinase pe cel puțin 95% din ei de tot ce era „românesc” (p. 244–245). În ceea ce privea înșurubarea pe care și-o asumase, Ghibu semnală: „...urmăream să-i fac să simtă că există o limbă românească frumoasă, care este și a lor, că există o literatură românească în stare să exprime, ca și oricare altă literatură cultă, ideile și sentimentele cele mai înalte și mai nobile, în forma cea mai aleasă și atrăgătoare, că există scriitori români mari, care se pot asemăna cu ai oricărui alt popor, că ei înfățișează mai strălucit decât oricare simțurile specifice ale propriului lor popor, că această literatură este un titlu de mândrie pentru întreg poporul român și este o contribuție tot atât de prețioasă și

de interesantă la cultura universală, ca și literatura engleză, franceză, germană, italiană sau rusească” (p. 245–246).

Ghibu a urmărit și treptata organizare a armatei moldovenești care, remarca el, „crește vertiginos ca eroul din poveste” (p. 276). El a comentat și publicarea la Chișinău, începând din septembrie 1917 a gazetei „Soldatul moldovan”.

Tot în septembrie 1917 a avut loc la Kiev Congresul naționalităților din Rusia asupra desfășurării căruia memorialistul dă ample detalii, evidențiind mai ales hotărârile acestui congres privitoare la procesele de eliberare națională ce aveau loc în fostul imperiu al țarilor.

Ghibu își exprimă anumite rezerve privind grupul de basarabeni sosiți de la Petrograd, aducând critici mai ales lui Ion Inuleț, dar și istoricului Alexandru Boldur. Memorialistul are aprecieri pozitive privind lucrarea „Autonomia Basarabiei și Republica democratică federativă rusească” a lui Teofil Ioncu, care prevedea „o autonomie națională teritorială a tuturor românilor din Rusia, cuprinzând nu numai pe basarabeni, ci și pe transnistrienii” (p. 329). Tot Ioncu făcea o declarație de românism și latinitate: „Români am fost, român ne este sângele ce ne curge în vinele noastre. Români suntem cu trup, cu suflet și ca români voim să trăim pe vecie. Dacă este așa, apoi mai întâi trebuie să trezim simțurile neamului nostru și să ne cunoaștem neamul nostru românesc” (p. 329).

Ghibu a făcut mai multe drumuri la Iași pentru a primi sprijin, ajutoare și sfaturi. Lui îi revine, de asemenea, meritul de a fi tipărit primul abecedar românesc în Basarabia. Interesantă este și întrevvedereea sa cu Ionel Brătianu, ezitant în legătură cu consecințele politice ale editării „Ardealului” la Chișinău și neînțelegând de la depărtare transformările exterioare social-politice ce avuseseră loc în fostul imperiu!

Dar Basarabia intrase pe drumul întrupării sale cu România. Onisifor Ghibu a fost martorul pasional — și uneori și actorul — al cursului evenimentelor, pe care le-a conservat în amintirile sale cu minuțiozitate. În octombrie 1917 a avut loc Congresul ostășesc moldovenesc de la Chișinău cu participarea a 500 de delegați, considerat de Ghibu „o adevărată capodoperă de politică, de diplomatie și de ingeniozitate moldovenească” (p. 397). El notează, între altele, cuvintele soldatului transnistrean Toma Jalbă: „Dar eu acum vă întreb pe d-voastră, fraților: Frații noștri și neamurile noastre, care suntem moldoveni dintr-un sânge, cui ne lăsați pe noi moldovenii, cei ce suntem ruși din coasta Basarabiei și trăim pe celălalt mal al Nistrului. Noi rămănem ca șoarecii în dinții motanului”

(p. 405). Congresul și-a dat votul pentru autonomia Basarabiei, proclamată „cu unanimitate și cu o însuflețire de nedescris”, cântându-se „Deșteaptă-te Române” și „Pe-al nostru steag”.

Următoarea etapă au reprezentat-o lucrările Sfatului Țării, când Halippa a fost „unul din oamenii de bază ai Partidului național moldovenesc” (p. 439). A cuvântat în cadrul Sfatului Țării și Ghibu, în numele Ardealului. „Ceasul dreptății pentru întreg neamul românesc, a spus el, între altele, trebuie să sosească” (p. 443). Sfatul Țării a proclamat: „Basarabia sprijinindu-se pe trecutul său istoric, se declară de azi înainte Republică democratică moldovenească...” (p. 464). La 17 decembrie 1917 a avut loc și un congres militar la Tiraspol, în care, între altele, s-a decis adoptarea alfabetului latin de către moldovenii de peste Nistru. Atunci tot Toma Jalbă a cuvântat: „Așa și noi, moldovenii, suntem scoși din coasta neamului nostru românesc și eu propun că cum a fost Adam și Eva un trup, așa și noi moldovenii să nu mai avem nici o despărțire între noi, moldovenii, ori mai drept români” (p. 487).

Dar procesele de bolșevizare ale armatelor ruse puneau în primejdie viitorul liber al

Basarabiei. Apelul la sprijinul armatei române a dus la clarificarea situației. La 24 ianuarie 1918 Republica moldovenească s-a proclamat neatârnată și două luni mai târziu, la 27 martie 1918, Sfatul Țării adopta istorica hotărâre a Unirii Basarabiei cu România. Un proces istoric se desăvârșise.

- Nenumărate detalii, înfățișarea unor personalități cunoscute, ca și a unor luptători astăzi intrați în anonimatul istoriei, însuflețesc relatarea lui Onisifor Ghibu. -

Volumul — prefăcut de Octavian Ghibu, fiul luptătorului patriot — este însoțit de o bibliografie a operei lui Onisifor Ghibu privind Basarabia și Transnistria și de asemenea cuprinde un indice.

Acest volum de memorii este „o carte românească de învățătură”, deoarece neîndoielnic atunci, în 1917 și 1918, a fost dobândită de români o uriașă experiență, iar similitudinile de situații cu zilele noastre sunt într-adevăr izbitoare. „Modelul” de acum trei sferturi de veac își păstrează valențele, îndemnând generațiile următoare la imitarea și repetarea unor fapte istorice.

Dan Berindei

PAUL MIHAIL, *Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia*, Chișinău, 1993, 406 p.

În personalitatea venerabilă a lui Paul Mihail s-au strâns calități ce compun o identitate aparte în familia istoricilor români: iubirea pentru patrimoniul spiritual românesc, mobilitatea, talentul de a descoperi documente noi. De aceea, părintele Paul Mihail face parte mai degrabă din rasa istoricilor-pelerin, din ce în ce mai rară. Este rasa celor care călătoresc neobosiți, străbat colțuri de lume, muzee și arhive, și strâng cu pietate documente, manuscrise, cărți și obiecte de artă primejdiate de uitare și ignoranță, de vitregia vremurilor. Lui Paul Mihail, istoriografia românească îi datorează descoperirea și publicarea a peste 1000 de documente slave și românești, originale, sau copii, dintre care 600 de piese au fost donate Arhivelor Statului din Iași.

Basarabia este colțul de lume în care Paul Mihail s-a născut și căreia îi este dedicată, ca un omagiu, această ultimă carte. Sunt cuprinse în această culegere studii publicate în diferite periodice până în 1944, ori lucrări inedite. Majoritatea articolelor privesc viața bisericească și culturală a acestei provincii sau a unor personalități legate de ea. Prima

secțiune a cărții este dedicată istoriei așezămintelor religioase, de cult și de învățământ basarabene: mănăstirea Noul Neamț, catedrala veche, Facultatea de teologie și școala de cântăreți din Chișinău. Un loc aparte îl ocupă studiul *Știri privitoare la mănăstiri și schituri din Basarabia la 1817*, un recensământ al obștilor călugărești oferind date despre naționalitatea, vârsta, gradul de instrucție, ocupația, locul de tundere în monahism al viețuitorilor etc., ca și despre inventarul mobil (obiecte de cult, cărți tipărite și manuscrise, mobilier etc.) al mănăstirilor: Hâncul, Hârjanca, Curchi, Frumoasa, Suruceni, Răzina, Ciurova.

O a doua secțiune a cărții reunește informații despre tipărituri și manuscrise românești care au circulat în Basarabia începând cu secolul al XVIII-lea și până la 1944. De o mare utilitate sunt mai cu seamă catalogul manuscriselor românești din *Biblioteca Societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău* din *Biblioteca casei mitropolitane din Chișinău*, cataloagele tipăriturilor și manuscriselor de la mănăstirile Căpriana, Hârbovăț, Hârjanca,

Tabăra, Hirova, Dereneu, Cucioaia, Telenеști-Târg, Țibirăca, Slobozia-Hoginești, Rădeni, Onișcani etc.

În sfârșit, cartea se încheie cu o suită de medalioane dedicate unor personalități basarabene cum ar fi Ion Spoială, veteran al războiului din 1877—1878, misionarul Anatolie Tihai, călugărul zugrav Ioasaf Berghie, profesorul Gheorghe Rașcu, cărora li se adaugă pagini de memorialistică desprinse parcă din opera lui Ion Creangă.

Utilă istoricilor este și bibliografia scrierilor lui Paul Mihai și a recenziilor ce le-au fost consacrate, bibliografie însumând peste 400 de titluri. Cu acest bilanț a 60 de ani de activitate, Paul Mihail se situează în momentul de față în fruntea slujitorilor bisericii care au adus cele mai multe servicii istoriei și culturii românești.

Violeta Barbu

MARIN C. STĂNESCU, *Basarabia, 1917—1918 (3): Acordul Averescu—Racovski*, în „Revista de istorie militară”, 1993, 2 (19), p. 16—19

Contribuția cercetătorului Marin Stănescu ni se pare a fi una dintre puținele realizări notabile apărute în publicațiile românești de specialitate în ultimii trei ani în legătură cu unul dintre cele mai contestate și controversate acte diplomatice, așa-zisul acord Averescu—Racovski. În primul rând autorul prezintă contextul politico-militar de la începutul anului 1918, când România se găsea strânsă ca într-un clește între armatele Puterilor Centrale și detașamentele bolșevice precum și cele ale naționalistilor ucraineni. Și, pe drept cuvânt, se întreabă Marin Stănescu: „Ce-i rămânea, așadar, guvernului

român de făcut?”. Și-și răspunde mai apoi: „Să accepte discuțiile, pentru a câștiga timp!” Sunt prezentate prevederile documentului elaborat de Rumcerod precum și răspunsul primului ministru Alexandru Averescu. Foarte corect observă autorul că România nu putea renunța la acea dată la Basarabia care încă nu se unise cu patria-mamă. Concluzia lui Marin Stănescu, la care subscriem, este aceea că „acordul a fost benefic pentru România, căreia i-a asigurat o pace relativă în Est, într-un moment greu pentru destinul ei”.

Armand Goșu

„MANUSCRIPTUM”, ANUL XXIII (86—89), 1992, nr. 1—4

Apărut cu întârziere, numărul 1—4/1992 al revistei Muzeului Literaturii Române conține multe materiale referitoare la Basarabia.

Istoricul Al. Zub semnează un incitant editorial. Reperele istoriei provinciei dintre Nistru și Prut sunt trasate în linii foarte generale, autorul insistând mai cu seamă asupra dramei pe care astăzi, acum, o trăiește Basarabia, o trăiește de fapt întreaga națiune română. Analiza este tăioasă, Al. Zub refuză să facă concesii, tocmai pentru că adevărul este mult prea dureros. Guvernării cu potențial intelectual și moral modest, atunci când nu sunt rău intenționați, sunt mult mai sensibili la comandamentele Moscovei decât la marile idealuri românești. „Problema națională a ajuns, pentru ele (pentru guvernele de la București și Chișinău — n.n.), o sursă de divisiuni menite a bloca procesul democratizării, adică al unei bune inserții în economia și cultura lumii libere”. Un documentat studiu, al istoricului și scriitorului Marin Bucur, intitulat *România... până la Nistru*, ne relevă faptul că Basarabia — la fel ca și Transilvania, Banatul etc. — a stat în atenția revoluționarilor pașoptiști, prin intermediul acestora intrând în conștiința publică europeană. O cercetare, de astă dată dedicată societăților culturale din Bucovina, este semnată de Gabriela Dumitrescu. „Societatea pentru cultură română”, „Arboroasa” (cu episodul desființării ei), „Junimea”, „Bucovina”, „Dacia” etc. rețin, pe rând, atenția autoarei.

Mai multe articole se referă la familia Hașdeu. Vasile Malanețchi, mai întâi, publică o seamă de documente din arhivele ucrainene, din perioada studiilor lui Bogdan Petriceicu Hașdeu (din anii 1849, 1851). Pe lângă valoarea efectivă a pieselor introduse în circuitul științific cu această ocazie, ținem să atragem atenția asupra foarte informatului comentariu datorat editorului. O valoroasă specialistă în viața și opera „Magului de la Câmpina”, d-na Crina Decusară-Bocșan a editat 11 scrisori, din anii 1890—1904, ale avocatului Constantin Kiriak, din Chișinău, către B. P. Hașdeu. *Viață după viață?* conține o serie de însemnări de la ședințele de spiritism organizate la Castel. Textele selectate și prezentate sunt extrem de edificatoare, nu atât asupra fenomenului spiritist, cât, mai cu seamă, asupra stărilor sufletești prin care trecea B. P. Hașdeu după moartea fiicei și soției sale. Răscolitoarea poezie *Copila murindă* a Iuliei Hașdeu este publicată de aceeași pasionată cercetătoare care este d-na Crina Decusară-Bocșan.

Foarte interesante sunt cele șase scrisori ale lui C. Stere trimise lui Barbu Catargiu în anii 1906—1907 și încredințate tiparului de Ileana Ene. Ele mărturisesc despre lupta dusă la Chișinău, în acei ani, pentru apariția unui periodic în limba română. Constantin Mohanu publică, la rândul lui, câteva piese din corespondența lui G. Madan. Ilustrul cercetător al culturii basarabene din veacul al XIX-lea, l-am numit pe părintele Paul Mihail, editează o parte din scrisorile primite de domnia sa de la Ioan Pelivan, Camil Petrescu și Ion Petrovici. Cum nu se poate mai bine, surprinde, într-o scrisoare din noiembrie 1940, poate cel mai valoros om politic al Basarabiei, I. Pelivan, adevăruri ce și astăzi, din păcate, sunt actuale: „Una din marile meștehne ale «intelighenților» noștri basarabeni este grozava ignoranță generală și îndeosebi istorică. Nu citesc aproape nimic, preferând să piardă timpul în: «pocheraș» și alte asemenea prostii”.

Gabriela Dumitrescu publică câteva rapoarte și o cuvântare, materiale din anii 1928—1933 referitoare la activitatea „Astrei basarabene”. Aceste documente relevă scăderile administrației românești mai cu seamă în problemele de cultură. Lipsa unui ziar românesc în Basarabia, în vreme ce apăreau cinci cotidiane în limbile minorităților, greutățile adesea insurmontabile în răspândirea cărții românești, boicotarea spectacolelor Teatrului Național din Chișinău în timp ce provincia era traversată de la un capăt la altul de trupe de actori ruși, ucrainenii și evreii din repertoriul cărora nu lipseau piese de propagandă bolșevică, iată doar câteva dintre tristețile constatate făcute, la vremea respectivă, de I. Pelivan. Viorica Moiscu prefățează iar Radu Pan. Halippa face selecția textului jurnalului lui Pantelimon Halippa din anii 1958—1960. Luptătorul pentru Unirea Basarabiei cu România își așterne pe hârtie amintirile legate de arestarea sa, detenția la Sighet, extrădarea și parodia judiciară de la Chișinău, exilul siberian, precum și, după moartea lui Stalin, reabilitarea, întoarcerea în România, unde, pentru încă doi ani, este închis în temnița de la Gherla. Cititorul mai poate găsi tot aici mărturii despre M. Sadoveanu,

„Revista istorică”, tom IV, nr. 9—10, p. 953—955, 1993

M. Ralea, P. Constantinescu-Iași etc. La rândul său Octavian Ghibu publică două memorii înaintate în 1966 de George Popp și respectiv Onisifor Ghibu lui N. Ceaușescu. Acestea reprezintă noi mărturii despre lupta dusă — evident cu mijloacele adecvate — de o pleiadă de foști lideri politici și oameni de cultură pentru sensibilizarea vârfurilor ierarhiei comuniste în chestiunea Basarabiei.

Dan Horia Mazilu editează un studiu al lui Vasile Coroban despre istoriografia moldovenească din veacurile XVII—XVIII, iar Iurie Colesnic și Ruxandra Mihăilă un fragment din manuscrisul romanului *Ioan Vodă cel Cumplit* al prozatorului basarabean Vlad Ioviță.

La rubrica *Restituiri* doi erudiți cercetători Cătălina Velculescu și V. Guruianu prezintă *C smografia* copiată de Costea Dascălul din Schei. Revista „Manuscriptum” își onorează fondatorul, pe Perpessicius, prin editarea a patru scrisori ale acestuia, din anii 1948—1954, către G. Tutoveanu și, mai cu seamă, prin publicarea unei documentate lucrări susținută la seminarul lui I. Bianu și intitulată: *Moxa ca începător al prozei românești*?

Ne-au mai reținut atenția scrisorile lui Mircea Eliade, din anii 1967—1977, către Mac Linscott Ricketts, editate chiar de destinatar în traducerea Ruxandrei Mihăilă cu o postfață de Mircea Handoca. Interesante sunt și corespondențele prezentate de Georgeta Țurcanu (scrisoarea lui V. Alecsandri către episcopul de Roman, Melchisedec, iulie 1880) și Mașin Bucur (scrisoarea lui Al. Odobescu către Otto Hirschfeld, 1874). Ultima reflectă relațiile care existau între Al. Odobescu și Cesar Bolliac.

Numai din simpla enumerare a unora dintre materialele publicate în acest volum ne putem da seama de faptul că și acest număr al revistei „Manuscriptum” este o reușită deplină. Credem că redacția va continua opera de cultură începută din 1990 publicând studii și documente referitoare la istoria mai îndepărtată ori mai apropiată a acelei părți a neamului românesc obligată să trăiască, încă, în afara granițelor țării. Ne face plăcere să remarcăm condițiile grafice de excepție ce întregesc ținuta acestor publicații. Din păcate cam multe greșeli de tipar au scăpat vigilenței corectorilor. Ne întristează, de asemenea, faptul că revista Ministerului Culturii și a Muzeului Literaturii Române a apărut de această dată într-un singur volum (în loc de patru) în vreme ce subliteratura și chiar publicațiile pseudoștiințifice inundă piața cărții din România.

Armand Țoșu

„REVISTA DE ETNOGRAFIE ȘI FOLCLOR”, tom 38, 1993, nr. 1—2

Numărul 1—2 din anul 1993 (tomul 38) al prestigioasei „Reviste de etnografie și folclor”, care apare la București sub egida Institutului de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu”, este consacrat aniversării a 75 de ani de la Unirea Basarabiei și Bucovinei cu România.

Studiile, articolele și celelalte materiale conținute în revistă privesc, exclusiv sau măcar tangential, realitățile istorice și cele prezente ale celor două provincii românești, evident în primul rând de natură spirituală, mai ales etnografică și folclorică. Vom prezenta succint conținutul acestor materiale care relevă o latură a identității românești a Basarabiei și Bucovinei, foarte utilă în înțelegerea specificității acestor provincii și care merită să intre în atenția istoricilor.

Alexandru Dobre se ocupă de *Academia Română, Basarabia și Bucovina de Nord în anul de cumpănă 1940. Documente inedite sau mai puțin cunoscute* (p. 5—23), în care introduce sau repune în circuitul științific documente din anii 1939—1940 care relevă implicarea înaltului for științific în contracararea propagandei antiromânești promovată de unele țări și în răspândirea în lume a adevărului despre realitățile istorice și etnice ale României Mari. Academia, ca instituție, sau prin personalitățile care o compuneau, a avut atunci inițiativa și a desfășurat o adevărată strategie în acest sens. Reproducem aici, pentru actualitatea lor, din cuvintele rostite de I. Petrovici la ședința din 5 iulie 1940 (care a dus la redactarea, o săptămână mai târziu, a Memorului adresat în problema Basarabiei și Bucovinei de Nord ocupate de U.R.S.S. academiilor străine și opiniei publice internaționale): „Datoria noastră este ca să facem ca chestiunea Basarabiei și Bucovinei să rămână deschisă”.

În acest context al rolului jucat de Academia Română în promovarea adevărului istoric este reeditată comunicarea prezentată de Ion I. Nistor la ședința Academiei Române din 10 martie 1939 și intitulată *Vechimea așezărilor românești dincolo de Nistru* (p. 25—40).

Extrem de interesant este studiul, bine ancorat istoriografic, al lui Valentin Zelenciu de la Chișinău, *Populația dintre Prut și Nistru. Probleme de identitate etnică* (p. 41—51), care se ocupă de etnonimele „român” și „moldovean” folosite deși relativ la poplăția băștinașă

din teritoriul dintre Prut și Nistru. Această dualitate, consideră autorul, există încă din secolul trecut, ca rezultat pe de o parte al evoluției istorice parțial diferită de restul spațiului românesc cunoscută de Basarabia după 1812 — situație care într-o perspectivă istorică ar fi putut duce la constituirea unei națiuni aparte, dar care a avut drept consecință pentru masele largi o conștiință a unei identități etnice aparte de români — și pe de altă parte a orientării spre România a intelectualității basarabene. Situația s-a reflectat în apariția în Basarabia în anii primei revoluții ruse a două orientări naționale principale: moldofilă și românofilă. Regimul sovietic a întreprins o încercare de a crea „națiunea moldovenească socialistă” și a cultivat românofobia. Opinia autorului în legătură cu faptul că în prezent unii basarabeni se consideră români, iar alții moldoveni — etniconul „moldovean” fiind uneori opus celui de „român” — și cu evoluția acestei probleme este: Noțiunea de „Român” trebuie să fie considerată ca etnicon generic comun al tuturor românilor, iar cea de „Moldovean” — ca etnicon regional. Existența a două etnicoane reprezintă un fenomen destul de răspândit la multe popoare, însă fără a fi în opoziție unul cu altul. [...]. Termenul regional nu-l poate înlocui pe cel generic. Precum se știe legea obiectivă a evoluției etnice constituie o strânsă legătură între identitatea etnică și etnicon pe de o parte și esența etnici (originea, limba, cultura) de altă parte. Aceste două componente ale etniei nu pot fi în opoziție unul față de altul. Direcția generală a dezvoltării constă de regulă în concordanță între etnicon și esența etnici, ceea ce în viitor o să ducă la consolidarea identității românești. • (p. 51).

George Pavelescu își republică studiul, apărut mai întâi în 1943 în revista „Sociologie românească”, rezultat al cercetărilor de teren întreprinse în timpul războiului, intitulat *Aspecte din spiritualitatea românilor transnistrieni. Credințe și obiceiuri* (p. 53—82).

Este publicată o biografie a lui Nichita P. Smochină (Iordan Datcu, *Nichita P. Smochină, etnograf al românilor transnistrieni*, p. 83—96). Născut într-un sat din Transnistria în anul 1894, refugiat în 1919 în România și mort la București în 1980, etnograf, sociolog și publicist azi aproape uitat, N. P. Smochină a fost cea mai importantă personalitate pe care au dat-o românii transnistrieni, fiind ca atare ales în 1942 membru de onoare al Academiei Române. El a publicat în perioada interbelică și în anii războiului culegeri de folclor și numeroase articole pe teme de etnografie și folclor ale românilor din Transnistria, opera sa constituind cea mai importantă contribuție la cunoașterea vieții spirituale românești din această provincie.

De etnologia Basarabiei și nordului Bucovinei își propune să se ocupe Ion I. Drăgoescu, care în articolul *Locuința și gospodăria din Basarabia și Bucovina de Nord. Pe baza unor documente inedite* (p. 97—115) publică extrase relative la locuința și gospodăria țărănească din 32 de sate; sunt fragmente din manuscrise păstrate de Arhivele Statului București, reprezentând lucrări de grad ale cadrelor didactice sau lucrări susținute în cadrul cercurilor culturale și a ateneelor populare.

George Muntean se ocupă de o temă majoră pentru cultura noastră: *Folclorul — expresie a unității naționale* (p. 117—127).

Partea a doua a revistei cuprinde rubricile *Precizări bibliografice, Note și discuții, Recenzii și Revista revistelor* (în care este prezentat și numărul 1—2 din 1992 al „Revistei istorice”, număr special consacrat Basarabiei și Bucovinei de Nord).

Venera Achim

„REVISTA ISTORICĂ” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Surse inedite, Probleme ale istoriografiei contemporane, Opinii, Viața științifică, Recenzii, Note, Buletin bibliografic, Revista revistelor în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri, trimerile infrapaginate fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului. Rezumatele vor fi traduse de autori în limbi de circulație internațională. Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie. Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Redacției, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București — 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE

REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES Mentalités — Civilisations

THRACO-DACICA

DACIA — REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
NOUVELLE SÉRIE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE ȘI ARHEOLOGIE
MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

BULETINUL SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE

ARHEOLOGIA MOLDOVEI

ARHIVELE OLTENIEI

EPHEMERIS NAPOCENSIS

ARS TRANSILVANIAE

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE, CLUJ-NAPOCA

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”, IAȘI

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Ostatecii în relațiile daco-romane.
Misiunea episcopului Hierotheos.
Spaime milenariste și cruciada în evul mediu.
Vlad Țepeș, lupta antiotomană și Veneția.
O misiune a patriarhiei ecumenice la București.
Conquista și reconquista peruană.
Țările române și Marea Neagră în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.
O scrisoare inedită a lui Dimitrie Cantemir.
Situația economică și socială în Țara Românească în prima jumătate a secolului al XVIII-lea
Călătoria pictorului Luigi Mayer în Țara Românească (1794).
Rivalitatea colonială și maritimă anglo-franceză (1715—1783).
Mărturii franceze privitoare la români în epoca de la 1821.
Unele aspecte ale istoriei militare a poporului român în revoluția dela 1848.
Ecoul unor evenimente istorice românești în presa norvegiană.
Oamenii de știință și viața politică a României.
Tratative de pace în perioada primei conflagrații mondiale.
Cooperația românească interbelică între deziderat și realități.
I. C. Filitti : Pagini de jurnal.
Securitatea României în perioada interbelică.
Poziția statelor europene față de războiul italo-etioopian văzută de diplomația S.U.A.
Toponimie și demografie istorică.
O nouă direcție de cercetare : băncile de date istorice.
Raporturile dintre Biserica Ortodoxă Română și Biserica Ortodoxă Albaneză.

ISSN 1018—0443

S.C. „UNIVERSUL” S.A. e. — 3901

43 356

Lei 200 pentru persoane fizice

Lei 500 pentru persoane juridice